



UP FAMNIT  
Fakulteta za  
matematiko,  
naravoslovje in  
informatijske  
tehnologije  
**BIOPSIHOLOGIJA**

# Psihologija osebnosti

Katja Letonja  
Biopsihologija, 1. letnik

Izola, 18.3.2012

# UVOD

## ZAKAJ PSIHOLOGIJA OSEBNOSTI?

- Predmet psihologije je obnašanje in doživljanje. Cilj psihologije je pojasnjevanje obnašanja, torej spoznavanje njegovih vzrokov.
- Vzroki obnašanja so v osebi, situaciji ali interakciji med obema.
- Ključnega pomena so trajne, konsistentne značilnosti obnašanja, ki omogočajo stabilen in zakonit potek našega življenja.
- Te značilnosti so celostno in edinstveno organizirane v osebnosti.
- Osebnost je med najpomembnejšimi izvori obnašanja.
- Znanstveno spoznavanje osebnosti pomeni bistven napredek v razumevanju človekove narave in medčloveških odnosov.
- To spoznavanje temelji na veljavnih in zanesljivih načinih ocenjevanja in merjenja osebnostnih značilnosti in procesov.
- Usmerjeno je v ugotavljanje zakonitosti osebnostne strukture, dinamike osebnosti in osebnostnega razvoja.
- Ima za cilj poglobljeno in celostno razumevanje posameznika v njegovem medosebnem in kulturnem kontekstu in razumevanje medosebnih ter skupinskih razlik.
- Je eden najpomembnejših temeljev uporabne psihologije in njenih disciplin.
- Posega v dimenzije človekove narave, ki zadevajo najkompleksnejše vidike človekovega bivanja, med njimi tudi še neraziskane, paranormalne in transcendentne.
- *To so, bi lahko rekli, zadostni razlogi, da se bodoči psihologi ukvarjate z osebnostjo!*



## VSEBINE

- Pojem in koncept osebnosti
- Ocenjevanje, merjenje in raziskovanje osebnosti
- Teorije in modeli osebnosti
- Biološki vidiki osebnosti
- Struktura osebnosti in medosebne razlike
- Dinamika osebnosti in intrapsihično delovanje
- Kognitivni vidiki osebnosti
- Socialni in kulturni vidiki osebnosti
- Razvojni vidiki osebnosti
- Prilagoditveni vidiki osebnosti
- Neznanke in perspektive osebnosti
- ... in še kaj

## KAJ BOMO OBRAVNAVALI PRI PREDMETU?

- UVOD V PSIHLOGIJO OSEBNOSTI
  - Koncept osebnosti
  - Izvori obnašanja: oseba, situacija, interakcija
- SPOZNAVANJE OSEBNOSTI
  - Ocenjevanje in merjenje osebnosti
  - Raziskovanje osebnosti
- KOGNITIVNI VIDIKI
  - Umska inteligentnost
  - Emocionalna inteligentnost
  - Ustvarjalnost in modrost
  - Jaz, samopodoba in samospoštovanje
- PRILAGODITVENI VIDIKI
  - Stres in osebnost
  - Psihično blagostanje in zdravje
  - Motnje osebnosti
- SOCIALNI IN KULTURNI VIDIKI
  - Spol in osebnost
  - Ljubezen, privlačnost, partnerstvo
  - Kultura, vrednote in osebnost
- BIOLOŠKI VIDIKI
  - Evolucija in genetika osebnosti
  - Nevroznanstveni temelji osebnosti
- NEZNANKE OSEBNOSTI
  - Stanja zavesti in nezavedno
  - Duhovnost in duhovna inteligentnost
- RAZVOJNI VIDIKI
  - Stabilnost, spremembe in koherentnost osebnosti
  - Osebnost skozi življenje
- DINAMIKA OSEBNOSTI
  - Psihodinamski modeli
  - Humanistični modeli
  - Motivi, emocije in osebnost ()
- OSEBNOSTNA STRUKTURA IN MEDOSEBNE RAZLIKE
  - Tipi, poteze, dimenzije
  - Petfaktorski model osebnosti
  - Individualne razlike

# KONCEPT OSEBNOSTI

## ZAKAJ PROUČEVANJE OSEBNOSTI?

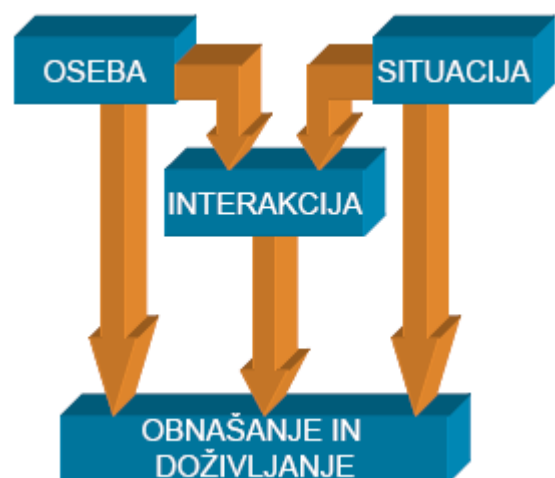
- Malokaj se nam zdi v življenju tako pomembno kot je naša lastna osebnost in kot je osebnost drugih, zlasti nam najbližjih ljudi
- Osebnost sodi med KLJUČNE kategorije dejavnikov, ki vplivajo na naše doživljanje, obnašanje in celotno življenje
  - Predmet psihologije je obnašanje in doživljanje. Cilj psihologije je pojasnjevanje doživljanja in obnašanja, torej spoznavanje njihovih vzrokov.
  - Vzroki obnašanja so v osebi, situaciji ali interakciji med obema

VSE naše doživljanje in obnašanje je torej izid delovanja SAMO treh velikih skupin dejavnikov:

- Situacijskih dejavnikov
- Osebnostnih dejavnikov
- In dejavnikov interakcije med situacijo in osebnostjo

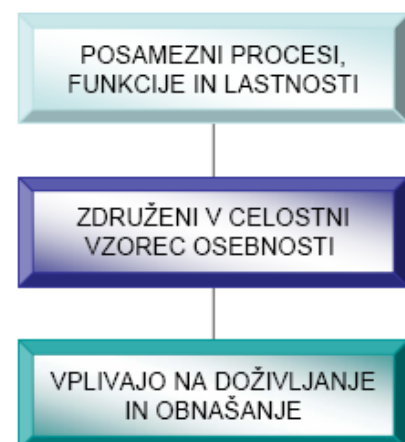
Ena osrednjih problemskih paradigem psihologije:

- Model dvosmerne ANOVE
  - Vpliv situacije
  - Vpliv osebnostnih lastnosti
  - Vpliv interakcije med obema



## OSEBNOST – EDEN NAJPOMEMBNEJŠIH CILJEV PROUČEVANJA V PSIHOLOGIJI

- Osebnost integrira posamezne psihične procese in funkcije in jim daje celostni značaj.
  - Psihični procesi in funkcije ne potekajo izolirano, ampak so organizirani v enkratni vzorec - osebnost
- Zato je psihologija osebnosti pomembna nadgradnja psihologije posameznik procesov in funkcij (motivacijskih, emocionalnih in kognitivnih)
  - Psihični vzorci osebnostnega delovanja se povezujejo tudi s telesnimi vidiki osebnosti
  - Osebnost torej povezuje psihične, telesne in vedenjske vidike in značilnosti
- Zato je proučevanje osebnosti v psihologiji tako pomembno
- Proučevanje in razumevanje osebnosti – za marsikoga glavni cilj in smisel psihologije
  - Razumeti, kako deluje človek kot celota, kot Osebnost



## IN KAJ JE OSEBNOST?

- Ilustracija
  - “ista” Francka, “ista” Urška, “ista” Maja
  - v teku sprememb ohranjamo svojo identiteto
  - zakaj?
- Zaradi naše *osebnosti*
- *A kaj zajema osebnost?*

## DELOVNA DEFINICIJA

- Kako bi za začetek definirali osebnost?
  - osebni vzorec naših lastnosti
  - osebnost je celota relativno trajnih telesnih, vedenjskih in duševnih lastnosti, ki so značilne za posameznika
    - telesne lastnosti
    - vedenjske lastnosti
    - duševne lastnosti
  - ta celota posameznika ločuje od drugih oseb

### Zanimanje za osebnost ni nova stvar ...

"Že prej sem se čudil, ko sem razmišljal o tem - in mogoče se sploh nikoli ne bom nehal čuditi - kako to, da nimamo enakih navad, čeprav ima Grčija isto podnebje in se vsi Grki vzgajajo na enak način. Ker že dolgo raziskujem človekovo naravo, Polikles, in sedaj imam že devetindevetdeset let, dalje, ker sem bil v stikih z mnogimi ljudmi različne narave in skrbno primerjal dobre in zle ljudi, sem se odločil, da opišem, s čim se ukvarjajo nekatere skupine med njimi. Natančno ti bom prikazal, koliko vrst značajev je med njimi in kaj počno v vsakdanjem življenju. Mislim, Polikles, da bodo naši sinovi boljši, če jim bomo ohranili pisane dokumente te vrste. Če bodo upoštevali njihove primere, se bodo nenehno zadrževali v družbi najbolj izobraženih, samo da ne bi zaostajali za njimi. In zdaj prehajam na zadevo samo... Začel bom torej z licemerstvom in podal njegovo definicijo, potem bom orisal licemerca, njegovo naravo in stanje, do katerega se spušča. Potem bom, kot sem načrtoval, skušal osvetliti druga duševna nagnjenja." (Teofrast, Značaji)

## TEOFRAST O ZNAČAJIH

- podobnosti in razlike
- isto okolje (podnebje, vzgoja), toda različne lastnosti
  - še en dejavnik, ki poleg okolja vpliva na posameznikove lastnosti (značaj, dispozicije, dednost)
- ideja o različnih izvorih osebnosti
- identiteta, ki jo posameznik ohranja zaradi svojih dispozicij (pri Teofrastu označena kot značaj)

## KAJ PRAVI ETIMOLOGIJA?

- persona
  - Maska
  - Pod. grški prosopon (Προσωπον)
- oseba
  - sebe, svoj

BESEDE	RAZVOJNE IZPELJAVE	POMENSKI PRENOSI
persona	phersu persona (1) persona (2) personalitas	etrursko ime nekega lokalnega božanstva (oznaka za njegovo masko in druge attribute) maska oseba osebnost
osebnost	su seb- oseba osebnost	svoj, sebe; dober sebe (sebstvo, self, selbst, soi) oseba ("kar je v sebi") osebnost
ličnost	lice, lik ličina (1) ličina (2) ličnost	oblika, obraz larva, buba, ličinka; lutka lik posameznika, osebe oseba, osebnost

## ZNANSTVENI POGLED NA OSEBNOST

- Več pomenov izraza osebnost
  - Kot sinonim za osebo, človeka, posameznika, značaj...
  - Kot oznaka za pomembno osebo
  - Pogosto v ekspresivni rabi
- Npr.: velika osebnost, to je osebnost, on nima osebnosti...
- Z znanstvenega vidika je potrebna enoznačna definicija
- Znanstvena definicija mora ustrezati pogojem
  - Biti mora razlikovalna
    - Opredeljuje pojav, ki se razlikuje od drugih znanstveno opredeljenih pojavov
  - Imeti mora empirično vsebino
    - Nanašati se mora na pojav, ki je empirično preverljiv
  - Mora biti logično jasna in neprotislovna
    - Ne sme zajemati nejasnih ali metaforičnih pojmov

## DEFINICIJE OSEBNOSTI

### KLASIFIKACIJE DEFINICIJ

#### Allport (1937)

- "omnibus" definicije, ki enostavno govore o osebnosti kot o skupku ali vsoti vseh značilnih psihofizičnih sestavin posameznika,
- definicije, ki poudarjajo urejenost in celovitost osebnosti,

- hierarhične definicije, ki gledajo na osebnost z vidika hierarhično razporejenih slojev,
- definicije, ki poudarjajo prilagajanje in
- definicije, ki obravnavajo osebnost z individualnega in razlikovalnega vidika.

### **Musek (1982)**

- esencialistične definicije
  - osebnost kot odraz človekovega bistva, človekove narave
- individualistične definicije
  - osebnost kot edinstvena, individualna celota
- sestavne definicije
  - osebnost kot sklop sestavin
- celostne definicije
  - osebnost kot celostni sistem
- procesne definicije
  - osebnost kot razvojni, dinamični in procesni pojav
- relacijske definicije
  - osebnost kot odprt, z okoljem povezan sistem

## **DEFINICIJE OSEBNOSTI**

### **Allport**

Dinamična organizacija tistih psihofizičnih sistemov pri posamezniku, ki določajo značilne načine njegovega prilagajanja okolju

### **Carver & Scheier (2000)**

Osebnost je notranja dinamična organizacija psihofizičnih sistemov, ki ustvarjajo posameznikov značilni vzorec obnašanja, mišljenj in občutij.

- dinamična organizacija
  - organiziranost, prilagojenost, vzdrževanje, razvoj in usmerjanje
- notranja
  - oblikovanje in ohranjanje notranjih dispozicij, ki vplivajo na obnašanje
- psihofizični sistemi
  - integracija psihičnega in fizičnega delovanja
- značilni vzorec
  - konsistentnost in distinktivnost (edinstvena individualna identiteta)
- obnašanje, mišljenja, občutja
  - osebnost zajema širok spekter našega doživljanja in izražanja

### **Trstenjak**

Osebnost je biološko odprt, dialektično dejavni sistem človekove samodejavnosti, ki dosega v mejah med dednostjo in okoljem, subjektom in svetom ter posameznikom in družbo vedno popolnejšo stopnjo samozavesti v odpornosti, veljavnosti, vrednosti in smiselnosti življenja

### **Eysenck**

Osebnost je bolj ali manj stabilna in trajna organizacija značaja, temperamenta, intelekta in telesne konstitucije neke osebe, ki določa njeno značilno prilagajanje svojemu okolju.

- “klasika”: povzetek delitve osebnosti na tradicionalne sektorje

### **Cattell, Guilford**

- To, na osnovi česar lahko napovemo, kaj bo neka oseba storila v določeni situaciji.
- Celota relativno trajnih načinov vedenja, po katerih se posameznik razlikuje od drugih.

### **Jung**

Osebnost je vrhunsko uresničenje notranje edinstvenosti živega bitja. Je akt najvišjega poguma v soočanju z življenjem, absolutna afirmacija vsega, kar tvori posameznika, je najuspešnejša prilagoditev celoti pogojev eksistence, povezana z največjo možno svobodo za določanje samega sebe.

- Skušal povzeti vse tisto “presežno”, česar običajne opredelitve osebnosti ne zajamejo
- Osebnost zajema tudi tiste vidike človekovega delovanja in eksistence, ki niso transparentni in morda tudi nikoli ne bodo (npr. nezavedno, svoboda, transcendenca)

*Kaj lahko potegnemo iz teh definicij?*

(ponovitev)

**Osebnost** je:

- osebni vzorec naših lastnosti
- celota relativno trajnih telesnih, vedenjskih in duševnih lastnosti, ki so značilne za posameznika
  - telesne lastnosti
  - vedenjske lastnosti
  - duševne lastnosti
- celota, ki posameznika ločuje od drugih oseb

### **TEMELJNA DOLOČILA OSEBNOSTI**

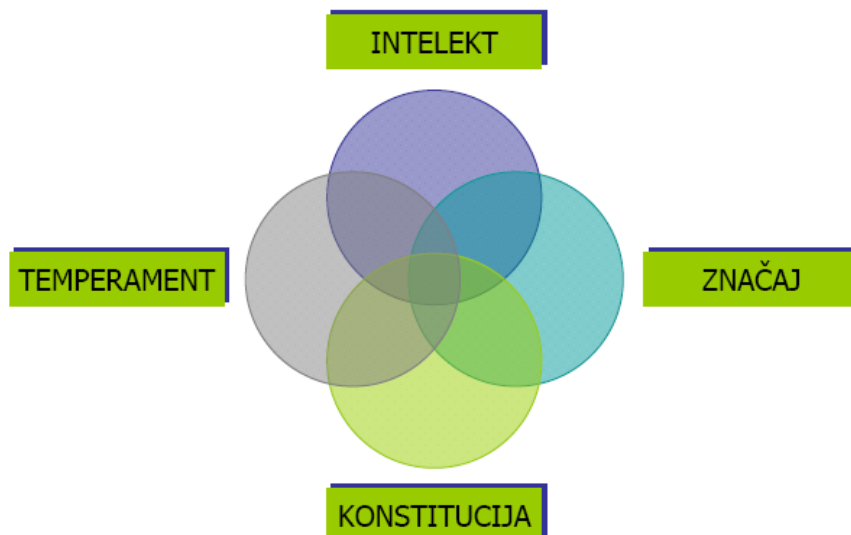
- Konsistentnost
  - trajnost, kontinuiteta in identiteta osebnosti
- Distinktivnost
  - individualnost, osebnostne razlike
- Kompleksnost
  - subjektivno in objektivno (1. in 3. oseba)
  - avtonomno/svobodno in determinirano
  - razsežja osebnosti
  - mnoštvo lastnosti
  - vidiki in področja
- Organiziranost
  - celovitost (organizirani vzorec lastnosti)
  - razvoj (zakonito relativno spreminjanje vzorca ob ohranjanju njegove strukture)



## PROBLEMI PROUČEVANJA OSEBNOSTI

- Pomembna vprašanja o sami osebnosti
  - kdo smo, kakšni smo, kako in zakaj se razlikujemo
  - zakaj smo takšni, kako se oblikujejo naše osebnostne lastnosti, stanja, razpoloženja, vloge
  - katere so najpomembnejše osebnostne dimenzije, katere nam dajejo največ informacij o nas in o razlikah med nami
  - kako in zakaj se oblikujejo in razvijajo osebnost in njena področja, temperament, značaj, konstitucija in sposobnosti, npr. inteligentnost, ustvarjalnost, modrost, čustvena, socialna, moralna in duhovna inteligentnost
  - kako se osebnostno razvijamo, kaj vse vpliva na naš razvoj, kaj predstavlja osebnostno rast, izpopolnjevanje in napredovanje
  - kakšne so naše možnosti, potenciali, perspektive, dometi
  - kako vidimo lastno osebnost, kako se oblikujeta samopodoba in samospoštovanje in kako vplivata na naše počutje in obnašanje
- Na kaj vse vpliva osebnost (osebnostne lastnosti)?
- Kaj vse vpliva na osebnost?

## SEGMENTI: temperament, značaj, intelekt, konstitucija

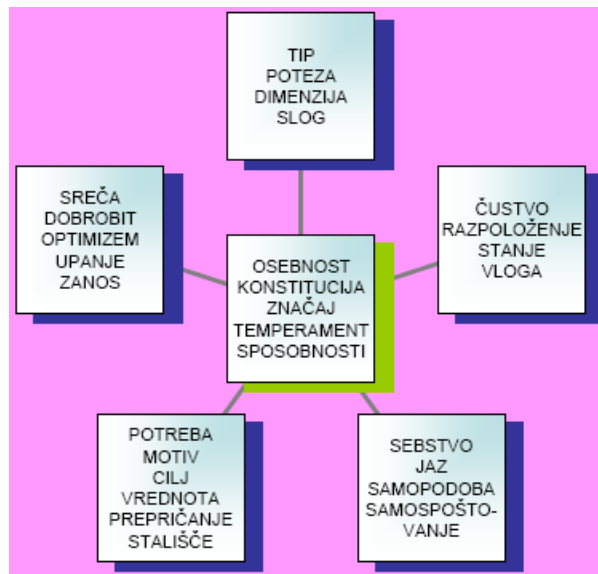


# POMEMBNI KONCEPTI & DILEME

- Poteze & stanja
- Manifestno & latentno
- Hipotetični konstrukti

## NEKAJ POMEMBNIH KONSTRUKTOV V PSIHOLOGIJI OSEBNOSTI

Ekstravertnost  
Nevroticizem  
Psihoticizem  
Vestnost  
Prijetnost  
Odprtost  
Poštenost  
Ljubezen  
Altruizem  
Agresivnost  
Konformnost  
Internalnost  
Samoučinkovitost  
Spolna shema  
Shema jaza  
Afekt



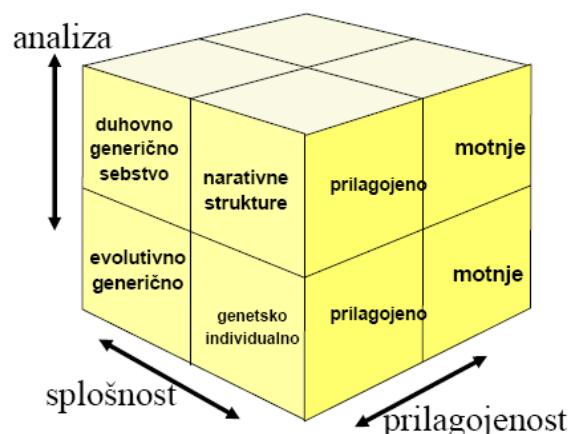
Inteligentnost  
- Umska  
- Socialna  
- Čustvena  
- Praktična  
- Moralna  
- Duhovna  
Ustvarjalnost  
Nadarjenost  
Talent  
Veščina  
Spretnost  
Znanje  
Genialnost  
Modrost  
Vernost

## MODELI IN TEORIJE OSEBNOSTI

- Kriteriji klasifikacije modelov osebnosti
  - bistveni atributi osebnosti
- Narava in bistvo osebnosti
  - Npr. jedrni vidiki osebnosti
- kot vsi... (človeško, generično)
- kot nekateri... (skupinsko)
- kot noben drug... (individualno)
- Izvori osebnosti
  - Oseba, situacija, interakcija
- Revellova taksonomija
- Glavne perspektive in skupine modelov in teorij osebnosti
- Kriteriji dobre teorije osebnosti

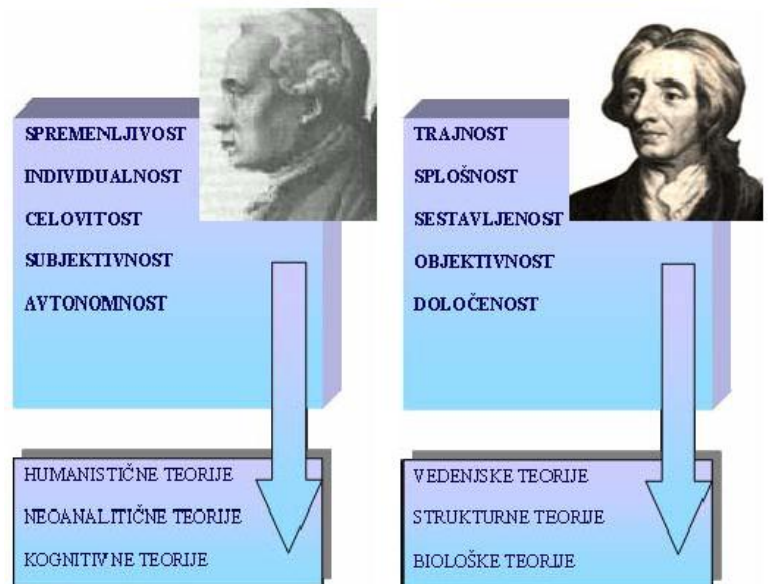
## REVELLOVA TAKSONOMIJA OSEBNOSTNIH TEORIJ

- William Revelle
- tridimenzionalna taksonomija
  - Dimenzija analize osebnosti
- Biološki nivo
- Duhovni nivo
  - Dimenzija splošnosti
- Generično
- Individualno
  - Dimenzija prilagojenosti
- Prilagojeno
- Motnje



## DRUGE TAKSONOMIJE

- Coan (1968)
  - faktorska analiza ocen skupine ekspertov
  - **“mehke” in “trde” teorije**
- Na kaj to spominja?
- Kantovska in Lockovska tradicija v psihologiji
  - fenomenološki modeli
  - objektivni modeli



## KRITERIJI DOBRE TEORIJE OSEBNOSTI

- Kdaj je neka teorija dobra?
  - Predpogoja: empirična in logična veljavnost
- Deskriptivna in eksplanatorna vrednost
- Prediktivnost
- Obsežnost, bogastvo, univerzalnost
- Parsimoničnost
- Hevristična vrednost (spodbuja raziskovanje)
- Praktična vrednost

## PREGLED MODELOV IN TEORIJ OSEBNOSTI

PREVLADUJOČA PERSPEKTIVA	NAJPOMEMBNEJŠI MODELI
<b>Bioevolucijska</b>	Konstitucijski; etološki evolucijski: Buss biološki: Gray, Zuckerman, Cloninger, Depue
<b>Dispozicijska</b>	Eysenck, B5, Cattell, Guilford, Brand, Tellegen, cirkumpleksni modeli
<b>Psihodinamska</b>	Psihoanalitski: Freud, Adler, Jung neanalitski in postanalitski egopsihološki, objektno-odnosni
<b>Vedenjsko-socialno-kognitivna</b>	Vedenjski; socialno-kognitivni: Bandura, Mischel kognitivni: Kelly
<b>Humanistično-pozitivna</b>	Maslow, Rogers, Frankl pozitivno psihološki: Diener, Seligman
<b>Druge kulture</b>	Indija, Kitajska, afriška in druge neevropske kulture, stare izumrle kulture

# IZVORI OSEBNOSTI: OSEBA, SITUACIJA, INTERAKCIJA

---

## PREGLED VSEBINE

- Konsistentno in variabilno obnašanje
- Paradoks konsistentnosti
- Personalizem
- Kritika personalizma in situacionizem
- Kritika situacionizma in interakcionizem
- Preporod personalizma
- Situacijska odzivnost kot poteza
- Oseba, situacija in interakcija kot kriterij modelov osebnosti

## OSEBNOST KOT DEJAVNIK OBNAŠANJA

- Predmet psihologije je obnašanje in doživljanje.
- Cilj psihologije je pojasnjevanje doživljanja in obnašanja, torej spoznavanje njihovih vzrokov.
- Vzroki obnašanja so v osebi, situaciji ali interakciji med obema
- VSE naše doživljanje in obnašanje je rezultat delovanja TREH skupin dejavnikov: Situacijskih, Osebnostnih, in interakcije med obema.
- Osebnost torej sodi med najpomembnejše kategorije dejavnikov, ki vplivajo na naše doživljanje, obnašanje in celotno življenje

## NEKAJ VPRAŠANJ

- Je naše obnašanje konsistentno?
- Je njegova konsistentnost posledica konsistentnih osebnostnih lastnosti?
- Gre za eno temeljnih predpostavk psihologije
- Kaj določa obnašanje
  - Zunanje okoliščine
  - Dispozicije
- Odpiranje fronte:
  - Vedenjska in socialna psihologija nasproti genetiki in poteznim teorijam

## ČEMU PRIPISATI KONSISTENTNOST V OBNAŠANJU?

- potezam (temelječih na dispozicijah in dednosti)?
- okoliščinam in situaciji?
- zakaj so naše sodbe tako pogosto "potezne"?
- zakaj so te sodbe tako pogosto različne, čeprav gre za iste ljudi?

## PERSONALIZEM

- Gordon W. Allport in logika personalizma
- Izvori obnašanja
  - dražljaji - variabilni izvor
    - variabilno, nekonsistentno obnašanje
  - dispozicije, poteze - nevariabilni, konsistentni izvor
    - konsistentno obnašanje



Po Allportu (1961, 1966) moramo iskati vzroke za naše obnašanje tako v okolju kot v osebnostnih dispozicijah. Vplivi okolja so spremenljivi in zato so okolje, situacije in dražljaji vzročni dejavnik našega spremenljivega obnašanja. Toda pomemben, z vidika psihologije osebnosti celo najpomembnejši del našega obnašanja je konsistenten. Ker so dražljaji spremenljivi, ne morejo biti vzrok konsistentnega obnašanja, pač pa so to lahko naše konsistentne osebnostne dispozicije. Tako je Allport menil, da ima behaviorizem zasluge za pojasnjevanje nekonsistentnega obnašanja, medtem ko mora psihologija osebnosti najti konsistentno delujoče dejavnike obnašanja, to pa so predvsem osebnostne poteze in sposobnosti.

## MISCHEL: KRITIKA PERSONALIZMA

- Walter Mischel (1968, 1984)
- "paradoks konsistentnosti"
  - Intuitivno prepričanje, da obstajajo dispozicije, na katerih temelji transsituacijska konsistentnost.
  - raziskave tega ne potrjujejo
  - situacijska specifičnost obnašanja in specifične "poteze"
- nizka napovedna vrednost in veljavnost potez
  - potezne meritve korelirajo visoko le z drugimi poteznimi meritvami (vprašalniki z vprašalniki)
  - korelacije z vedenjskimi kriteriji so nizke
  - bariera 0,30 in osebnostni koeficient

V osebnostnem označevanju uporabljamo množico besed, ki pomenijo različne značilnosti, te značilnosti pa kar preveč samoumevno pojmuje, kot da so konsistentne. Če rečemo, da je nekdo živahen, tedaj navadno ne mislimo, da je živahen samo zdaj in tukaj, temveč, da je v mnogih situacijah bolj živahen kot nekdo, ki se nam ne zdi živahen. Izkušnje in tudi raziskave pa kažejo, da pogosto precenjujemo dejansko konsistentnost. Morda nam to sugerira že sama uporaba izrazov, ki označujejo osebnostne značilnosti. Osebnostne oznake nam vsiljujejo prepričanje, da je konsistentnost obnašanja velika, dejstva pa govorijo lahko drugače. Mischel (1984) je uporabil izraz »paradoks konsistentnosti«, s katerim misli na konflikt med običajnim prepričanjem o konsistentnosti osebnostnih lastnosti in dejanskim stanjem, ki ne potrjuje tako velike konsistentnosti. Po Mischelu je torej, kar zadeva konsistentnost lastnosti, resnica vsaj nekoliko »kontraintuitivna«, se ne ujema s splošnim mnenjem in prepričanji. Mischel meni, da so situacije še zlasti pomemben prediktor našega obnašanja, kar se kaže tudi v (ne)konsistentnosti obnašanja.

Mischel (1968) je na novo in močno spodbudil situacionizem, ki od časov zgodnjega behaviorizma naprej trdi, da so situacije (sklopi dražljajev) boljši napovedovalci obnašanja kot poteze in druge dispozicije. Mischel meni, da to velja tudi za konsistentno obnašanje. Ne drži namreč Allportovo (1961) mnenje, da so situacije le spremenljive in da so tako lahko le izvor spremenljivega obnašanja. Nasprotno, v življenju se zelo pogosto znajdemo v podobnih in celo enakih situacijah; torej so tudi situacije lahko konsistentne in so potemtakem lahko tudi izvor konsistentnega obnašanja.

## SITUACIONIZEM

- Situacije (trdijo) so boljši napovedovalci obnašanja kot poteze
- Konsistentno obnašanje je posledica konsistentnih situacij, v katerih se najdemo
- Konsistentnost je torej včasih sama odvisna od situacij
  - "V šoli miren, doma razgraja"
- Transituacijska konsistentnost in časovna stabilnost
  - Točen na sestanku, v službi, na koncertu...
  - Točen na prvem, drugem, tretjem sestanku...
- Hipoteza "šibke situacije"
  - Osebnostne dispozicije pridejo do izraza, samo če situacijskih pritisk ni močan

Konsistentnost našega obnašanja je torej tudi sama odvisna od situacij. Ni nujno, da bo nekdo, ki ga poznamo kot živahno osebo, enako živahen v vseh situacijah (prim: starši, učitelji). Ne gre torej samo za običajno nekonsistentnost, temveč tudi za situacijsko pogojenost konsistentnosti. V eni vrsti situacij se bo nekdo obnašal zelo živahno in zgovorno, v drugi vrsti situacij pa mirno, zadržano in tiho.

Transituacijsko konsistentnost moramo razlikovati od časovne stabilnosti. Transituacijska konsistentnost pomeni doslednost v različnih situacijah: nekdo, ki vestno opravi svoje delovne obveznosti, bo tudi vesten pri hišnih opravilih. Kako pa je s konsistentnostjo, ko se najdemo ponovno v istih oziroma zelo podobnih situacijah? Tedaj govorimo o časovni stabilnosti. Nekdo pride npr. točno na prvi, drugi, tretji zmenek.

V čem je razlika med transituacijsko konsistentnostjo in časovno stabilnostjo? V prvem primeru je variabilna situacija, v drugem primeru pa variira čas pri isti situaciji. Raziskovalci si niso povsem na jasnem, ali bi lahko v splošnem govorili, ali je večja transituacijska konsistentnost ali pa časovna stabilnost. Mischel in Peake (1982) npr. menita, da je časovna stabilnost večja kot transituacijska konsistentnost, medtem ko Conley (1984) v to dvomi.

## EMPIRE STRIKES BACK - KRITIKA SITUACIONIZMA

- Situacije same niso boljši prediktorji kot poteze (Funder & Ozer, 1983)
- Nizka veljavnost potez (bariera 0,30) je posledica metodoloških pomanjkljivosti raziskav

Situacionizem je omajal prepričanje v pomen osebnostnih dispozicij, še bolj pa je spodbudil nove raziskave, ki so močno rehabilitirale, pa tudi prenovile personalistično pozicijo. Imperij personalizma je dostojno vrnil udarec. Raziskave so pokazale, da tudi situacije niso bistveno boljši prediktorji obnašanja, kot osebnostne poteze. Tudi situacijski koeficienti niso bistveno višji od osebnostnih (Funder & Ozer, 1983). Predvsem pa so raziskave pokazale na vrsto metodoloških pomanjkljivosti prejšnjih študij, ki so proučevale odnos med vprašalniško merjenimi osebnostnimi dispozicijami in dejanskim obnašanjem. Stvar torej ni v šibki prediktivni veljavnosti osebnostnih potez, temveč v neustrezni metodologiji raziskovanja. Z boljšo operacionalizacijo potez se korelacije lahko tudi močno zvišajo, nekateri avtorji navajajo rezultate študij, ki jih je Mischel spregledal (Block, 1977; Hogan, DeSoto, & Solano, 1977). Zlasti problematične so raziskave, v katerih so merili bolj stanjske značilnosti kot poteze. Še bolj velja ta metodološka kritika za neustrezno merjenje obnašanja. Kriteriji obnašanja so bili zelo pogosto pomanjkljivo operacionalizirani, velikokrat so osebnostne

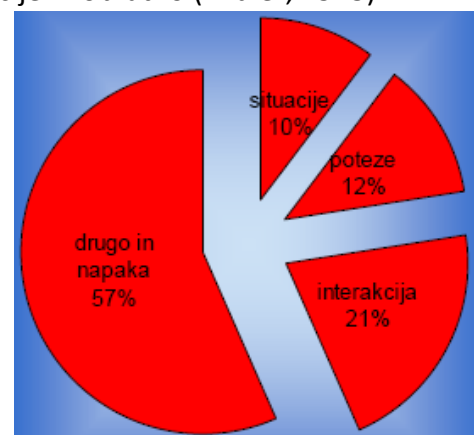
poteze korelirali celo z enim samim zunanjim kriterijem. Napaka je torej na strani merjenja kriterijev, ne na strani merjenja potez, ki jih navadno merimo z velikim številom postavk. Analogno napako bi npr. naredili, če bi inteligentnost merili z eno samo postavko! Uporaba večjega števila kriterijev je pogosto dala bistveno višje korelacijske in predikcijske vrednosti (Aries, Gold & Weigel, 1983; Block, Weiss & Thorne, 1979). Podoben vpliv ima tudi agregiranje bodisi postavk, bodisi ocenjevalcev, ali obojega. Če povprečimo ocene iz več situacij ocenjevanja in z več ocenjevalcev, se korelacije in predikcije včasih tudi drastično povečajo (Cheek, 1982; Epstein, 1979, 1983; Epstein & O'Brien, 1985; Rushton, 1979). Agregiranje poveča zanesljivost ocen (Epstein, 1980) ali pa vsaj njihovo časovno stabilnost (Mischel & Peake, 1982).

## NAUK IZ TEH STRAŠNIH BITK

- Psihologija mora razložiti tako konsistentno kot diskriminativno obnašanje.
- Osebnostne lastnosti lahko prispevajo k razumevanju prvega in tudi drugega, zlasti ko gre za razlikovalno obnašanje med posamezniki (ne pa seveda, ko gre za intravariabilno obnašanje).
- A v enem in drugem primeru so pomembne tudi situacije in interakcije med situacijami in dispozicijami.
  - Dejstvo je, da imamo v svoji kogniciji oblikovane številne sheme, prototipe o osebnostnih lastnostih, ki jih nato često avtomatično uporabljamo pri razlaganju medosebnih razlik, osebnostne strukture in tudi socialnega obnašanja (Cantor & Mischel, 1979; Cantor, Mischel & Schwartz, 1982).
  - Takšno kategoriziranje je shematično in šablonsko, ne upošteva situacijskega in interakcijskega konteksta in je zato pogosto napačno. Obnese se pri množičnem ocenjevanju in napovedovanju obnašanja, v posameznih primerih pa je zelo tvegano in pogosto zgrešeno.
  - Zato ni odveč previdnost: nekatere psihodinamske in potezne teorije morda bolj odsevajo kognitivne konstrukte avtorjev kot dejanske kategorije našega obnašanja.

## INTERAKCIJSKI MODEL

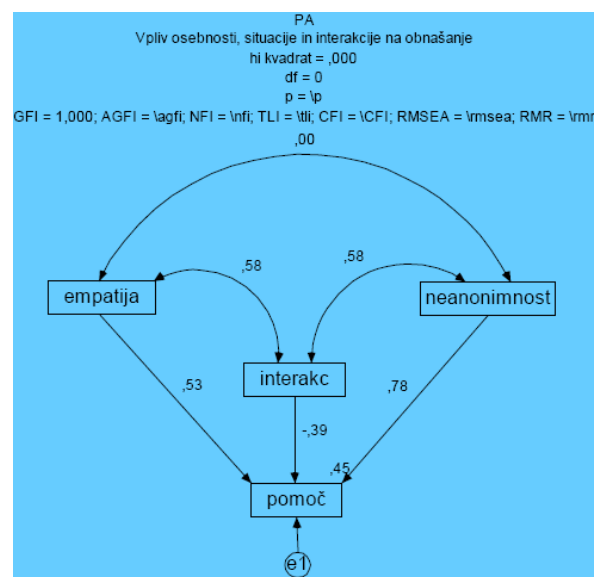
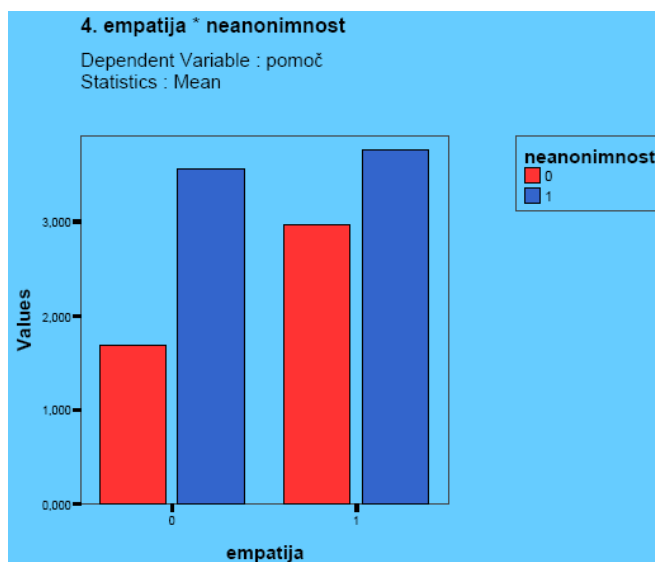
- Interakcija
  - obnašanje je funkcija učinkov potez vezanih na situacije in obratno (Endler, 1973)
  - Endler & Magnusson (1976, 1977), Funder, Mischel & Toda (1984), Mischel & Peake (1983)
- Kognitivni aspekt interakcije
  - ljudje izbiramo, urejamo in produciramo situacije glede na svoje kognicije in lastnosti (Bowers, 1973)
- ANOVA model
  - oseba
  - situacija
  - interakcija oseba x situacija



Obnašanje = osebnost x interpretacija situacije

## PRIMER 1

- Vpliv empatije (oseba), anonimnosti (situacija) in njune interakcije na pomaghalno obnašanje
- Analiza variance pokaže pomemben vpliv vseh treh izvorov
  - Višja kot je empatija, več je dajanja pomoči
  - Manj kot je situacija anonimna, več je dajanja pomoči
  - Toda v neanonimni situaciji dajejo neempatične osebe (drugi modri stolpec) bistveno več pomoči kot bi pričakovali če bi šlo za linearno sovplivanje
  - V neanonimni situaciji ni več significantne razlike v nudenju pomoči glede na stopnjo empatije (ta je v anonimni situaciji – rdeči stolpci – zelo velika)
  - Vpliv empatije je torej odvisen od situacije (v neanonimni situaciji velik in v anonimni situaciji majhen ali celo nenavzoč) in situacijski vpliv (anonimnosti) je odvisen od stopnje empatije (pri nizki empatiji velik in pri visoki manjši)



### Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: pomoč

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	65,870 <sup>a</sup>	3	21,957	26,641	,000
Intercept	894,010	1	894,010	1084,744	,000
empatija	13,690	1	13,690	16,611	,000
neanonimnost	44,890	1	44,890	54,467	,000
empatija * neanonimnost	7,290	1	7,290	8,845	,004
Error	79,120	96	,824		
Total	1039,000	100			
Corrected Total	144,990	99			

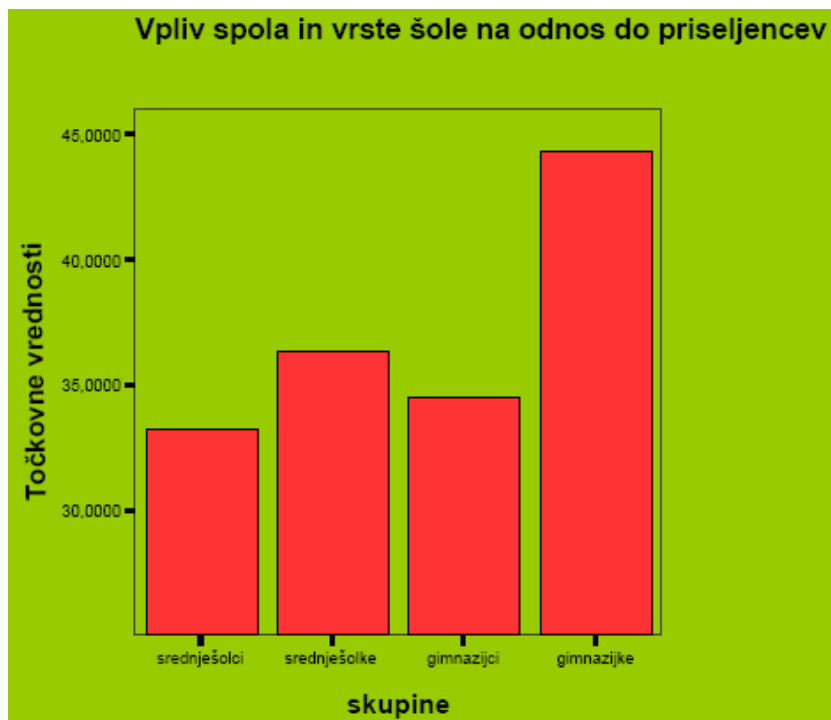
a. R Squared = ,454 (Adjusted R Squared = ,437)

- Regresijska analiza učinkov empatije (oseba), anonimnosti (situacija) in njune interakcije
- Regresijski model potrjuje podatke analize variance
  - Vpliv empatije je pomemben (visoko significanten beta koeficient 0,53;  $p < 0,001$ )
  - Vpliv anonimnosti je še pomembnejši (0,78;  $p < 0,001$ )
  - A pomemben je tudi vpliv interakcije (-0,39;  $p = 0,004$ )
- Empatija, anonimnost in njuna interakcija pojasnijo okrog 45% variance v obnašanju



## PRIMER 2

- Vpliv spola, vrste šole in njune interakcije na odnos do priseljencev
- Vpliv osebnosti (oseba kot izvor obnašanja): spol
- Vpliv situacije (situacija kot izvor obnašanja): vrsta srednje šole (gimnazija, strokovna šola)
- Vpliv interakcije (interakcija oseba x situacija kot izvor obnašanja): vpliv spola vezan na vpliv vrste šole
- Obnašanje: odnos do priseljencev
- Okrog 19% pojasnjene variance obnašanja



# OCENJEVANJE OSEBNOSTI

---

## PREGLED VSEBINE

- Zgodovina diagnostike osebnosti
- Osnove ocenjevanja osebnosti
- Načini pridobivanja podatkov
- Pravila, načela in posebnosti osebnostne diagnostike

## MEDOSEBNE RAZLIKE

- Niti dva človeka nista enaka (niti ED!)
- Razlikujemo se v posameznih lastnostih
- Razlikujemo se kot osebnosti v celoti

## ZAKAJ OCENJEVANJE OSEBNOSTI?

- Spoznavna in praktična potreba po poznavanju osebnostnih lastnosti in osebnosti
  - Težnja po samospoznavanju je eden temeljnih, evolucijsko pogojenih motivov
  - Poznavanje osebnosti drugih nujno za medsebojne odnose in sožitje
  - Osebnost bistveno vpliva na obnašanje, dosežke in uspešnost – predvidevanje lastnega vedenja in vedenja drugih
- Dolga zgodovina, kratka znanstvena preteklost
  - Razlika med znanstvenim in laičnim ocenjevanjem osebnosti? Sistematično, na zakonitih principih utemeljeno reduciranje napake ocenjevanja

## ZGODOVINA DIAGNOSTIKE OSEBNOSTI

- Zgodovinski primeri "testiranja"
  - Sv. pismo (Gedeon)
  - Kitajska
- Antična osebnostna diagnostika
- Fiziognomika
- Mantična psihodiagnostika
  - astrologija
  - druge mantike
- Frenologija
- Predhodniki znanstvenega ocenjevanja osebnosti

## SVETO PISMO (GEDEON)

Jerobaal, to je Gedeon, se je zgodaj odpravil z vsem ljudstvom, ki je bilo z njim. Utaborili so se pri studencu Haradu. Tabor Madiancev pa mu je bil na severni strani pri griču Moreju v ravnini. Gospod je rekel Gedeonu: "Preveč je ljudstva, ki je s teboj, da bi mu dal Madiance v

roke. Sicer bi se Izrael ponašal zoper mene, češ: Z lastno močjo sem se rešil!' Zato zdaj kliči glasno, da bo ljudstvo slišalo: Kdor se boji in trepeta, naj se vrne in odide od gorovja Galaad!' In vrnilo se jih je izmed ljudstva dvaindvajset tisoč, ostalo jih je deset tisoč. Gospod pa je rekel Gedeonu: Še je preveč ljudstva. Popelji jih k vodi, da ti jih tam preberem! O katerem ti potem porečem: ‚Ta pojde s teboj‘, ta naj gre s teboj. O katerem koli pa ti porečem: ‚Ta ne pojde s teboj‘, naj ne gre. In peljal je ljudstvo k vodi. Gospod pa je rekel Gedeonu: Vsakega, ki bo srebal vodo s svojim jezikom, kakor pes loka, postavi posebej! In vsakega, ki bo pokleknil, da bi pil, postavi posebej! In bilo je število tistih, ki so z roko nosili vodo v usta in jo tako srebal, tri sto mož. Vse drugo ljudstvo pa je pokleknilo, da je pilo vodo. Nato je Gospod rekel Gedeonu: ‚S tristo možmi, ki so vodo srebal, vas bom rešil in ti dal Madiance v roke; vse drugo ljudstvo pa naj gre vsak na svoj dom. Ko so vzeli živež ljudstva in njih trombe v svoje roke, je odpustil vse izraelske može, vsakega k njegovemu šotoru. Le tristo mož je obdržal. Tabor Madiancev pa je bil pod njim v ravnini.

## KITAJSKA – MANDARINSKI IZPITI

- 1. generacija (do 1115BC) – usposobljenost v šestih vrstah umetnosti (glasba, lokostrelstvo, jahanje, pisanje, računanje, rituali in ceremonije)
- 2. generacija (200BC do 200AD) – izpiti iz petih področij (pravo, vojaška strategija, kmetijstvo, finance, geografija)
- 3. generacija (200AD do 1370AD) – tristopenjski sistem –
- Okrožni izpit – 24 ur izolirani v testni sobi (pesmi, esej)
  - uspešen eden od stotih
- Pokrajinski izpit – 3 izpiti, vsak dolg 72 ur (proza, pesništvo, znanje)
  - uspešen eden od stotih
- Pekinški izpit – veliko število izpitov o specifičnih temah
  - uspešni trije od stotih
- Kasneje – univerza

## ANTIČNA OSEBNOSTNA DIAGNOSTIKA

- **Hipokrat**
  - 4 telesni sokovi, 4 lastnosti
  - 4 temperamenta, spoznamo jih po obnašanju
  - Prva klasifikacija duševnih bolezni - manija, melanholija, frenitis (vnetje možganov)
- **Galen**
  - Opis temperamentov (poznejši opisi, ki so prevladali, se nekoliko razlikujejo)
- **Platon**
  - Zanimanje za medosebne razlike
  - Razumno in nerazumno obnašanje
  - Notranji konflikt in potlačevanje
- **Aristotel**
  - Več pobud, med drugim zagovornik fiziognomike (levje dolge noge znak hrabrosti)
- **Teofrast**
  - Opisi značajev

- Negativni značajski “skeči”
- Znanstvena vrednost
  - Sklepanje iz podobnega obnašanja na podobne vzroke
  - Nezmožnost preverjati hipoteze

## FIZIOGNOMIKA

- povezanost telesnega z duševnim
- sklepanje iz videza na osebne lastnosti (gibi, obrazni izrazi, bolezni)
- živalska fiziognomika
- Aristotelove dedukcije
- Sklepanje po analogiji in brez preverjanja (pogosto napačno) – večinoma v kontekstu umetnosti ali vedeževanja
- VENDAR: številne povezave med telesnim in duševnim so dognane in sama predpostavka ima veljavo
  - Psihofiziologija emocij
  - Psihologija izraza
  - Konstitucijska psihologija
  - Psihosomatika
- Lev ima dolge noge
- Dolge noge so znak hrabrosti
- Torej je lev hraber
- Ta človek ima dolge noge
- Dolge noge so znak hrabrosti (kot lahko sklepamo po analogiji z levi)
- Torej je ta človek hraber

## ŽIVALSKA FIZIOGNOMIKA

- **Caspar Johann Lavater** (1741-1801)
- Studiozno, vendar nekritično
  - Izhodišča ustrezna, zaključki ne
  - Svoje hipoteze je nekritično sprejemal, ne da bi jih preverjal
- Že v svojem času požel poleg navdušenja in posnemovalcev veliko kritike
  - Npr. G. C. Lichtenberg (1742-1799), norčevanje iz “originalnih” lobanj

“Vsa človeška obličja, vse postave, vsa bitja se ne razlikujejo med seboj samo po razredih, spolih, plemenih, marveč tudi po svojih individualnostih... ni je rože, ne jajca, ne jegulje, ne leva, ne orla in ne človeka, ki bi bili povsem podobni drugi roži, drugemu jajcu, drugi jegulji, levu, orlu ali človeku. To je prva, najgloblja, neuničljiva podlaga vsakršne fiziognomike: da ob vseh podobnostih in enakomernostih nešteti človeških likov ne moremo najti dvojice, ki ne bi kazala kakšnih razlik...”

“Ta vnanja različnost obrazov in postav mora biti z notranjo različnostjo duha in srca v nekem določenem razmerju, v neki naravni naliki... Mar naj duh ne vpliva od znotraj na telo

in telo od znotraj na duha? Naglo, bliskovito pregibanje oči, prodoren razum in nagel domislek lahko stokrat opazimo skupaj, pa bi le-ti ne imeli nobene medsebojne zveze? Odkritosrčne, vesele in prijazne oči in prav tako odkrito, veselo in prijazno srce lahko po naključju srečamo pri tisoč ljudeh in to naj ne bi imelo pri vseh njih iste učinke in vzroke?”

“Narava ravna v vsem po svoji modrosti in redu, povsod si vzajemno ustrezajo vzroki in posledice... in v najlepšem, najplemenitejšem, kar je narava ustvarila, naj bi ravnala samovoljno, brez reda, brez zakonitosti? Tu, v človeškem obličju, tem ogledalu božanstva... naj ne bi veljali učinki in vzroki, odnosi med vnanjim in notranjim, med vidnim in nevidnim, med vzrokom in posledico?” (Physiognomische Fragmente, 1775)

- Njegove teorije pograbi v času pred WWII nemški raziskovalci arijevstva.

## **ASTROLOGIJA**

- makrokozmos se zrcali v mikrokozmosu
- “kakor na nebu, tako na zemlji”
- usodo in osebnost posameznika določa konstelacija nebesnih sil ob rojstvu
- “mapiranje” gibanja nebesnih teles – zodiakalni pas

## **Horoskop**

- “znamenja” (zodiakalni pasovi), “planeti”, “hiše”
- kombinatorična interpretacija

## **Zodiakalna tipologija osebnosti - KLJUČ**

1. avtoritativen, ambiciozen, odgovoren, konservativen, resen, konformist, discipliniran, sistematičen, vesten, vztrajen, trmast, trd, zvest, zanesljiv KOZOROG
2. čustven, skrivnosten, domisel, vznurljiv, samokontroliran, notranje močan, pada v ekstreme, zamerljiv, maščevalen, zavidajoč, ljubosumen ŠKORPION
3. družaben, prefinjen, diplomatski, lahkoten, objektivni, neodločen, pogajalski, ceni vrednost, pravičnost in ravnovesje, rad uživa in flirta TEHTNICA
4. družaben, prijazen, optimističen, liberalen, reformist, čut za politiko, neodvisen, šaljiv, nekonvencionalen; lahko tudi trd, krut, razburljiv VODNAR
5. impulziven, aktiven, drzen, nestrpen, ambiciozen, pustolovski, trmast, optimističen, raziskovalen, odprt OVEN
6. komunikativen, zgovoren, radoveden; rad piše, bere, se uči, potuje, planira, flirta; nemiren, duhovit, spremenljiv, prilagodljiv, ustvarjalen DVOJČKA
7. kritičen, analitičen, rad zbira, delaven, čut za detajle, praktičen, rad pomaga, skrben, dobro opazuje, etičen, skromen, požrtvovalen DEVICA
8. občutljiv, čustven, mil, neizrazit, empatičen, sočuten, zvest, prilagodljiv, sprejemajoč, lahkoveren, praznoveren, intuitiven, šibke volje, konfuzen RIBI
9. optimističen, prisrčen, plemenit, aristokratski, pronicljiv, pustolovski, čut za duhovno, pravičen, moralističen, zaščitniški, superioren STRELEC
10. ponosen, samozavesten, domišljav, aroganten, egocentričen, kreativen, rad v središču pozornosti, igriv, teatraličen, energičen, površen LEV

11. praktičen, trden, zanesljiv, zvest, tradicionalen, naraven, ceni lepoto in umetnost, dragocenosti, občuduje moč, rad pomaga, ima čut za varnost BIK
12. zaščitniški, skrben, muhast, sentimentalen, napet, zunanje trden a notranje občutljiv, radodaren, topel, družinsko in lastninsko usmerjen RAK

## HIROMANTIKA

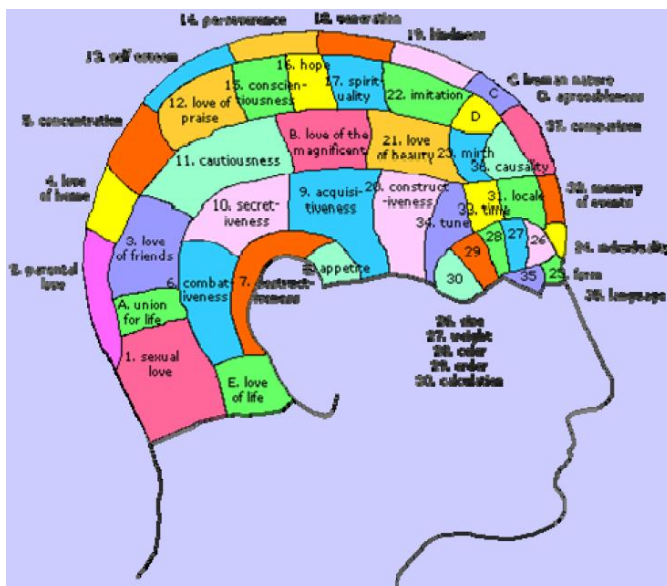
## FRENOLOGIJA

Franz Joseph Gall (1758-1828), Johann Gaspar Spurzheim (1776-1832)

### Osnove frenologije

- Osnovne predpostavke:
  - Duševne moči, možganska središča so prirojena (27-37: fizična ljubezen, vdanost, računanje, jezik, starševska ljubezen)
  - Posameznik ima lahko bolj ali manj izraženo posamezno duševno moč
  - Sedež duševnih moči je v možganih
  - Med seboj so neodvisne in zato imajo sedež v različnih, med seboj neodvisnih predelih možganov
- Napredek v primerjavi s fiziognomiko - vzročna hipoteza, ne več utemeljevanje na analogijah ali avtoritativnih predpostavkah
- Metoda: opazovanje oseb z izjemno ali nenavadno stopnjo izraženosti posamezne duševne moči, npr. kriminalci, mentalno zaostali, starši – povezanost izboklin ali udrtin v lobanji
- Kritika frenologije
  - pomanjkljivo preverjanje
  - napačni zaključki in napačna posploševanja

### Frenološki "zemljevidi"



## PREDHODNIKI ZNANSTVENE PSIHODIAGNOSTIKE

- psihologija izraza - spontano izražanje osebnosti v drži (statični izraz) in gibih (dinamični izraz)
- grafologija – od 2. polovice 19. stoletja dalje
- pedagogika: ocenjevanje znanja
- medicinska / klinična diagnostika
- konstitucionalna psihologija

## GRAFOLOŠKE ŠOLE

- Francoska (Michon, Jamin - klasifikacija sedmih osnovnih značilnosti rokopisa: oblika, dimenzija, smer, pritisk, hitrost, razdelitev v prostoru, kontinuiteta)
- Švicarska (Max Pulver) - prostorska simbolika
- Nemška (Preyer, Busse, Klages)
- Italijanska (Moretti)
- Angleška (Singer, Hilliger)

### Naklon pisave

- Levi naklon – introvertiranost, zaprtost, inhibiranost
- Pokončna pisava – razum nad čustvi, samosvojost, discipliniranost, neživljenjskost, brez elana, ženske – moralne, brez materinskega čuta, moški – prazni, malenkostni, brez volje
- Desni naklon – odprtost, aktivnost, privrženost ljudem, lahko neučinkovitost

### Velikost pisave

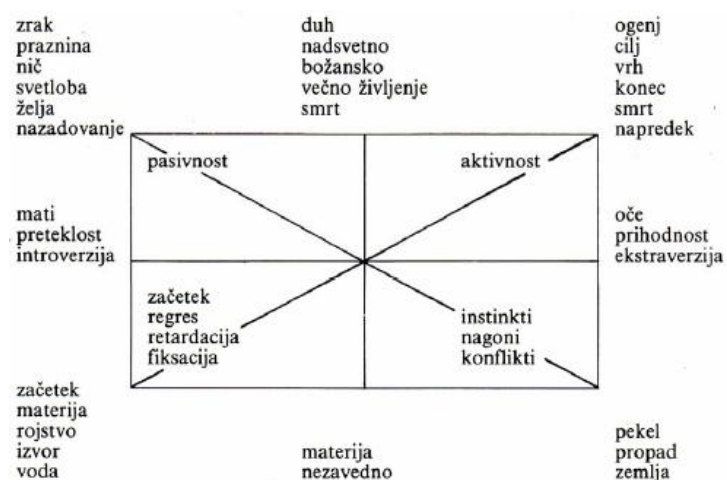
- Velika pisava (več kot 3 mm): vitalnost, aktivnost, ekspanzija jaza na račun realnosti
- Majhna pisava (manj kot 2 mm): močna koncentracija, sposobnost logičnega mišljenja, pozornost na realnost, skromnost, brez domišljije
- Srednja pisava (ravnovesje)

### Oblikovne pisalne značilnosti

- Okrogla pisava - girlande – prilagodljivost, družabnost, odprtost, optimističnost (omahljivost, občutljivost, naivnost)
- Oglata pisava – odpornost, napetost, agresivnost

## PROSTORSKA SIMBOLIKA

Uporaba v grafologiji in projekcijskih tehnikah (npr. Test Drevo /Risanje drevesa/)



Sklika 22. Gruenfeldova shema prostorske simbolike (Koch, 1957)

## OCENJEVANJE ZNANJA

**Jan Amos Komensky (1592-1670)**

- Šolske ocene – prototip ocenjevalne lestvice

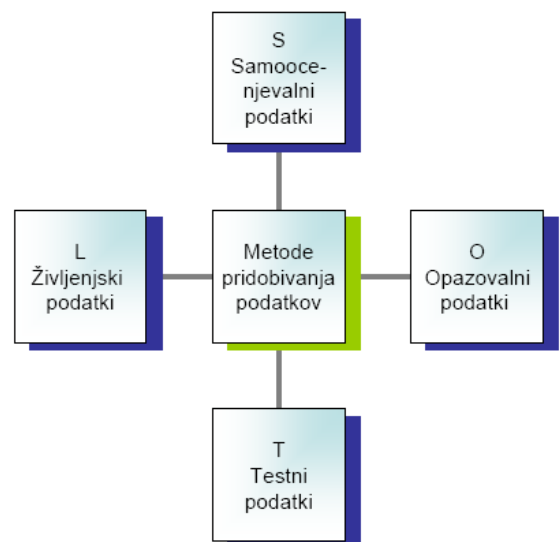
## MEDICINSKA/KLINIČNA DIAGNOSTIKA

**Emil Kraepelin (1865-1926)**

- opredelitev shizofrenije,
- ločevanje shizofrenije in manično-depresivne psihoze.
- DSM IV –R

## METODE PRIDOBIVANJA PODATKOV

- Samoocenjevalni podatki (S)
  - Lestvice
  - Vprašalniki
- Opazovalni podatki (O)
  - Profesionalni opazovalci
  - Dobri poznavalci
  - Več opazovalcev, poznavalcev (različne perspektive)
- Testni podatki (T)
  - Preskusi, testi
  - Projekcijske tehnike
  - Fiziološka in druga merjenja
- Življenjski podatki (L)
  - Življenjski dogodki



## PRESKUSI SPOSOBNOSTI

**PIONIRJI:**

**FRANCIS GALTON (1822-1911)**

- zanimanje za sposobnosti in značaj (predlogi za merjenje enega in drugega)
- Inteligentnost:
  - Se podeduje podobno kot telesne značilnosti
  - Človekova evolucija proti vedno večji inteligentnosti
- Predlagal uporabo metod za identifikacijo inteligentnih oseb
- Fiziološki koncept inteligentnosti (hitrost možganskih procesov)
- Antropometrični laboratorij v Londonu
  - Reakcijski časi, asociacijski časi
  - Testne naloge
- Razočaranje nad neposrednimi indikatorji inteligentnosti
  - Nizke korelacije med reakcijskimi časi in ocenami inteligentnosti



## **MCKEEN CATTELL, CLARK WISSLER** – nadaljevanje “mentalnega testiranja”

- testno merjenje – nepomembna povezanost z akademskim uspehom
- sledi upad zanimanja za nevrofiziološki pristop k testiranju inteligentnosti

## **ALFRED BINET** (1857-1911)

- Praktični cilj – izbor otrok, primernih za redno šolanje
- Princip merjenja inteligentnosti
  - Reševanje umskih problemov
  - Težavnost nalog
  - Pravilnost in nepravilnost rešitev
- Ustrezna logika merjenja
  - graduacija nalog po težavnosti
  - pojem umske starosti
  - binetariji, standardizacije in norme

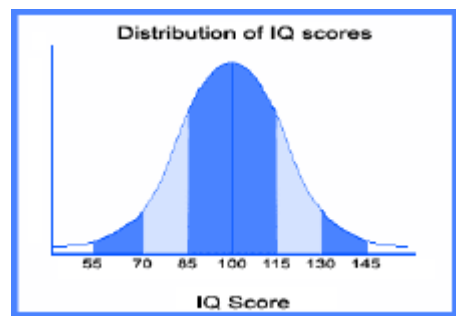
## **POZNEJŠI RAZVOJ:**

### **WILLIAM STERN** (1822-1911)

- pojem IQ

$$IQ = \frac{MS}{KS} \times 100$$

- Binetariji
  - Nemčija, ZDA, drugi
  - **Terman** (1877-1956)
    - Stanford-Binet
    - študija nadarjenih otrok



## **NOVI TESTI INTELIGENTNOSTI**

### **YERKES** (1876-1956)

- skupinski testi
  - Verbalni (Army alpha)
  - Neverbalni (Army beta)

### **WECSHLER** (1896-1981)

- klinični test (WB, WISC, WAIS)
  - Individualno testiranje
  - Verbalni in neverbani del
  - Vsak več podtestov

### **Odvisnost od teorij inteligentnosti**

- Merjenje g faktorja in IQ (Spearmanova teorija in matrični testi)
- Merjenje skupinskih faktorjev (Thurstonova teorija)
- Merjenje multiplih faktorjev (Gardnerjeva teorija)

## **TIPI, VRSTE IN OBLIKE PRESKUSOV SPOSOBNOSTI**

- vrsta sposobnosti
  - inteligentnost
  - ustvarjalnost
  - emocionalna (socialna, praktična, moralna) inteligentnost
  - specifični talenti in sposobnosti
  - senzorne, motorične in psihomotorične sposobnosti
- preskusi moči in hitrostni preskusi
- individualni in skupinski preskusi
- računalniško vodeni preskusi

## **PROJEKCIJSKE TEHNIKE**

Osnovna ideja – projekcija psihičnih vsebin v nestrukturirano gradivo

### **ZAČETNIKI**

- Carl Gustav Jung (1875-1961)
- Hermann Rorschach (1884-1929)

### **VRSTE PROJEKCIJSKIH TEHNIKE**

- asociativne tehnike
- tehnike kreacije
- tehnike dopolnjevanja
- tehnike risanja in pisanja
- igralne tehnike

### **UPORABNOST PROJEKCIJSKIH TEHNIK**

- vprašljivost projekcijske hipoteze
- nezadostne merske karakteristike
  - zelo problematične veljavnost, zanesljivost, objektivnost in občutljivost
    - kaj sploh merijo?
    - ne merijo zanesljivo
    - tolmačenje je subjektivno
    - podatki so neprecizni, v glavnem kvalitativni (nominalni nivo), ni jasnih norm in kvantitativnih meril
- uporabne so kot tehnike širokega spektra
  - vir kvalitativnih informacij
  - dopolnjevanje z mersko ustrežnejšimi tehnikami

## SAMOCENJEVALNI PODATKI

- vprašalniki
- lestvice
- inventarji

### ZAČETNIKI

- Francis Galton (1822- 1911)
- Robert Sessions Woodworth (1869 - 1962)
  - Personal Data Sheet – vprašalnik emocionalne stabilnosti (rekruti med 1. svetovno vojno)

Večkrat se mi zdi, da stvari niso takšne, kot so videti.  
\_\_\_ TAKO JE \_\_\_ NI TAKO

Pogosto me mučijo nočne more.  
\_\_\_ TAKO JE \_\_\_ NI TAKO

Veliko bolj sem utrujen kakor drugi.  
\_\_\_ TAKO JE \_\_\_ NI TAKO

Pogosto me obhajajo nesmiselni strahovi.  
\_\_\_ TAKO JE \_\_\_ NI TAKO

Večkrat se mi brez vzroka tresejo roke.  
\_\_\_ TAKO JE \_\_\_ NI TAKO

### PRINCIP UPORABE VPRAŠALNIKOV

- Identifikacija in opis občutij in vedenja (NE REŠEVANJE PROBLEMOV!- prevladujoč način reagiranja, pri testih sposobnosti najboljša možna izvedba)
- akumulacija postavk
  - koliko?
  - da se zagotovijo merske karakteristike (npr. veljavnost in zanesljivost) - dovolj vprašanj, da zajamemo vse pomembne aspekte merjenega pojava in da zagotovimo dovolj veliko zanesljivost odgovorov
- vrednotenje postavk
  - vsota točkovnih vrednosti je mera dimenzije
  - ne gre za težavnost in pravilnost odgovorov!
- standardizacija, norme, profili

### VPRAŠALNIŠKA PREMISA

- Vsebinska veljavnost
- Kriterijska veljavnost
  - O veljavnosti ne odloča vsebina, temveč korelacija s kriterijem
  - Konvergentna in diskriminativna veljavnost
- Npr. test nevroticizma visoko pozitivno korelira z drugimi merami nevroticizma in visoko negativno z merami psihičnega zdravja

### TOČNOST SAMOCENJEVANJA

- v mnogih pogledih samega sebe najboljše poznamo
- toda tudi slepa pega
- pristranost v odgovorih
  - socialna zaželenost
  - druge naravnosti

- stereotipije
- različne interpretacije vprašanj in odgovorov
- Barnumov učinek
  - lastnosti, ki so prisotne pri vseh (malo pozneje)
- kontrolne lestvice (lie skale)

## KDAJ SMO IN KDAJ NISMO DOBRI SAMOOCENJEVALCI?

### SMO:

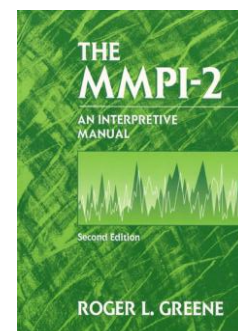
- Ko gre za lastnosti, ki jih pogosto opažamo, jih dobro prepoznavamo in lahko njihovo pojavnost pri nas primerjamo s pojavljanjem pri drugih

### NISMO:

- Ko gre za lastnosti, ki so prestižnega pomena (zaželene si bolj, nezaželene pa manj prisojamo)
  - Socialna zaželenost (težnja po odobravanju)
  - Pozitivna (samo)iluzija
  - Sebislužna pristranost
- Ko se pojavljajo napake ocenjevanja (npr. halo učinek, učinek simpatije...)
- Ko se pojavljajo naravnosti in stereotipije (slogi) odgovarjanja
  - pritrjevanje in negativizem
- Ko gre za različne interpretacije vprašanj in odgovorov (?)
- Ko gre za pojave, ki jih ni mogoče zajeti s samoocenjevalnimi tehnikami (npr. zelo kompleksnih doživljanj) (?)
- Ko gre za pojave, ki jih je težko opazovati in ocenjevati

## KONTROLNE LESTVICE

- Kontrola socialne zaželenosti
  - Ali ste se že kdaj v življenju zlagali? DA NE
  - Ste si že kdaj prisvojili nekaj, za kar ste vedeli, da pripada drugemu? DA NE
  - Se pri jedi vedno obnašate tako, kot zahteva bonton? DA NE
- Druge kontrolne lestvice
  - Kontrolne lestvice MMPI (L - lestvica lažnivosti –nenamernost, F – lestvica deviantnosti (npr vse zakone bi bilo potrebno ukiniti), K – obrambni odzivi (klinična skupina, ki ima normalen profil na MMPI – popravek ostalih lestvic) MMPI-2 (567)



### Koliko vas pripada temu tipu osebnosti?

Želite si, da bi vas drugi ljudje imeli radi in vas občudovali, pa vendar ste tudi kritični do sebe. Čeprav imate nekatere osebnostne šibkosti, ste jih v splošnem zmožni premagovati in obvladovati. Imate določene sposobnosti, ki so znatne, pa jih še niste dovolj izkoristili. Medtem ko ste navzven disciplinirani in samokontrolirani, ste v notranjosti lahko tudi zaskrbljeni in negotovi. Včasih resno dvomite, ali je bila vaša odločitev ali vaše dejanje pravilno. Radi imate določeno mero sprememb in raznolikosti, ovire in omejitve pa vas

spravljajo v nezadovoljstvo. Kar ponosni ste na to, da znate neodvisno razmišljati in da ne sprejemate stališč in mnenj drugih brez zadovoljivih dokazov. Ugotovili ste že, da ni modro, če se preveč razkrivate drugim. So trenutki, ko ste ekstravertni, zgovorni in družabni in spet tudi trenutki, ko ste introvertni in zadržani. Nekatere vaše ambicije in pričakovanja so malce nerealistična.

## VČASIH VELJAVNOST NI DOVOLJ

*Forer gave a personality test to his students, ignored their answers, and gave each student the above evaluation. He asked them to evaluate the evaluation from 0 to 5, with "5" meaning the recipient felt the evaluation was an "excellent" assessment and "4" meaning the assessment was "good." The class average evaluation was 4.26. That was in 1948. The test has been repeated hundreds of time with psychology students and the average is still around 4.2 out of 5, or 84% accurate.*

### Forerjev (Barnumov) učinek

- Uporaba ohlapnih, za vse veljavnih opisov doživljanja in obnašanja
  - Kako naredimo vtis, da smo sijajen poznavalec in diagnostik osebnosti
- Je podlaga šarlatanskega osebnostnega ocenjevanja (astrologija in druge mantike)
  - Forer (1948) je besedilo pobral iz horoskopa
  - Psihologi se moramo varovati barnumovskega pristopa
- Ocenjevanje mora biti tudi distinktivno, diskriminativno, zajeti mora razlike med nami

## MANJŠANJE NAPAKE OCENJEVANJA

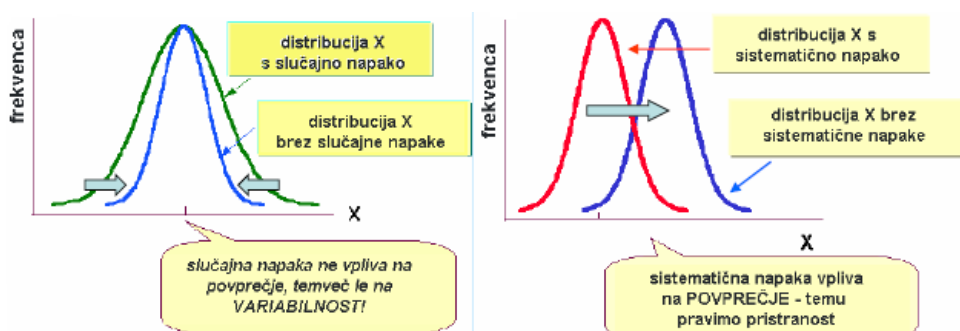
- slučajna napaka
- sistematična napaka
- obe sta v običajnem ocenjevanju veliki, v znanstveno utemeljenem ocenjevanju in merjenju ju skušamo zmanjšati

$$X = T + e_r + e_s$$

### Slučajna in sistematična napaka

Primeri: nepozornosti v merjenju; individualna napačna razumevanja vprašanj; slučajna odstopanja, tudi če so velika, se pojavljajo v obeh smereh, tako da to ne vpliva na aritmetično sredino TODA: majhno število slučajnih odstopanj lahko vpliva tudi na povprečje!

Primeri: merjenje telesne višine v čevljih; merjenje inteligentnosti pri poznavanju testa, utrujenosti...; merjenje nezaželene osebnostne lastnosti pri vplivu socialne zaželenosti, vpliv navodil na reševanje testov (gre za enak vpliv zaželenosti, poznavanja, utrujenosti...).



## ODPRAVLJANJE VIROV NAPAKE

- Načini odpravljanja napak
  - sistematično opazovanje
  - večkratno ponavljanje in preverjanje
  - večji vzorci
  - reprezentativni vzorci
- Bistveno je:
  - ujemanje ocen s predmetom ocenjevanja
  - veljavnost (notranja, zunanja)
  - objektivnost (več opazovalcev)
  - zanesljivost
  - druge merske karakteristike

# PARADIGME RAZISKOVANJA OSEBNOSTI

---

- Metode psihologije osebnosti
- Kvalitativno raziskovanje in njegove paradigme
  - Klinični pristop in študije primera
  - Psihobiografski pristop
  - Projekcijski pristop
- Kvantitativno raziskovanje in njegove paradigme
  - Študije dvojčkov
  - Razvojne študije
  - Eksperiment, kvaziekspertiment, naravni eksperiment
  - Korelacijsko raziskovanje
  - Multivariatno raziskovanje
  - Multivariatni vzročni modeli

## OCENJEVANJE (DIAGNOSTIKA) OSEBNOSTI

- Kako določamo in ugotavljamo osebnost (osebnostne lastnosti)
  - Kako jih ocenjujemo in merimo

## RAZISKOVANJE OSEBNOSTI

- Kako ugotavljamo odnose in zveze med osebnostnimi spremenljivkami
  - Kako raziskujemo osebnost

## METODE PSIHLOGIJE OSEBNOST

- Naš model odnosa osebnost – obnašanje moramo obrniti
- Osebnost kot izvor obnašanja
  - Relevantno za koncept osebnosti
- Iz obnašanja sklepamo na osebnostne lastnosti
  - Relevantno za metode osebnosti (ocenjevanje in raziskovanje osebnosti)

### OSEBNOST OBNAŠANJE

*Kaj je osebnost? To, kar vpliva na obnašanje.*

### OBNAŠANJE OSEBNOST

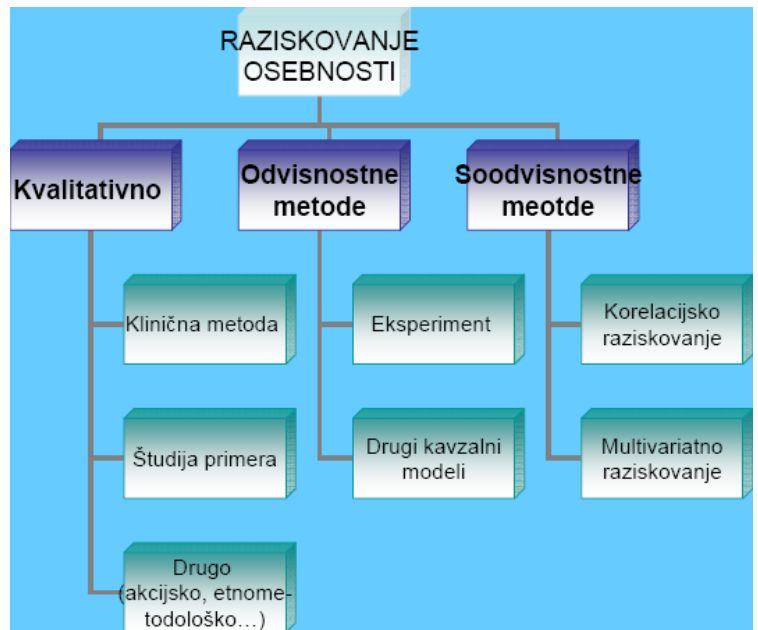
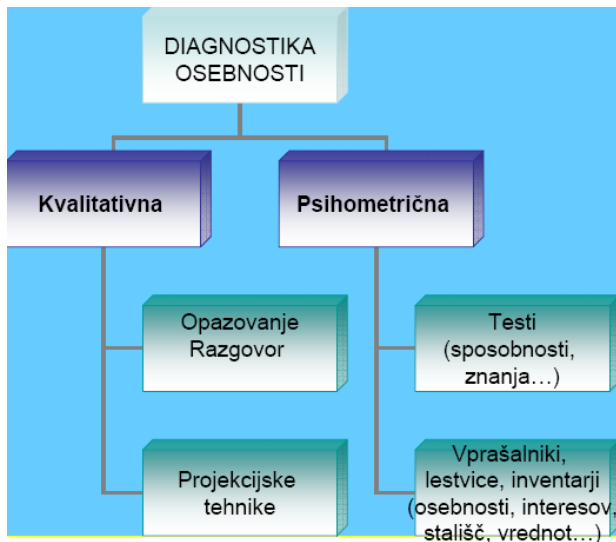
*Kako ugotavljamo osebnost? Z ustreznimi načini obnašanja.*

## GLAVNE METODE OCENJEVANJA (DIAGNOSTIKE) OSEBNOSTI

- Določanje kvalitete in kvantitete osebnostnih spremenljivk
  - Ocenjevanje
  - Merjenje
- Prizadevamo si, da bi uporabljali psihometrično utemeljene metode
  - Izpolnjene merske karakteristike

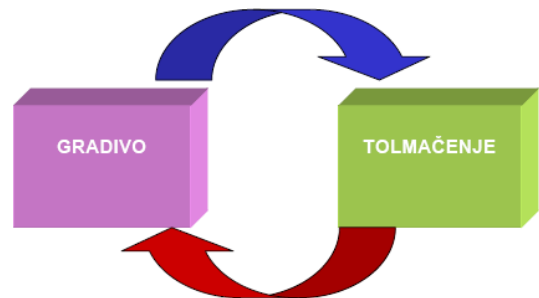
## GLAVNE METODE RAZISKOVANJA OSEBNOSTI

- Preverjanje odnosov med osebnostnimi spremenljivkami
- Zlasti korelacijskih in vzročnih
- Tesna povezava z diagnostičnimi metodami
  - Odnose med spremenljivkami lahko raziskujemo šele, ko znamo spremenljivke dobro meriti



## KVALITATIVNE METODE

- Opazovanje
  - klinično opazovanje
  - etnometodološke metode
  - opazovanje z udeležbo
- Razgovor
  - klinični razgovor
  - usmerjena anamneza
- Študija primera
- Akcijsko raziskovanje
- Obdelava podatkov
  - Tolmačenje smisla (hermenevtika)
- Globinska hermenevtika
  - Analiza vsebine



### + IN - KVALITATIVNIH METOD

- naravnost, ni kontrole in merjenja
- fenomenološke, notranje razsežnosti (pomen, smisel, teorija)
- Problemi kvalitativnega ocenjevanja
  - subjektivnost, večsmiselnost, cirkularnost, nepreciznost
- "Flower power" učinek
  - sliši se lepo, vendar nima veljavnosti

*"Ker je kvalitativno raziskovanje na vsakem koraku odvisno od spretnosti, izvežbanosti, bistrosti in sposobnosti raziskovalca, je kvalitativna analiza na koncu stvar analitičnega uma in sloga raziskovalca. Človeški dejavnik je velika moč in temeljna šibkost kvalitativnega raziskovanja in analiziranja." (Patton (1990, str. 372)*



## PARADIGME KVALITATIVNEGA RAZISKOVANJA OSEBNOSTI

### Klinična metoda

- Opazovanje, spraševanje (razgovor)
- Natančno beleženje
- Osredinjanje na ključne teme

### Študije primerov

- Freudovi primeri
  - Ana O. (Bertha Pappenheim; terapija)
  - Dora (spolni konflikt - histerija)
  - Mali Hans (fobija)
  - Volčji človek (fobija)
  - Podganji človek (obsesija)
  - Schreber (paranoja)

*Dora = Ida Bauer (1882-1945)*

- 1900, 18 let, histerični simptomi (dispneja, histerično dušenje, afonija, depresija, samomorilne grožnje)
- simptomi po provokativni situaciji (potlačene spolne težnje do družinskega prijatelja, "Gospoda K.")
- izhodišče za koncepcijo histerije in za psihoanalitsko terapijo
  - terapevtski neuspeh (Dora prekine terapijo)

### Psihobiografski in naratološki pristop (življenjska zgodba)

- Freud
  - Da Vinci, Mojzes
- Fromm
  - Med drugimi npr. analiza Hitlerja
- Erikson
  - Psihohistorija
- Maslow
  - biografska analiza samoaktualiziranih oseb

### Projekcijski pristop – analiza vsebine

- Priljubljen pristop Henryja Murraya in sodelavcev
- Raziskovanje storilnostne motivacije
- TAT preskus
  - Storilnostne teme in motivi
- Analiza vsebine
  - Tematika
  - Heroj
    - Njegova odzivanja, lastnosti, motivi, stališča, konflikti, obrambne reakcije
    - Odnosi z drugimi
  - Dinamika dogajanja: motivi in konflikti
  - Druge osebe
  - Zapleti
  - Razpleti

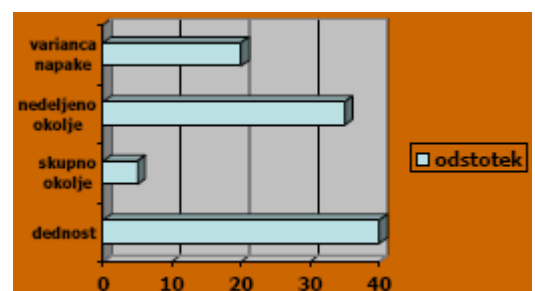
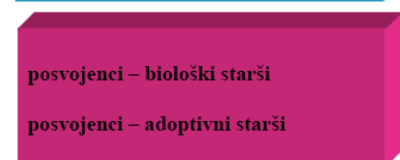
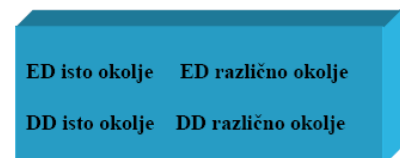
## KVANTITATIVNE METODE

### KVANTITATIVNO RAZISKOVANJE OSEBNOSTI IN NJEGOVE PARADIGME (povzetek vsebine)

- Študije dvojčkov
- Razvojne študije
- Eksperiment, kvaziekspertiment, naravni eksperiment
  - Kriterijske razlike
  - Učinek tretmaja
  - Oseba, situacija, interakcija
  - Naravni eksperiment: Luciferjev in angelski učinek
- Korelacijsko raziskovanje
  - Korelacije med spremenljivkami
  - Parcializacija korelacij
  - Korelacija s kriterijem
- Multivariatno raziskovanje
  - Latentna struktura kognicije (inteligentnost...)
  - Latentna struktura konativnega prostora osebnosti (osebnostne dimenzije, emocionalnost, motivacija, vrednote...)
- Multivariatni vzročni modeli

### VPLIV DEDNOSTI IN OKOLJA

- Kako ugotavljati vpliv dednosti in okolja na osebnostne lastnosti
- Tip eksperimenta: eksperiment z nedirektnim variiranjem (genetskih variacij ne moremo direktno povzročati) (**kvaziekspertiment**); med skupinami (pari ED : pari DD : ev. tudi nesorodni pari)
- Kaj moramo kontrolirati? Vplivi okolja: ED in DD v skupnem in ločenem okolju
- **Prva paradigma – ŠTUDIJE DVOJČKOV**: primerjava konkordantnosti enojajčnih in dvojajčnih dvojčkov
- **Druga paradigma** – adopcijske študije: primerjava konkordantnosti med posvojenimi in biološkimi pari
- Izračunavanje koeficientov konkordantnosti (oblika intraklasne korelacije /znotraj parov/)
- Iz razlik v konkordantnosti se lahko računajo koeficienti dedljivosti (hereditarnosti)



### RAZVOJNE ŠTUDIJE: VPLIV STAROSTI NA OSEBNOSTNE LASTNOSTI

- Problematika osebnostnega razvoja
- Problemi:
  - Vpliv časa (razvojni vpliv)

- Vpliv kohorte (generacije)
- Vpliv kulture in duha časa
- Paradigme razvojnega raziskovanja (desno glej pregled, Woolf, 1998)
  - Vz dolžni (longitudinalni) dizajn
- Prospektivni
  - Prerezni dizajn
  - Dizajn časovnega pomika (time lag)
  - Kombinirani dizajni
- Retrospektivni

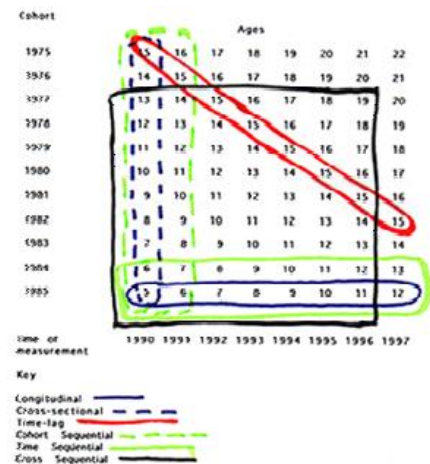
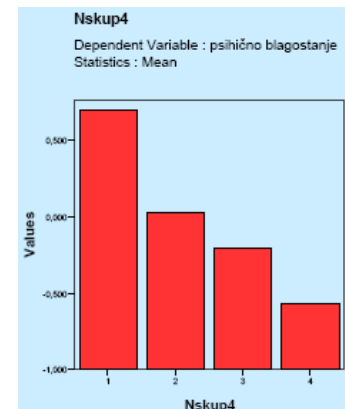


Figure 3: Design strategies for use with age as a factor

## EKSPERIMENT, KVAZIEKSPERIMENT, NARAVNI EKSPERIMENT

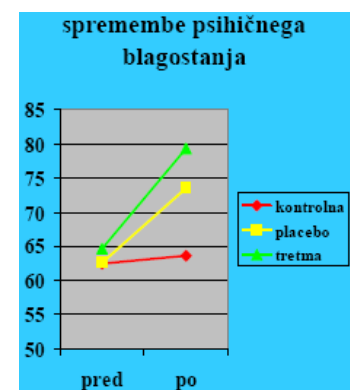
### Vpliv osebnostnih lastnosti na (zunanji) kriterij

- Ali se skupine oseb z različno osebnostno strukturo razlikujejo glede nekega relevantnega kriterija (obnašanja, neke druge lastnosti...)
- Npr. ali se osebe z različno stopnjo nevroticizma v splošnem počutijo dobro
- Štiri skupine oseb z različno stopnjo N (merjeno z vprašalnikom) (NS)
- Ocena psihičnega blagostanja (merjeno z vprašalnikom) (OS)
- Analiza variance in t-test(i)
  - Razlike med skupinami so pomembne, razen med skupinama 2 in 3 (ki pa se približuje pomembnosti)
  - Osebe z višjo stopnjo N se torej signifikantno razlikujejo glede na psihično blagostanje od oseb z nižjo stopnjo N (tudi korelacija med N in psihičnim blagostanjem je -0,47 in je visoko signifikantna)



### Vpliv tretmaja na osebnostne značilnosti

- Kako nek tretma ali kaka druga sprememba vpliva na osebnostne lastnosti?
- Npr.: vpliv psihoterapije na psihično blagostanje (dobro počutje)
  - Eksperimentalna skupina, ki opravi antistresni in antidepresivni tretma
  - Kontrolna skupina, ki tega ne prakticira
  - Placebo skupina, ki jemlje placebo preparat "za dobro počutje"
  - Meritve psihičnega zdravja pred in po prakticiranju
- Po tretmaju so se razlike pojavile, pri čemer kontrolna skupina ni nič napredovala
- Najbolj se je spremenilo PB pri tretirani skupini, a signifikantno se je spremenilo tudi pri placebo skupini
- Najbolj zanimivo je, da je rezultat pri tretirani skupini sicer najvišji, vendar se od rezultata
- placebo skupine signifikantno ne razlikuje
- Zaključek?
  - Tretmani učinkoval bistveno boljše od (avto)sugestije
- Pomembno bi bilo še ponoviti meritve in oceniti trajnost učinkov



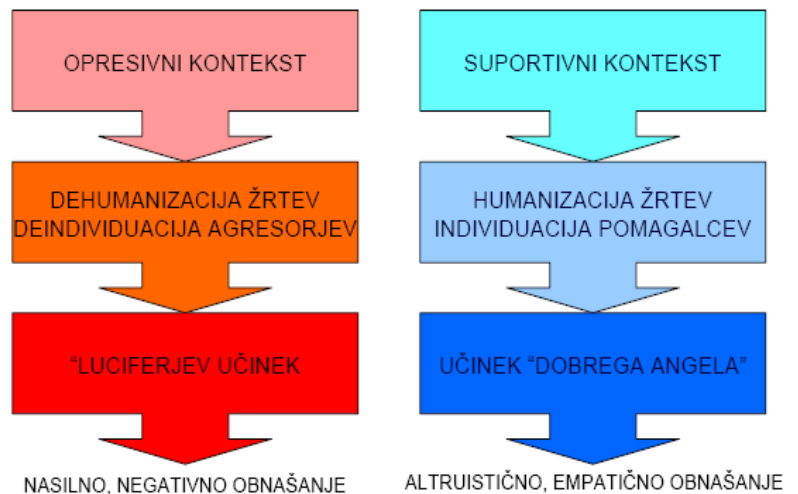
## Oseba, situacija, interakcija

### Naravni eksperiment

- Približevanje naravni situaciji
- Pomembni primeri raziskav
  - Pomagalno obnašanje
    - Darley, Latane, Batson...
    - Pomen situacijskega pritiska in vloge
      - Število pomagalcev, razprševanje odgovornosti
    - Vloga altruizma in empatije
    - Pomen drugih osebnostnih lastnosti
  - Negativno obnašanje
    - Milgram, Zimbardo...
    - Pomen situacijskega konteksta, vloge...
      - Dehumanizacija
      - Deindividuacija
    - Luciferjev učinek (nasproti angelskemu)

### “Lucifer” in “dobri angel”

- Kdaj se začno dobri ljudje slabo obnašati (Luciferjev učinek) in slabi dobro (angelski učinek)
  - Manipulacija situacijskega konteksta, ki vsiljuje vlogovno obnašanje in stereotipe
  - Prevzemanje vloge (samo po sebi ne učinkuje, če ni podprto z ...)
  - Dehumanizacijo – humanizacijo “obsojencev” in deindividuacijo “paznikov” ali humanizacijo “žrtev” in individuacijo “pomagalcev”



## KORELACIJSKO RAZISKOVANJE

### Korelacije med spremenljivkami

- Korelacije med osebnostnimi dimenzijami
- Kako so povezani nevroticizem, stresorji (objektivna stresna situacija), občutenje negativnega stresa (distres) in izgorelost?
- Korelacije povedo stopnjo soodvisnosti, ne povedo pa nič o vzročnem vplivu (npr. nevroticizma, stresorjev in distresa na izgorelost)

### Korelacija s kriterijem

- Primer: N in izgorelost ( $r = 0,432^{**}$ )

### Parcializacija korelacij

- Ali bi N in izgorelost še korelirala, če bi bila stopnja distresa med osebami konstantna (izenačena)
- Parcialna korelacija med N in izgorelostjo (parcializirana glede na distres) se bistveno zmanjša ( $r = 0,241$ ), vendar ostaja signifikantna
- In se praktično ne spremeni, če odnos parcializiramo glede na stresorje ( $r = 0,421$ )
- N torej povečuje nevarnost, da nastopi izgorelost, ne glede na vpliv distresnosti in zunanjih stresorjev

	izgorelost_1	nevroticizem	stresorji	osdistres
izgorelost_1	1	,432*	,288*	,656
nevroticizem	,432*	1	,109	,406
stresorji	,288*	,109	1	,341
osdistres	,656*	,406*	,341*	1

## MULTIVARIATNO RAZISKOVANJE

### Latentna struktura

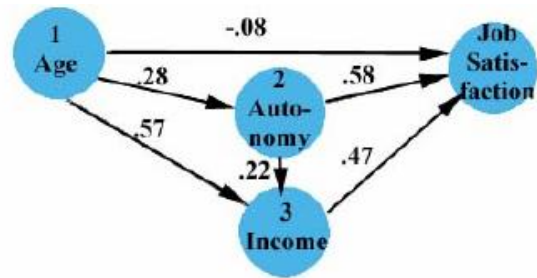
- Faktorska analiza
  - Generalni faktor, temeljne dimenzije...
- Sposobnosti
- Osebnostne poteze
- Samopodoba
- Motivi, vrednote
- Psihično blagostanje
  - 6 lestvic PWBS (Personal Well-being Scale)
  - Znatne korelacije med njimi
  - Prvi faktor pojasni kar 66,73 celotne variance
  - Lahko ga interpretiramo kot generalni faktor psihičnega blagostanja

### Napovedna vrednost osebnostnih značilnosti

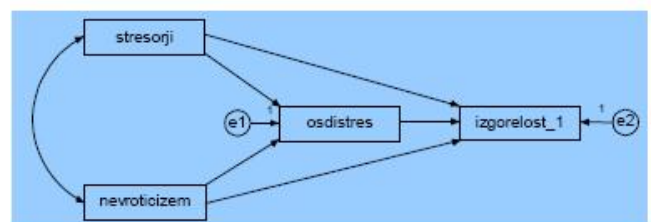
- Koliko ima neka značilnost skupne variance z njenimi prediktorji?
- Kolikšna je prediktivna moč osebnostnih prediktorjev v odnosu do nekega kriterija?
- Primer: ali in koliko lahko na podlagi petih velikih napovedujemo stopnjo izgorelosti
- Linearna regresija (regresijska analiza; specifikacijske enačbe)
- Prediktorji (NS): temeljne dimenzije osebnosti
- Kriterij (OS): izgorelost na delovnem mestu
- Analiza z vsemi prediktorji
- Analiza po korakih
- Pomemben prediktor je samo N

## MULTIVARIATNI VZROČNI MODELI

- testiranje multivariatnih vzročnih modelov
  - nadgradnja bivariatnih metod (eksperiment)
  - temelji na korelacijah ali podobnostih
- analiza poti (path analysis)
- modeli strukturnih enačb – SEM (LISREL, drugo...)
- Primeri:
  - Vpliv starosti, avtonomnosti in dohodka na zadovoljstvo z delom (desno zgoraj)
  - Vpliv stresorjev (situacija), nevroticizma (oseba) in distresa (interakcija) na izgorevanje (desno sredina in spodaj)

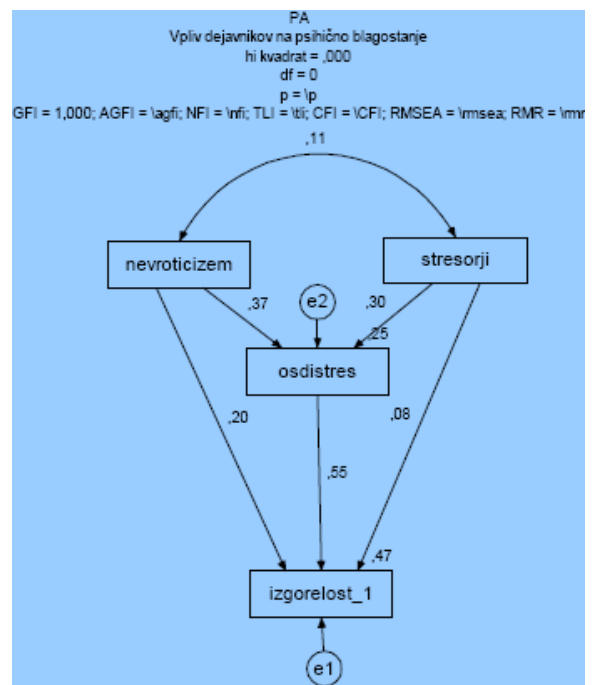


	izgorelost_1	nevroticizem	stresorji	osdistres
izgorelost_1	1	,432*	,288*	,656
nevroticizem	,432*	1	,109	,406
stresorji	,288*	,109	1	,341
osdistres	,656*	,406*	,341*	1



## Preverjeni kavzalni model

- Kakšni so dejanski vzročni vplivi med našimi spremenljivkami, kakšni so neposredni in kakšni
- posredni učinki NS na OS
- Najprej je tu neposredni učinek N (0,20), stresorjev (0,08) in distresa (0,55) na psihično blagostanje
- Vsi prediktorji pojasnijo 47% variance psihičnega izgorelosti
- Poleg tega vplivata N (0,37) in stresorji (0,30) neposredno na distres in s tem posredno na izgorelost
- Posredni vpliv osebnosti preko distresa je 0,20 (0,37 x 0,55), stresorjev pa 0,17
- Skupni kavzalni učinek N na izgorevanje je 0,40 (0,20 + 0,20)
- Skupni kavzalni učinek stresorjev na izgorevanje je 0,25 (0,17 + 0,08)



# DISPOZICIJSKI MODEL OSEBNOSTI; TIPI IN DIMENZIJE OSEBNOSTI

---

## PREGLED VSEBINE

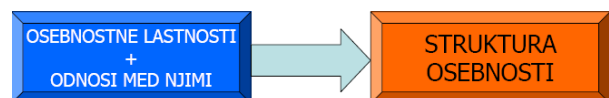
- Tipološki in dimenzionalni pristop
- Eysenck: PEN model (EB3)
- Osebnostni prototipi
- Drugi modeli
  - Cattell: 16 PF + 8 SF + 3 TF
  - Cirkumpleksni model
  - Drugi: Mehrabian (PAD model),
  - Brand (6 obsežnih)
- Petfaktorski model (big five)

## DISPOZIJSKA PERSPEKTIVA

- Pristop z najdaljšo tradicijo, zadeva strukturo osebnosti
- Klasičen, a ponovno prevladujoč
- Njegove predpostavke
  - Osebnostne lastnosti kot dispozicije
  - Stabilnost lastnosti
  - Medosebne razlike v lastnostih
- Tipološki pristop – tipi
- Dimenzionalni pristop - dimenzije

## OSEBNOSTNE LASTNOSTI

- Enote osebnostne strukture
  - Osebnostne lastnosti (poteze, dimenzije)
- Več klasifikacij lastnosti
- Najpomembnejše: odkrivanje glavnih osebnostnih lastnosti (temeljne dimenzije osebnosti), med najbolj pomembnimi nalogami psihologije osebnosti
  - Tipologije osebnosti
  - Dimenzionalni modeli in teorije (dimenziologije) osebnosti



## GORDON ALLPORT

- včasih imenovan oče teorije osebnosti; dispozicioniost, verjel v individualnost in enkratnost osebnosti, imamo konsistentne osebnosti.
- Verjel, da imamo različne vrste osebnostnih potez:
  - Individualne: poteze, ki jih ima posameznik

- Skupne: poteze, značilne za več ljudi
- Kardinalna: poteza, ki dominira v posameznikovi osebnosti
- Osrednje: manjše število pomembnih potez, ki vplivajo na večje število vedenj
- Sekundarne: konsistentne poteze, ki niso vedno v ospredju
- Motivacijske: močno občutene poteze
- Stilistične: manj občutene poteze

*Osebnost si lahko predstavljamo kot celoto, ki jo sestavljajo številne značilnosti. Trajne značilnosti, po katerih se posamezniki razlikujejo med seboj, imenujemo osebnostne lastnosti. Med osebnostne lastnosti spadajo npr. inteligentnost, živahnost, marljivost, moč, pa tudi spol in starost, telesna teža in višina, barva las, kože, oči itd. Praktično lahko govorimo o neomejenem številu osebnostnih lastnosti. Pri vsakem posamezniku se te lastnosti združujejo v značilen vzorec, ki je enkraten in neponovljiv, v njegovo osebnost.*

*Allport believed that through autobiographies, letters and diaries an understanding of an individual's personality could be gained. He studied 301 letters written by Jenny Gove Masterson and was able to describe Jenny in terms of 8 traits.*

## DEFINICIJE LASTNOSTI

- Lastnosti kot nevropsihične dispozicije
  - "Osebnostna lastnost je posplošen in osredotočen nevropsihični sistem, ki je značilen za posameznika in ki je usposobljen, da funkcionalno izenači številne dražljaje in da omogoči ter usmerja potek in obliko ustaljenih načinov obnašanja in izražanja." (Allport, 1937, 1961)

*To je očitno dispozicionalna definicija, saj meni, da je osebnostna lastnost ne-vropsihični sistem, torej neka notranja dispozicija, katere delovanje se kaže v doživljanju in v manifestnem obnašanju. In kako se izraža? Po Allportu tako, da nam omogoči, da ravnamo drugače, kot bi ravnali, če te dispozicije ne bi bilo. Če smo npr. plašna oseba, bomo na določene dražljaje ravnali na poseben, značilen način - kot pravi Allport, jih bomo funkcionalno izenačili. Ne bomo se izpostavljali nevarnim situacijam, izogibali se bomo konfliktom, nastopanju v javnosti ipd.*



- Lastnosti kot razlikovalni vidiki
  - "vsak določljiv relativno trajen vidik vedenja, po katerem se posameznik loči od drugega" (Guilford, 1959)
- Lastnosti kot oznake pogostosti dejanj (obnašanj) (Buss & Craik, 1980, 1981, 1983, 1989)

## TIPI ...

- Klasične tipologije
  - Hipokrat-Galen, James, Jung... , konstitucijske tipologije
  - Myers-Briggs, Keirsey (na podlagi Junga)



- Tipi A, B (C, D)
- Najpogostejši razredi grupiranih lastnosti
- Kategorialno, kvalitativno pojmovanje
- Izključevanje kategorij

	Značilnosti	Število
Tipi	diskontinuiteta Kategorije, razredi kvaliteta	malo
Poteze, dimenzije	kontinuiteta stopnje, prehodi kvantiteta	veliko

### Jungian Types, Myers-Briggs, & the Four Temperaments

Jungian psychological types are probably the most widely used and amongst the best-known. Jung's typology emerges from Jung's deep, holistic philosophy and psychology about the person. Jung viewed the ultimate psychological task as the process of individuation, based on the strengths and limitations of one's psychological type. Myers-Briggs developed the Myers-Briggs Type Indicator, a commercially available questionnaire, which is widely used in business and training, etc. And which provides information and exercises for better understanding one's own personality type and others with who the individual interacts and works. Keirsey has renamed and reconceptualized the Jungian types, but they relate very closely to the Jungian types. Keirsey refers to "temperaments" rather than personality. Underlying all these typologies are four personality traits (functions):

**Extroversion (E) --- Introversion (I):** Do you recharge your energy via external contact & activity (Extroversion) or spending time in your inner space (Introversion)?

**Intuition (N) --- Sensing (S):** Do you rely on your inner voice (Intuition) or observation (Sensing)?

**Thinking (T) --- Feeling (F):** When making decisions, what do you rely most on? Your thoughts or your feelings?

**Judgement (J) --- Perception (P):** Do you tend to set schedules and organize your life (Judgement), or do you tend to leave the options open and see what happens (Perception)?

### ... DIMENZIJE... NAMESTO TIPOV:

- Wundt, Guilford, Cattell, Eysenck...
- Lastnosti kot bipolarni kontinuumi
- Tipi kot označevalci vsebine dimenzije (ekstremne točke)
- Prehodnost, ki omogoča kvantifikacijo in natančno merjenje

*Tipološki pristop še ni docela izumrl. Klasične tipološke teorije razvrščajo posameznike v diskretne in medsebojno izključujoče se kvalitativne kategorije. Mnoge klasične tipologije sodijo sem, npr. Hipokratova, Jungova, Kretschmerjeva. Njihova največja pomanjkljivost je, da ne predvidevajo vmesnih in prehodnih stopenj, tako pa prihajajo v veliko nasprotje z empirično stvarnostjo, kajti večina ljudi ne sodi med kvalitativno določene tipe, temveč so nekje vmes (Block, 1971; Cattell in sod., 1966; Eysenck, 1947, 1952, 1986; Lubinski, Tellegen, & Butcher, 1981, 1983; Mendelsohn, Weiss, & Feimer, 1982). V stvarnosti ni diskretnih ločnic med tipi, večina nas npr. ne sodi med tipične ekstraverte in tipične introverte, temveč smo nekje med obema kategorijama. Na drugi strani omogoča dimenzionalno pojmovanje medosebnih razlik kontinuiteto in se tako bolj ujema z empiričnimi dejstvi, poleg tega pa omogoča veliko natančnejšo merljivost, kar je z znanstvenega vidika pomembna prednost.*



### ... IN PROTOTIPI

- Prototipske tipologije
  - Definiranje kategorij s pomočjo tipičnih primerov, prototipov
  - Rosch, Block, Cantor & Mischel, York & John
  - Kategorije se lahko prekrivajo
  - zato faktorsko analitični pristop (Q tehnika) ali facetne analize oziroma MDSal

- Block (1971 in dalje)
  - Prilagojena (resilientna) oseba
    - Prilagodljivost, socialna uspešnost, odpornost
  - Prekomerno kontrolirana oseba
    - Togost, rigidnost, neprilagodljivost
  - Prekomerno nekontrolirana oseba
    - Impulzivnost, zaletavost, delinkventnost

*Klasični tipološki pristop danes nima veliko zagovornikov, a to ne pomeni, da je tipološka teorija mrtva. Eleanor Rosch meni, da lahko tipe definiramo ne kot kategorialne pojme, ki se med seboj logično izključujejo, torej s pomočjo njihovih mej, temveč s pomočjo značilnih in reprezentativnih primerov, prototipov. Pojem ptiča laže dojamemo na podlagi prototipičnih ptic, ki nam povedo, kaj je bolj in kaj manj »ptičasto«, kot pa na podlagi strogega logičnega izključevanja. Prototipično pojmovanje tipa ima med drugim še eno veliko prednost, ne terja izključevalne, »vse ali nič« logike, temveč producira kategorije, ki se prekrivajo. Posamezni primeri niso enako stlačeni v diskretno kategorijo, temveč so kontinuirano oddaljeni od prototipa, nekateri so bližje, drugi so bolj oddaljeni. To, kar se na eni strani oddaljuje od enega prototipa, pa se morda na drugi strani približuje drugemu. Določeni objekti so lahko primerki ne le enega, temveč dveh ali več prototipov. Tako pojmovanje tipov je bližje empirični realnosti, kjer so posamezni primeri razporejeni kontinuirano.*

## **PROBLEMI RAZISKOVANJA STRUKTURE OSEBNOSTI**

- Kakšna je organizacija osebnostne strukture?
  - hipotetični model (hierarhični model)
- Katere so temeljne dimenzije osebnosti?
  - deskripcija in klasifikacija (taksonomski model)
- Kaj je vzročna (biološka) podlaga temeljnih dimenzij?
  - kavzalni model
- S kakšnimi metodami utemeljiti model?
  - korelacijske in multivariatne metode
  - eksperimentalne metode
- Kako meriti temeljne dimenzije?
  - vprašalniki, lestvice, drugo (npr. fiziološke meritve)

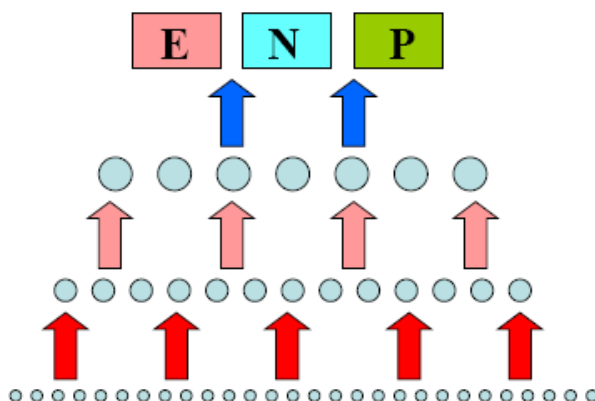
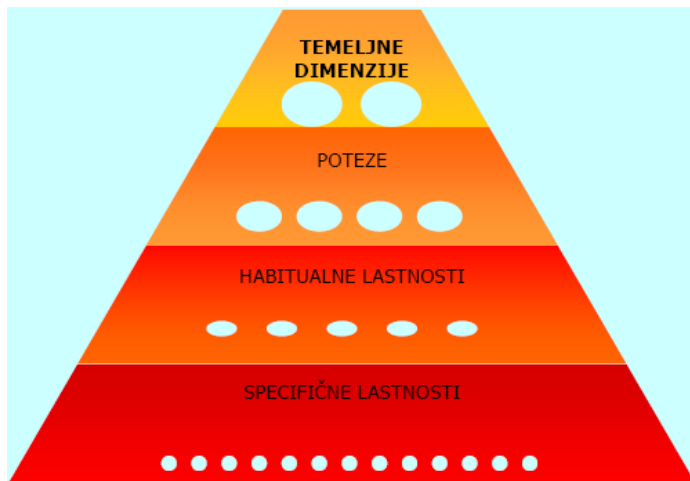
## **KRITERIJI DOBREGA MODELA**

- Dober model mora vsebovati:
  - deskriptivni ali taksonomski vidik osebnosti
  - kavzalni (biološki) vidik osebnosti
- Temu mora metodološko ustrezati:
  - korelacijski in multivariatni pristop
  - eksperimentalni pristop
- Model mora zagotavljati:
  - preverljivost
  - prediktivnost
  - Terja torej mersko operacionalizacijo z veljavnimi, objektivnimi, zanesljivimi in občutljivimi instrumenti

## PEN MODEL - EB3

- Hierarhija osebnostnih lastnosti
- Deskripcija in taksonomija osebnosti
  - faktorski pristop
- Temeljne dimenzije (superfaktorji)
  - vprašalnik EPQ
- Biološka podlaga
  - Eksperimentalni pristop
- Modifikacije modela
  - Gray, Cloninger, Zuckerman...

## HIERARHIJA OSEBNOSTNIH LASTNOSTI



1. Ali radi zahajate v družbo? DA NE
2. Ali ste zadovoljni pri poslu, ki zahteva hitro delovanje? DA NE
3. Imate radi delo, ki je polno sprememb, potovanj in tveganja? DA NE
4. Ali radi načrtujete daleč vnaprej? DA NE
5. Lahko mirno spremljate razburljivo tekmo ali dirko? DA NE

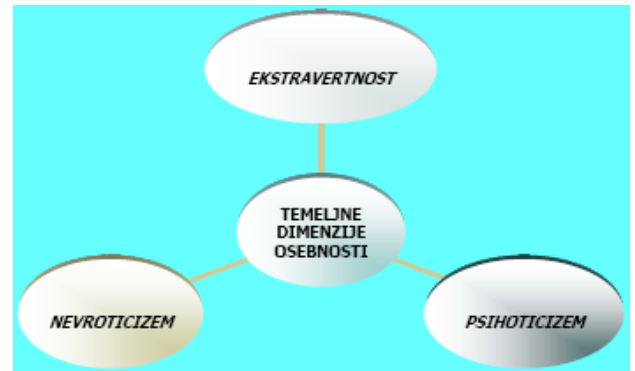
## TEMELJNE DIMENZIJE OSEBNOSTI

- Faktorsko analitski pristop
  - postavke, korelacije
  - FA
  - ekstrakcija majhnega števila faktorjev (2, 3)
  - interpretacija latentnih spremenljivk

- E, N
- E, N, P
- Deskriptivna taksonomija osebnosti

### E, N, P

- Deskriptivna taksonomija osebnosti



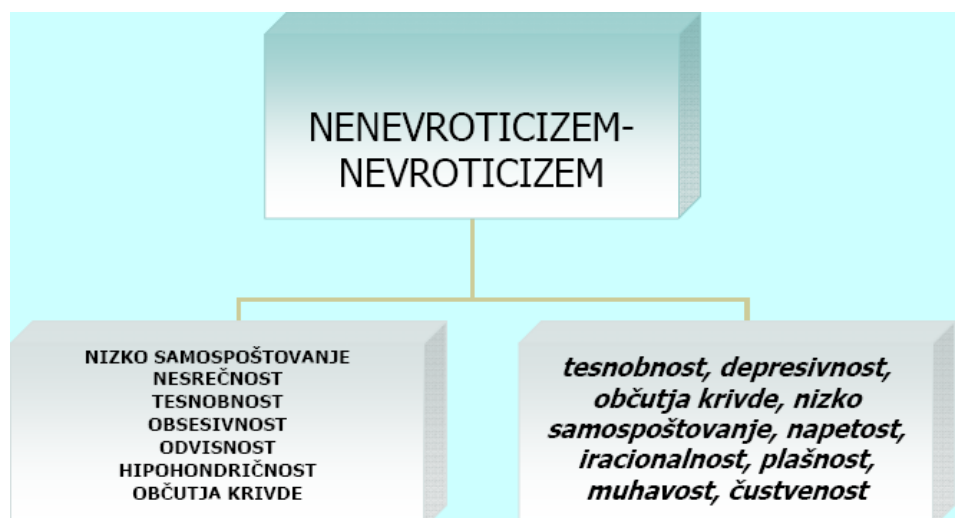
### introvertnost – ekstravertnost

- 1. Ali pri vzpenjanju po navadi prestopite po dve stopnici?
- 2. Ali se po navadi dobro počutite na zabavah?
- 3. Ali uživate, če ste lahko dolgo časa sami?
- 4. Menite, da se plača poskusiti, tudi če uspeh ni verjeten?
- 5. Ali skrbno pretehtate, preden se odločite za nekaj?
- 6. Ali vam žalosten film zlahka izvabi solze?
- 7. Ali često razmišljate o smislu bivanja?
- 8. Ali običajno takoj odgovorite na pismo, ki ste ga prejeli?

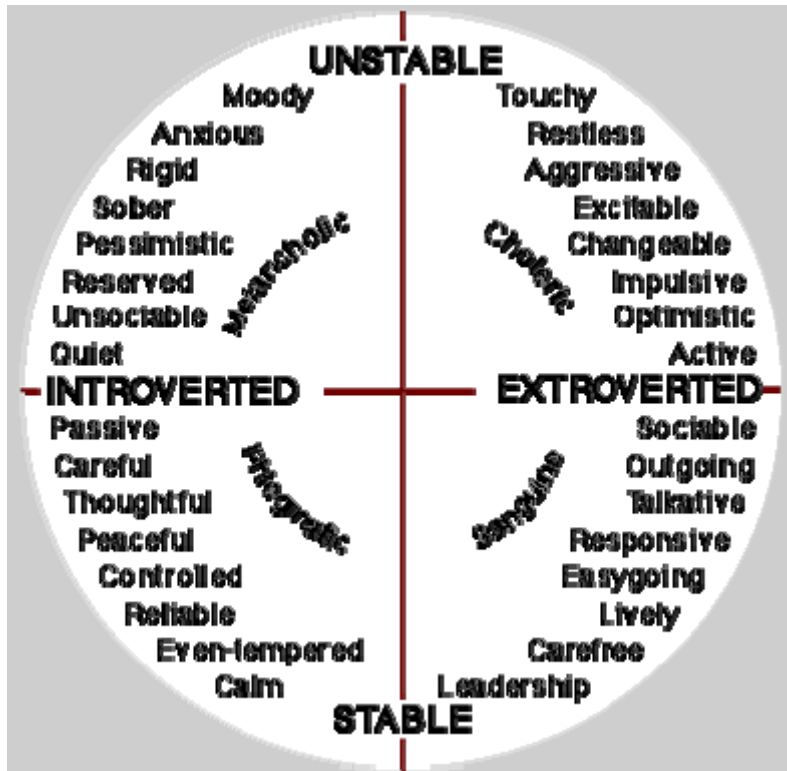


### nenevroticizem – nevroticizem

- Ali mislite, da ste enako sposobni kot večina drugih ljudi?
- Ali ste v splošnem zadovoljni s svojim življenjem?
- Ali ste nervozen človek?
- Ali si včasih morate umiti roke, čeprav veste, da so čiste?
- Ali imate kako razvado, ki bi se je radi odvadili, pa ne morete?
- Ali se običajno počutite zdravega in polnega moči?
- Ali vas večkrat obhajajo misli, da ste napačno ravnali?

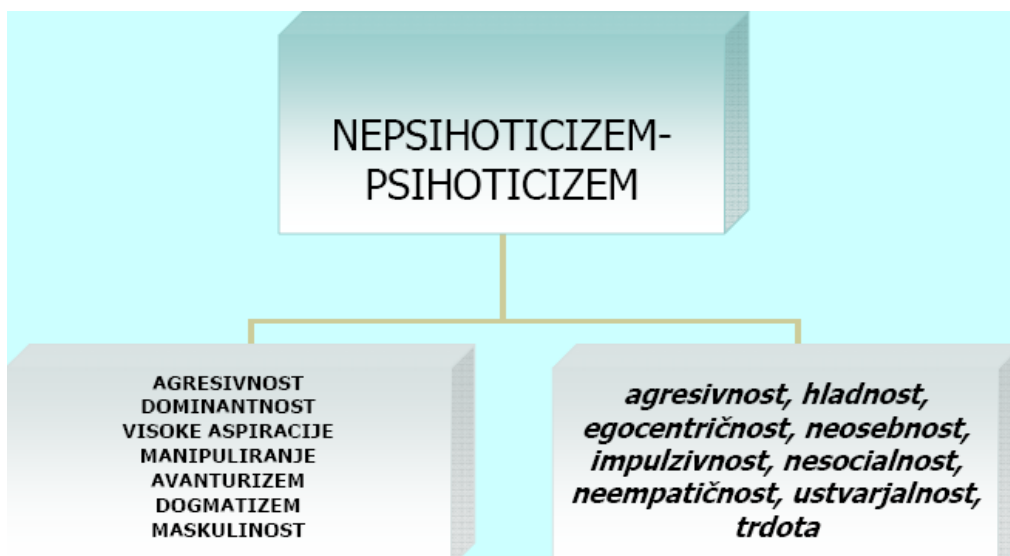


## EYSENCKOV KROG



### nepsihoticizem – psihoticizem

- Ali se zelo razjezite, če vas nekdo neupravičen kritizira?
- Ali opravite stvari na svoj način, ne glede na pomisleke in ugovore drugih?
- Ali ste ambiciozni?
- Ali mislite, da je poštenost vedno najboljša politika?
- Ali bi bil alpinizem za vas prenevaren šport?
- Ali bi bili raje mrtev heroj kakor živ strahopetec?
- Ali raje berete o pustolovščinah kot o ljubezni?



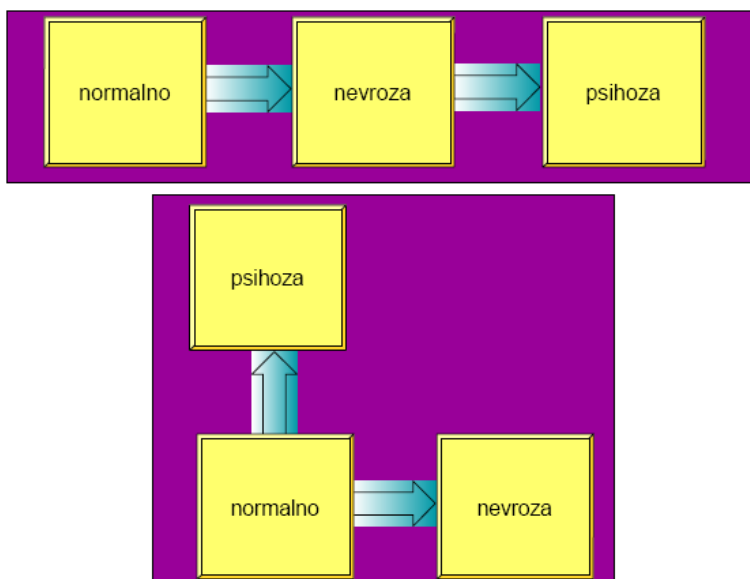
## MERJENJE E, N IN P

- MMQ, 1952 (Maudsley Medical Questionnaire)
  - N
- MPI, 1959 (Maudsley Personality Inventory)
  - E, N
- EPI, 1964 (Eysenck Personality Inventory)
  - E, N, L
- EPQ, 1975 (Eysenck Personality Questionnaire)
  - E, N, P, L
  - razne kombinirane podlestvice (impulzivnost, kriminalnost...)
- nova verzija EPQ-R, 1991

## NEVROZE - PSIHOZE: KONTINUUM ALI NE?

1. Psihotični simptomi in obolenja ne tvorijo povsem ločenih diagnostičnih kategorij, ki bi bile neodvisne druga od druge, ampak so genetsko povezane in se kažejo kot splošni pojav, pri čemer je glavni razlikovalni vidik stopnja izraženosti simptomatike...
2. Psihoza tudi ni diagnostična kategorija, ki bi jo morali strogo ločevati od normalnosti, ampak se bolj kaže kot skrajno odstopanje vzdolž kontinuuma, ki gre preko shizoidne osebnosti, spektralnih motenj, psihopatije in osebnostne motenosti, kriminalnosti in alkoholizma do povprečnih tipov obnašanja in od tod k drugemu ekstremu s skrajno izraženo empatijo, altruizmom in nesebičnostjo.
3. Ta kontinuum je kolinearen s konceptom psihoticizma, ki ga merimo s P lestvico vprašalnika EPQ in podobno tudi z drugimi konstrukti in instrumenti za ugotavljanje "shizotipije"... Vsi elementi te teorije so empirično preverljivi in so bili preverjeni v številnih raziskavah.

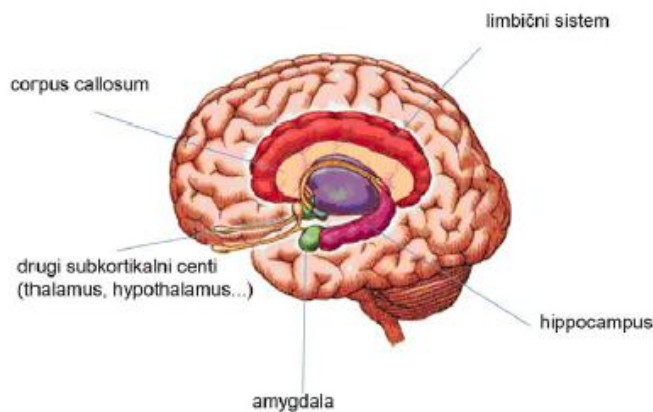
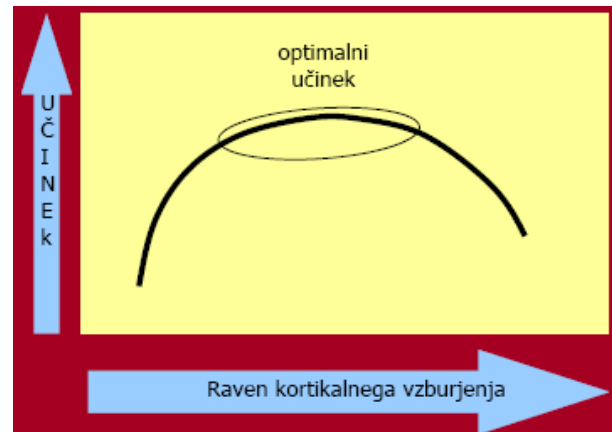
## Normalno – nevrotično - psihočno: kontinuum ali dve kvaliteti?



## BIOLOŠKA PODLAGA TEMELJNIH DIMENZIJ

### E

- reaktivna inhibicija
- habitualni nivo kortikalnega vzbujenja
- I občutljivejši za vzburljajoče dražljaje



### N

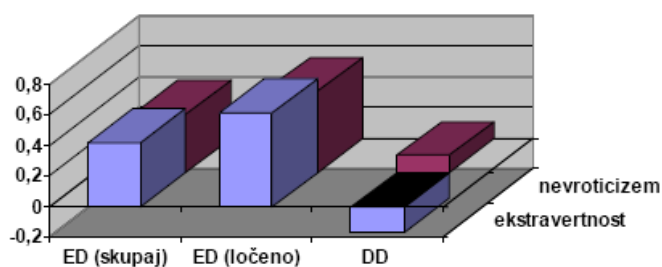
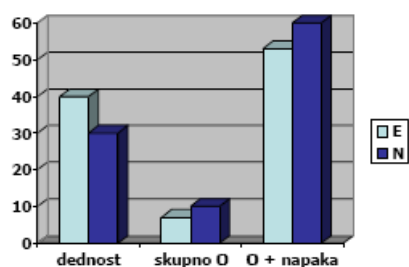
- subkortikalno vzbujenje (limbični sistem), centri emocionalnega vzbujenja
- vloga stresa

### P

- spol, spolni hormoni
- nevrottransmiterji
- latentna inhibicija
  - kreativnost
  - visok P, shizofrenija, shizotipija
  - zakaj ostanejo kreativni ustvarjalci psihično stabilni?
    - Zaradi visokega IQ
    - Zaradi emocionalne stabilnosti
  - latentna inhibicija korelira z višjo kreativnostjo samo pri nadpovprečno inteligentnih (Carson in sod., 2003)

*Psihoticizem naj bi bil po nekaterih raziskovalnih rezultatih povezan z nivojem moških hormonov (testosteron). To ni presenetljivo, saj so moški na lestvicah psihoticizma visoko nad ženskami. Vendar te povezanosti nekatere raziskave niso potrdile. Po Eysencku (1990) bi lahko bil psihoticizem povezan z neustreznim centralnim nadzorom nad emocijami, kar bi lahko vodilo v povečano agresivnost in impulzivnost. Novejše raziskave povezujejo psihoticizem z latentno inhibicijo, ki je nižja pri psihotikih, konkretno shizofrenikih (Baruch, Hemsley, & Gray, 1988a, 1988b; Lubow & Gewirtz, 1995; Lubow, Ingberg-Sachs, Zalstein-Orda, & Gewirtz, 1992). Zato se pojavlja pri psihotizmu boljše zaznavanje dražljajev, za katere se večinoma naučimo, da so irelevantni in jih preprosto ne opažamo več.*

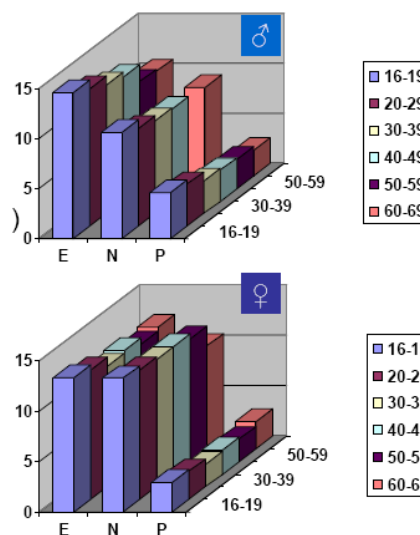
## TEMELJNE DIMENZIJE IN DEDNOST



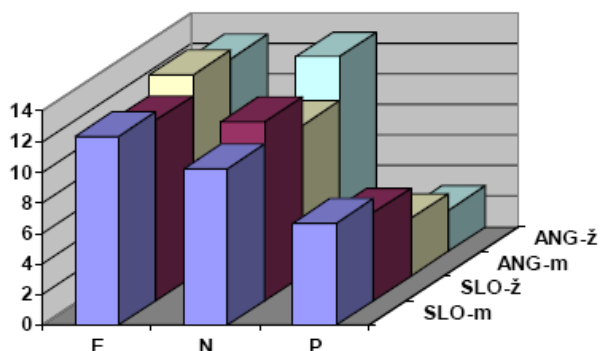
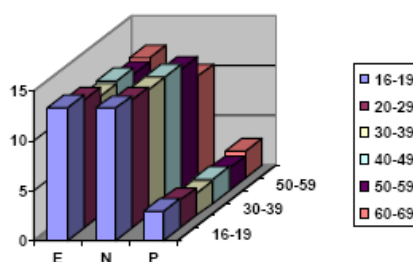
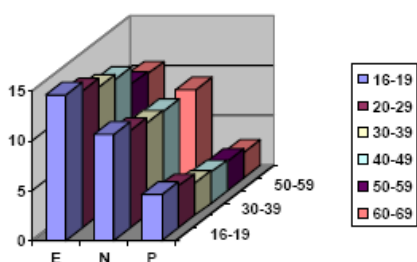
DIMENZIJE	Razpon koeficientov hereditarnosti
introvertnost – ekstravertnost	0,50 – 0,70
nenevtroticizem – nevtroticizem	0,40 – 0,60
nepsihoticizem psihoticizem	0,40 – 0,60

## RAZVOJ ENP V ODRASLEM OBDOBJU

- Podatki za Eysenckove TD
- Razlike v TD se pojavijo že v otroštvu
- Upad E, N in P od adolescence dalje (Eysenck in Eysenck, 1977 za angleške, Ruch, 1999 za nemške vzorce)
- Razlike med spoloma
  - N višji pri ženskah
  - P višji pri moških
  - Pri E ni veliko razlik

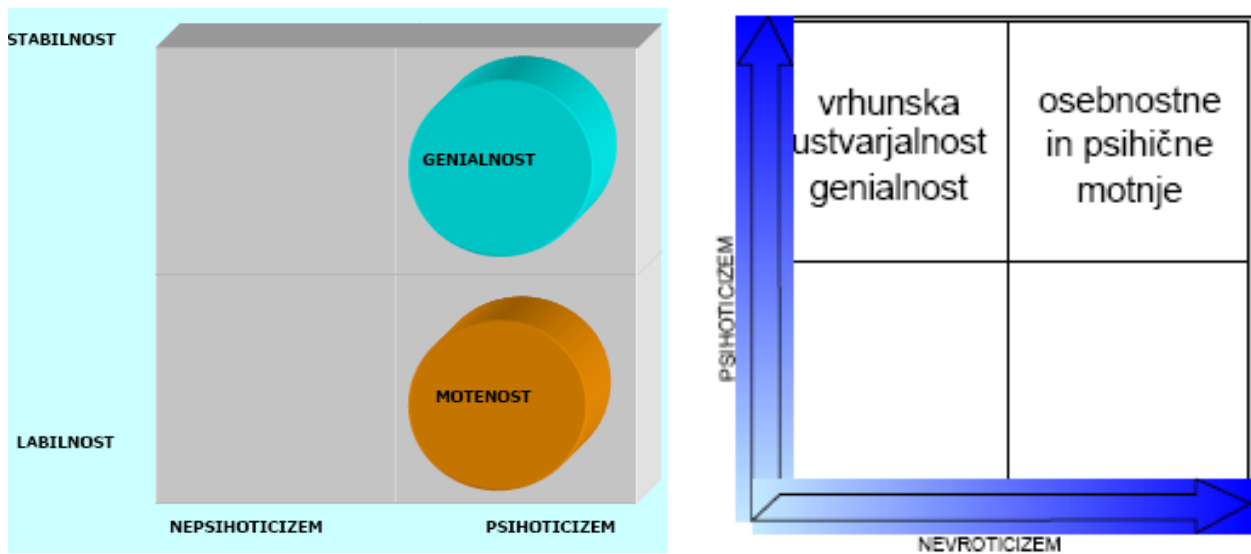


## Starost, spol in nacionalnost





## OSEBNOSTNA PODLAGA VRHUNSKE USTVARJALNOSTI

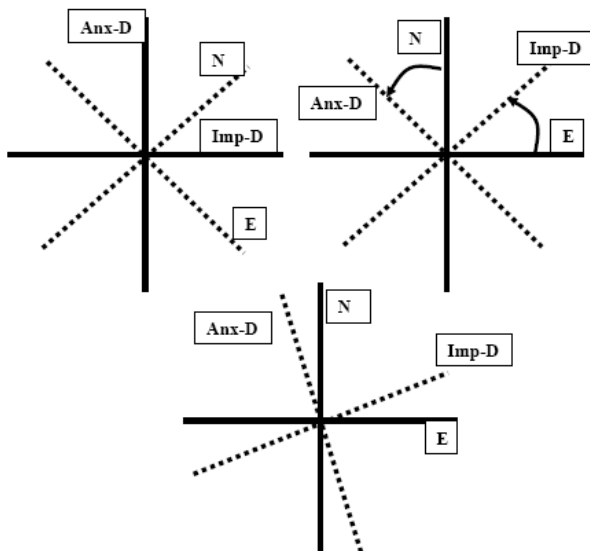


## MOČNE STRANI PEN MODELA

- Model je univerzalen
- Model združuje deskriptivne in kavzalne aspekte
- Model se enoznačno sklada z ustrežno teorijo hierarhije v osebnostni strukturi
- Model je empirično preverljiv in preverjen
- Model ima prediktivno in praktično vrednost
- Model je parsimoničen

## ŠIBKE STRANI PEN MODELA

- Problematičnost faktorizacije (?)
- Model pojasnjuje premalo variance medosebnih razlik (?)
- So dimenzije res temeljne?
- Dimenzije so preveč nehomogene (zlasti E in P)



## PREGLED EYSENCKOVE TEORIJE

TEMELJNE DIMENZIJE	KOMPONENTE	VZROČNI DEJAVNIKI	POVEZANOST S PSIHIČNIMI MOTNJAMI	DRUGO
<b>Introvertnost-ekstravertnost</b>	družabnost, živahnost, aktivnost, gospodovalnost, iskanje dražljajev, brezskrbnost, dominantnost, vihravost, tveganje	vzbujenost možganske skorje: pri ekstravernih osebah manjša (zato jo želijo povečati z dodatno aktivnostjo) in doseči optimalno (srednjo) stopnjo vzburjenja (pri introvertih je obratno)	ni večje povezanosti	s starostjo postajamo bolj introvertni, med spoloma ni velikih razlik, znatna dedljivost
<b>Nenevroticizem-nevroticizem</b>	tesnoba, depresivnost, občutja krivde, nizko samospoštovanje, napetost, iracionalnost, plašnost, muhavost, čustvenost	vzbujenost subkortikalnih središč, povezanih z emocionalnostjo: večja je pri osebah z višjim nevroticizmom, ki so zato emocionalno labilnejše	zelo visoka stopnja nevroticizma se povezuje z nevrotskimi (emocionalnimi) motnjami kot so anksiozna motenost, fobije, obsesivno kompulzivne motnje in motnje razpoloženja (depresivnost)	s starostjo se nevroticizem zmanjšuje, ženske imajo višje vrednosti nevroticizma, znatna dedljivost
<b>Nepsihoticizem-psihoticizem</b>	agresivnost, hladnost, egocentričnost, neosebnost, impulzivnost, nesocialnost, neempatičnost, ustvarjalnost, trdota	morda višji nivo moških spolnih hormonov; lateralna inhibicija	zelo visoka stopnja se povezuje z nižjo realiteto kontrolo in lahko celo s psihotskimi motnjami (npr. shizofrenijo); toda v povezavi z nizkim nevroticizmom je lahko podlaga vrhunski ustvarjalnosti in genialnosti	s starostjo se psihoticizem zmanjšuje, moški imajo višje vrednosti psihoticizma, dedljivost nižja

## OSEBNOSTNI PROTOTIPI

- Usmerjenost k spremenljivkam in usmerjenost k osebam
- Nov, prototipski tipološki pristop
  - Faktorizacija oseb vzdolž spremenljivk (Q tehnika)
  - Tipi kot dimenzionalne kategorije oseb
  - Možna prekrivanja in prehodi
- Izsledki raziskav so zelo blizu starejši Rankovi (Rank, 1945; glej tudi Block, 1971) tipologiji (York in John, 1992)



### **Block's Personality Types**

Block (1971) identified 5 personality types among male participants in a study. These types were found only to exist in mostly white, intelligent and relatively affluent males. A number of subsequent studies conducted in the 1990s, however seems to bear out three of Block's 5 identified types: Well-adjusted or Resilient person: adaptable, flexible, resourceful, interpersonally successful  
Overcontrolling: this is a maladjusted type; uptight, and difficult to deal with  
Undercontrolled: another maladjusted type; impulsive, risky, delinquent or even criminal behaviour; unsafe sex etc.

## OPIS ŠTIRIH PROTOTIPOV

PROTOTIP	TEMELJNI OPIS
<b>Individuirani</b>	Odprtost, introspektivnost, usmerjenost k dosežkom (storilnost), aspiracije, odpornost na stres, zmožnost biti avtonomen in imeti trdne odnose hkrati
<b>Tradicionalni</b>	Sprejemanje kulturnih norm in konvencij, tradicije; poudarjanje dolžnosti in odgovornosti na račun izražanja samega sebe; zaščitniško obnašanje
<b>Konfliktni</b>	Prisotnost medosebnih in znotrajosebnih problemov, npr. sovražnosti, obrambnosti, ambivalentnosti v odnosu do zavez, tesnobe; nezadovoljstvo s samim seboj
<b>Samogotovi</b>	Racionalnost, samopotrjevalno obnašanje, uveljavljanje, zadovoljstvo s seboj

### Opis prototipov s petimi velikimi faktorji

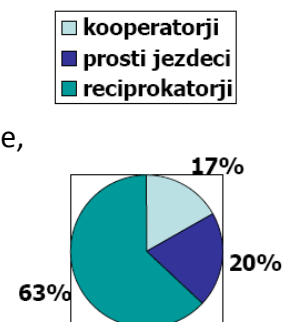
Korelacije štirih prototipskih tipov osebnosti s petimi velikimi faktorji osebnosti (modificirano po faktorji osebnosti (modificirano po York in John, 1992).

Pet velikih faktorjev	Prototipski osebnostni faktorji			
	individualizirani	tradicionalni	konfliktni	samogotovi
Ekstravertnost	0,46	-0,29	-0,08	0,24
Prijetnost	0,34	0,46	-0,33	-0,28
Vestnost	0,07	0,57	0,01	0,37
Stabilnost	0,15	-0,02	-0,68	0,38
Odprtost	0,53	-0,09	-0,12	-0,16

Raziskovalci sodijo, da lahko tudi osebnostne lastnosti in kategorije pojmujeemo na podlagi logike prototipov. Pri tem lahko posameznike razvrščamo v skupine in to ne v izključujoče kategorije, temveč v dimenzionalne konstrukte. Z metodološkega vidika to pomeni, da jih npr. ne bomo razvrščali s pomočjo klastrske analize, temveč s pomočjo faktorjske ali pa facetne analize. Klastrska analiza namreč razvršča tipe kategorialno, pri čemer se ne more zgoditi, da bi bil nekdo hkrati v dveh razredih. Faktorjska analiza, npr. Q tehnika (Cattell, 1952) pa brez problemov omogoča, da se pojavijo pri istem posamezniku pomembna nasičenja z več prototipskimi dimenzijami. York in John (1992) sta s pomočjo faktorjskih analiz odkrila štiri velike tipe osebnosti. Označila sta jih kot individualizirani, tradicionalni, konfliktni in samogotovi tip. Ugotovila sta, da močno spominjajo na tipološko shemo, ki jo je pred desetletji predlagal psihoanalitik Rank (1945) kot štiri glavne tipe psihične prilagojenosti in se ujema tudi s poznejšimi ugotovitvami Blocka (1971). Zanimivo je, da lahko omenjene štiri tipe dobro opišemo s petimi velikimi faktorji, s katerimi vsak od njih korelira.

### Osebnostni tipi skupinskega delovanja

- Kurzban & Houser (2001-): 3 tipi skupinskega delovanja (skupinske orientacije, odločanja za sodelovanje)
  - Kooperatorji
  - Prosti jezdec
  - Reciprokatorji (“wait and see”: pristop “čakaj in glej”)
- Viri:
  - **Kurzban, R., Houser, D.,** (2001). Individual Differences in Cooperation in a Circular Public Goods Game, *European Journal of Personality*, Volume 15, 2001, 37-52.
  - Kurzban, R. (2005). *Proceedings of the National Academy of the Sciences*, early online edition. News release, University of Pennsylvania.
  - Projekt: s katerimi temeljnimi dimenzijami osebnosti se povezujejo tipi skupinskega delovanja

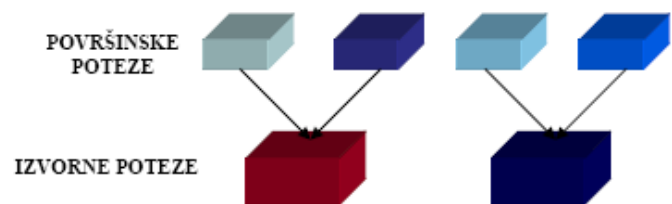


## CATTELLOV MODEL OSEBNOSTI

- R. B. Cattell
- Vsestranski pristop k osebnosti
  - Obnašanje = f (situacije x osebnosti)
- Deskripcija in taksonomija osebnosti
- Multivariatni pristop
- Merjenje: 16PF idr.
- Vsa področja osebnosti
- Poteze, stanja, razpoloženja, vloge
- Specifikacijske enačbe
- Sitaliteta (skupinske lastnosti)

## DESKRIPCija IN TAKSONOMIJA TEMPERAMENTA

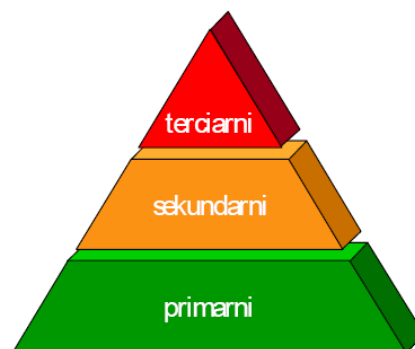
- Opis in taksonomija osebnosti
  - stilistične, dinamične, sposobnosti
  - izvirne in površinske poteze
  - faktorski pristop
- Izvori podatkov
  - Q: vprašalniki
  - L: "life records", lestvice
  - T: objektivni testi



- temperament (stilistične poteze)
- motivacija (dinamične poteze)
- sposobnosti

## HIERARHIJA FAKTORJEV

- Hierarhija faktorjev
  - prvi red (primarni faktorji)
  - drugi red (sekundarni faktorji)
  - tretji red (terciarni faktorji)



NAZIV POTEZE	KRATEK OPIS POTEZE
<b>sizija – afekcija (A)</b>	nedružabnost, rezerviranost, hladnost, togost - družabnost, toplina, prijaznost, lahkotnost
<b>šibek - močan jaz (C)</b>	čustvena labilnost, nezrelost, težko premaguje ovire - čustvena stabilnost, zrelost, prilagojenost, mirnost
<b>submisivnost - dominantnost (E)</b>	blagost, krotkost, prilagodljivost, podredljivost - samozavestnost, upornost, agresivnost, tekmovalnost
<b>desurgentnost - surgentnost (F)</b>	resnost, molčečnost, treznost, kritičnost - navdušenost, živahnost, zgovornost, zabavnost
<b>šibek - močan nadjaz(G)</b>	nevestnost, nevztrajnost, šibek čut dolžnosti - vestnost, vztrajnost, moralnost, močan čut dolžnosti
<b>plašnost - smelost (H)</b>	plahost, sramežljivost, zadržanost, zavrtost - pogum, aktivnost, spontanost, suverenost v družbi

<b>trdota - občutljivost (I)</b>	realizem, praktičnost, nesentimentalnost, moškost - občutljivost, nežnost, razvajenost, izbirčnost, čustvenost
<b>zaupljivost – sumničavost (L)</b>	zaupljivost, prilagodljivost, ustrežljivost, obzirnost - nezaupljivost, ljubosumnost, v drugih vidijo rivale
<b>prakticizem - avtija (M)</b>	smisel za praktično, za vsakdanjost, skrb za drobne stvari - smisel za domišljijo, kreativnost, nepraktičnost, bohemstvo
<b>naravnost – rafiniranost (N)</b>	preprostost, neizumetničenost, naivnost, nezahtevnost - prefinjenost, uglajenost, prodornost, prebrisanost
<b>gotovost – zaskrbljenost (O)</b>	mirnost, zaupanje vase, dobri živci, samospoštovanje - tesnoba, depresivnost, občutja krivde, negotovost
<b>konservativnost – radikalnost (Q1)</b>	spoštovanje tradicije in avtoritet, odpor do novosti - liberalnost, svobodomiselnost, cenijo novosti in napredek
<b>pripadnost skupini – samozadostnost (Q2)</b>	odvisnost, močan občutek pripadnosti, sledi drugim - neodvisnost, samosvojost, individualizem
<b>nizka – visoka samokontrola (Q3)</b>	nediscipliniranost, nemarnost, brezbričnost za dobro ime - urejenost, discipliniranost, čut za odgovornost, za dobro ime
<b>nizka - visoka gonska napetost (Q4)</b>	sproščeni, mirni, flegmatični, zadovoljni, leni - napeti, frustrirani, razdražljivi, nemirni

## Sekundarni in terciarni faktorji

FAKTOR F1. INVIJA - EKSVIJA.  
(A), (F), (P), (-Q2) (E)

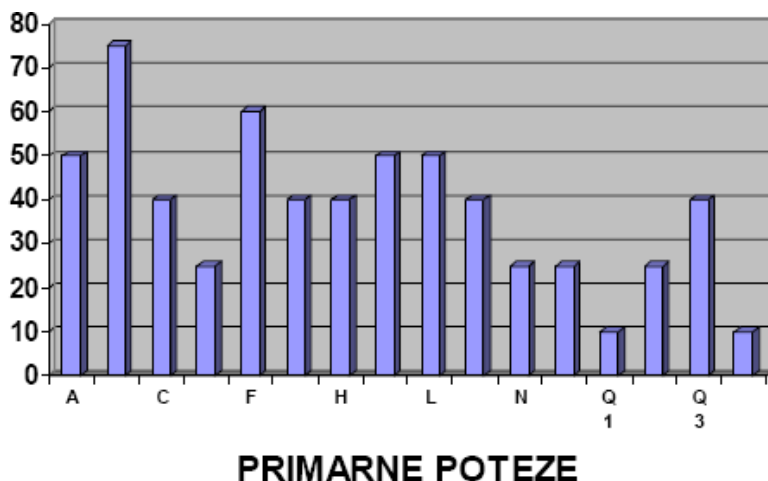
FAKTOR F2. INTEGRIRANOST (PRILAGOJENOST) - ANKSIOZNOST  
(Q4), (O), (-C), (-H), (I) (L).

FAKTOR F3. HLADNA RACIONALNA URAVNOVEŠENOST - SUBTILNA AFEKTIVNOST.  
(I), (A), (-C), (-E), (-F), (M) (N)

FAKTOR F4. KROTKOST - NEODVISNOST  
(Q2), (Q1), (E), (-A), (-M) (-G)

Druge sekundarne faktorje je Cattell v eni svojih analiz označil kot KULTIVIRANOST - SPONTANOST (s tem faktorjem sta nasičeni potezi rafiniranosti, -N in afekcije, A); SUBJEKTIVNOST - OBČUTLJIVA PRAKTIČNOST (autija, -M in radikalnost, -Q1), NIZKA - VISOKA INTELIGENTNOST (B) in SLABA - DOBRA VZGOJENOST (G, -E, -F, Q3).

## Hereditarnost primarnih faktorjev



## MERJENJE OSEBNOSTNIH POTEZ

- 16PF
  - 16 primarnih faktorjev
  - 4 sekundarni faktorji
- HSPQ (za otroke in mladino) High School Personality Questionnaire
- več drugih vprašalnikov

## MOČNE STRANI CATTELLOVEGA MODELA

- Gre za model, ki je poleg Guilfordovega verjetno najkompletnejši dimenzionalni model osebnosti
- Model je oprt na multivariatno metodologijo in njenih prednostih
- Inventivnost pri izdelavi novih metod
- Model temelji na eksplicitnih standardih, kar omogoča dobro prediktivnost in je izhodišče za dobro merjenje
- Model posreduje vse pomembne informacije o osebnosti in v ključnih točkah potrjuje nekatere druge modele (npr. Freudovega...)
- Model vključuje etiološke analize
- Model vključuje praktične aplikacije

## ŠIBKE STRANI CATTELLOVEGA MODELA

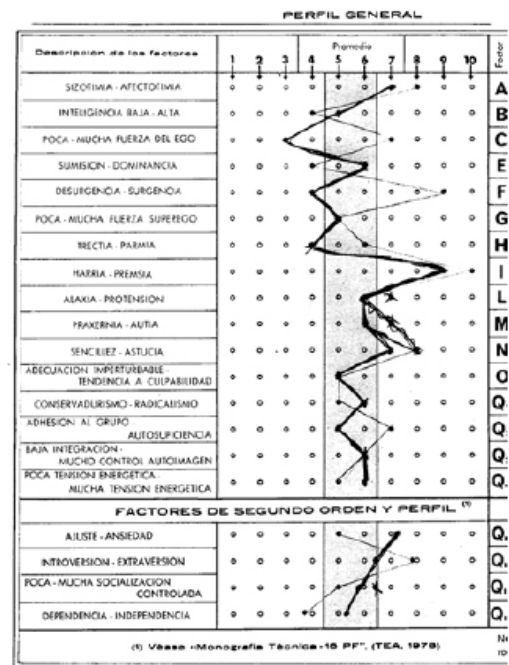
- Model je prekompleksen in zato nima enotnega konceptualnega izhodišča (je to pomanjkljivost?)
- Model temelji na izsledkih multivariatnih analiz, kjer se lahko pojavi več problemov:
  - odvisnost od vhodnih podatkov
  - odvisnost od metode
  - problemi interpretacije
- Problem (ne)ponovljivosti: Cattellov model dimenzij osebnosti ni potrjen (16 potez!) - niti znotraj ISTE korelacijske matrike!
- Model vključuje velik obseg informacij in zato je vprašljiva njegova robustnost, ekonomičnost in parsimoničnost

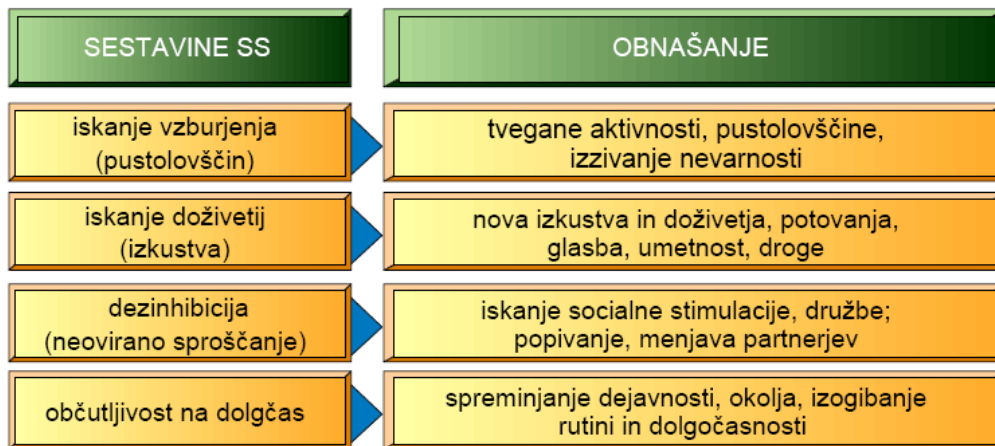
A neurotic builds castles in the air.  
 A psychotic lives in them.  
 And a psychiatrist collects the rent.

## ZUCKERMANOV MODEL OSEBNOSTI

### Iskanje čutnega draženja in vzburjenja

- Zuckerman, 1990, 1992: sensation seeking
  - SS (sensation seeking): iskanje čutnih spodbud

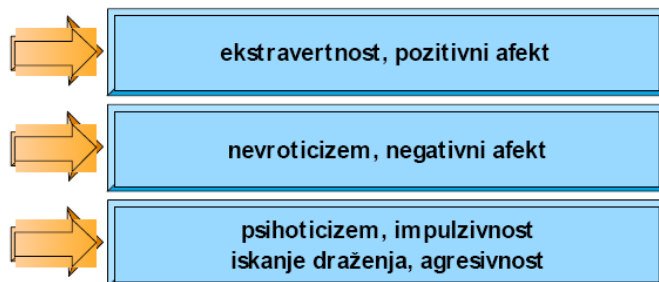




- psihobiološka teorija osebnosti (1991, 1994, 1995)
- osebe, posebno občutljive na senzorno deprivacijo in dolgčas
- znatna heritabilnost (0,58)

### Zuckermanov model (nad.)

- Marvin Zuckerman, Michael D. Kuhlmann
- Model osebnosti (alternativa B5)
- ZKPQ vprašalnik Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire
- sociabilnost
- nevroticizem /anksioznost
- impulzivno iskanje čutnih spodbud
- agresivnost/sovražnost
- aktivnost



### BRANDOV MODEL OSEBNOSTI

- Širok pogled na osebnost
- Združitev dimenzionalnih in drugih strukturno osebnostnih izsledkov
- Šest obsežnih dimenzij
  - področje temperamenta (emocij)
  - področje značaja
  - področje intelekta
- Merjenje dimenzij
  - S lestvica (meri prve 3 dimenzije)

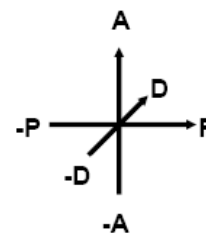
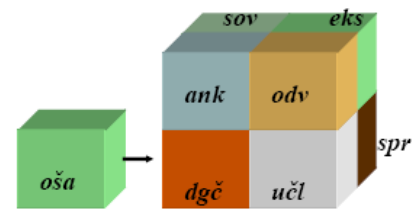
### Šest postuliranih dimenzij osebnosti:

1. 1: nevtroticizem / emocionalnost / SENZIBILNOST
2. 2: energija / ekstraverzija / SURGENTNOST nasproti introverziji
3. 3: c vestnost / kontrola / SKRUPULOZNOST nasproti impulzivnosti / spontanosti, nebržnosti
4. 4: w volja / iniciativnost nasproti uslužnosti / prijetnosti
5. 5: afekcija / zaupanje nasproti cinizma / sumničavosti
6. 6: g splošna inteligentnosti

Dimenzije so pri odraslih normalnih osebah običajno neodvisne druga od druge. Pri drugih vzorcih prihaja včasih do negativnih korelacij, zaradi katerih se združujeta dimenziji e in c ali w in a.

### PAD MODEL TEMPERAMENTA

- Albert Mehrabian
- Emocionalna stanja
- Temperament: poteze P, A, D
  - prijetnost - neprijetnost (P)
  - vzburjenost - nevzburjenost (A)
  - dominantnost - submisivnost (D)
- Vprašalnik PAD: prikrito merjenje
- Temeljne poteze, zaželene in nezaželene poteze (tendence)
- Prednosti in kritične točke modela
  
- Eksuberanten (+P+A+D) vs. dolgočasen (-P-A-D)
- Odvisen (+P+A-D) vs. ošaben (-P-A+D)
- Sproščten (+P-A+D) vs. anksiozen (-P+A-D)
- Učljiv (+P-A-D) vs. sovražen (-P+A+D)



	P	A	D
jezen	-	+	=
zaspan	=	-	=
zdolgočasen	-	-	=



# Pet velikih faktorjev osebnosti

---

## JEZIKOVNI TEMELJI

- vsi pomembnejši vidiki človekove osebnosti so se v toku razvoja jezika zapisali v njegovo jedro
- stopnja zastopanosti lastnosti v jeziku je povezana s splošno pomembnostjo te lastnosti v medosebnih odnosih
- najpomembnejše dimenzije o osebnosti so najbolj nespremenljive in univerzalne - ponovljive v različnih vzorcih in jezikih
- jezikovne oznake osebnosti se nanašajo na fenotip in ne na genotip, torej na zunaj vidne osebnostne lastnosti

## ZGODOVINA LEKSIČNE METODE

- Klages (1926) in Baumgarten (1933)
- Allport in Odbert (1936) – izbor osebnostnih lastnosti v neskrajšanem slovarju - 17.954 izrazov - razvrstitev v štiri kategorije: osebnostne lastnosti (4500 izrazov), trenutna stanja, socialne evalvacije in metaforični izrazi
- Cattell (1943) – grupiranje izrazov na osnovi analize semantične podobnosti (iz 4500 izrazov na 171 sinonimnih skupin) in interkorelacij (iz 171 postavk 35 klastrov – bipolarni pridevniki, 12 faktorjev) – drugi potrjevali 5-faktorsko rešitev
- Norman (1967) – izdelal novo taksonomijo, ki je osnova za večino sodobnih taksonomij osebnostnih lastnosti izhodiščno 18.125 besed (dodal 171 besed iz novejšega slovarja) – kategorizacija v 7 skupin – 2.797 se jih nanaša na osebnostne lastnosti

## LEKSIČNI PRISTOP: PRVE FAKTORSKE ANALIZE

- Cattell
  - ocenjevanje osebnosti
  - cca 16 faktorjev
- Fiske (1949)
  - prvič 5 faktorjev
- potem velikokrat okrog 5
  - Tupes in Christal (1961)
  - Norman (1963)
  - Goldberg (1981)

### L. Goldberg (1981, 1982...)

- Izhajal iz Normanovega seznama 2797 pridevnikov:
  - izločil 231 besed, ki so bile samostalniki in ne pridevniki,
  - izločil 250 izrazov, ki so bili zelo nejasni ali pretežki
  - izločil 650 slengovskih izrazov.
  - 4 samostalnike spremenil v pridevnike

- dodal 40 besed, za katere je menil, da so smiselne za opis osebnosti
- Seznam 1710 pridevnikov - osnova za vse njegove sezname pridevnikov in samoocenjevalne vprašalnike velikih pet

## IMPLICITNA TEORIJA OSEBNOSTI

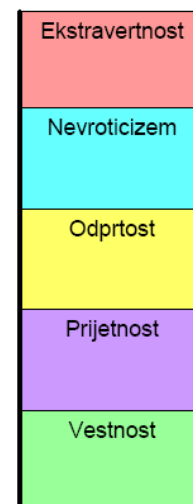
- Osebnostne oznake sistematično in konsistentno korelirajo (Tupes & Christal (1961), Norman (1963, 1968), Borgatta (1964), Smith (1967), Norman & Passini (1966), Digman & Takemoto-Chuck (1981), Digman & Inouye (1986), John (1990), Goldberg, Costa, McCrae (več raziskav)
- "Ne glede na to, ali ocenjujejo učitelji učence, ali ocenjujejo kandidati za oficirje drug drugega, ali ocenjujejo študenti druge študente, ali ocenjujejo člani kliničnih oddelkov diplomante na stažu, izidi so kar lepo enaki." (Digman in Takemoto-Chuck, 1981)
- Močna in verjetno univerzalna kognitivna shema, na osnovi katere kategoriziramo osebnostne lastnosti

## TEORIJA VELIKIH PET KOT TAKSONOMIJA

- Nastanek teorije po induktivni metodi: (ni šlo za preverjanje psihološkega konstrukta, oblikovanega na podlagi apriorne teorije)
- Namen taksonomije: klasifikacija in opis fenomena, ki ga želimo pojasniti (kaj in ne zakaj - v vsaki znanosti taksonomija predhodi kavzalni analizi )
- Razlike med taksonomijami osebnostnih lastnosti: način izbora besed, stopnja redukcije, strukturiranosti, abstraktnosti, kriteriji za evalvacijo

### Zakaj teorija velikih pet ni teorija

- dva aspekta dobre teorije: deskriptivni oziroma taksonomski in kavzalni oziroma biološki
- OCEAN (openness, consciousness, extraversion, agreeableness, neuroticism) – samo deskriptivni vidik
- PEN (psychoticism, extraversion, neuroticism) - deskriptivne dimenzije, ki imajo psihofiziološko osnovo (nivo kortikalnega vzbujenja, aktivacija avtonomnega živčevja, gonodalni hormoni in encimi)



### Pet velikih (robustni faktorji osebnosti)

O- openness, originality, openmindedness odprtost – INTELEKT

C- conscientiousness, control, constraint vestnost - DELO

E - extraversion, energy, enthusiasm - ekstravertnost - MOČ

A - agreeableness, altruism, affection prijetnost - LJUBEZEN

N - neuroticism, negative affectivity, nervousness nevroticizem – ČUSTVA

## Faktorji implicitne strukture osebnosti

avtor	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	Faktor 4	Faktor 5
<b>Tupes &amp; Christal (1961)</b>	surgentnost	prijetnost	odvisnost	čustvena stabilnost	kulturnost
<b>Norman (1963)</b>	surgentnost	prijetnost	vestnost	čustvena stabilnost	kulturnost
<b>Goldberg (1981, 1989)</b>	surgentnost	prijetnost	vestnost	čustvena stabilnost	intelekt
<b>McCrae &amp; Costa (1985)</b>	ekstravertnost	prijetnost	vestnost	nevroticizem	odprtost
<b>Conley (1985)</b>	socialna ekstraverzija	prijetnost	kontrola impulzov	nevroticizem	intelektualni interes

## Primerjava z drugimi teorijami

raziskovalci	Ekstravertnost I	Prijetnost II	Vestnost III	Nevroticizem IV	Odprtost V
Cattell	eksvija	patemija	moč nadjaza	prilagojenost	neodvisnost
Eysenck	ekstravertnost		psihoticizem	nevrotizem	
Guilford	socialna aktivnost	paranoidna dispozicija	miselna introverzija	čustvena stabilnost	
Comrey	ekstravertnost in aktivnost	ženskostmoškost	red in socialna konformnost	čustvena stabilnost	upornišтво
Hogan	ambicije in družabnost	všečnost	razumnost	prilagojenost	intelektanca
Jackson	družabnost	samozaščitna usmerjenost	delovna usmerjenost	odvisnost	estetizem/intelektualnost
Costa & McCrae	ekstravertnost	prijetnost	vestnost	nevrotizem	odprtost
Buss & Plomin	aktivnost	socialnost	impulzivnost	emocionalnost	
Lorr	medosebna vpletenost	nivo socializacije	samokontrola, stabilnost	čustvena neodvisnost	

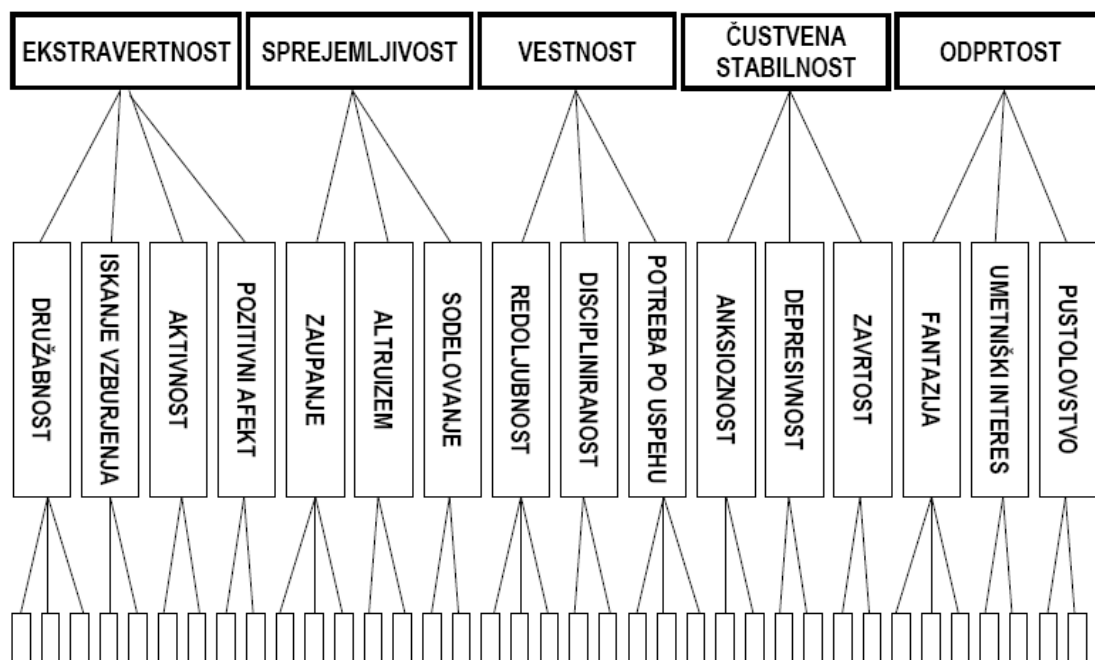
## Pet faktorjev in življenjska področja

	Fiske, 1949	Norman, 1963	Borgatta, 1964	Digman, 1990	Costa, McCrae, 1985
<b>MOČ</b>	socialna prilagojenost	surgentnost	samopotrjevanje	ekstravertnost	ekstravertnost
<b>LJUBEZEN</b>	konformnost	prijetnost	všečnost	prijaznost	prijetnost
<b>DELO</b>	volja po dosežkih	vestnost	odgovornost	volja po dosežkih	vestnost
<b>ČUSTVA</b>	emocionalna kontrola	emocionalnost	emocionalnost	nevroticizem	nevroticizem
<b>INTELEKT</b>	raziskovalni intelekt	kulturnost	inteligentnost	intelekt	odprtost za izkušnje

## Obnašanja, ki indicirajo pet implicitnih dimenzij

Dimenzija	Vedenje, ki nakazuje dimenzijo kot ključna informacija
Ekstravertnost	Kaže veliko navdušenja in energije; govori glasno; je zgovoren
Nevroticizem	Kaže znake napetosti in tesnobe; izraža občutja krivde; išče podporo in pritrjevanje
Odprtost	Kaže zanimanje za to, kar pravi sogovornik; sprašuje sogovornika; razpravlja in filozofira
Prijetnost	Izraža simpatijo do sogovornika; uživa v sodelovanju; se ljubeznivo obnaša
Vestnost	Govori tehtno; izkazuje ambicioznost; deluje razumno, urejeno in učinkovito

## Hierarhična struktura petih velikih



## Preglednica facetov B5

DIMENZIJE (FAKTORJI)	KOMPONENTE (FACETI)	OPIS DIMENZIJE
Ekstravertnost	toplina, druženje (družabnost), samozavest, aktivnost, iskanje vznurjenja, pozitivne emocije (veselost, radoživost)	Družabno, toplo, energično, aktivno in samozavestno obnašanje; optimizem; zanimanje za dogodke in doživljanje, zabavo, družbo, prijateljstvo; nastopanje, navduševanje, vodenje; veselost, radoživost; pomanjkanje zanesljivosti NASPROTI nedružabnosti, hladnosti, zadržanosti, odmaknjenosti, pesimizmu, uživanju v samoti, treznosti, resnosti, kritičnosti, koncentraciji, zanesljivosti.
Prijetnost	zaupanje, odkritost, altruizem, prilagojenost, skromnost, blagost	Načelno zaupanje, dobrohotnost, sprejemanje; prilagojeno, blago, skromno, konformno obnašanje; nesebičnost, empatija, pripravljenost pomagati; naravno, odkrito, ljubeznivo obnašanje NASPROTI trdoti, krutosti, sumničavosti, grobosti, tekmovalnosti, nekooperativnosti, nagnjenosti k ekstremom, dominiranju, neprijaznosti, odrezavosti.
Vestnost	kompetentnost, red, čut dolžnosti, storilnost, samodisciplina, preudarnost (preudarna odločnost)	Urejeno, samokontrolirano, samodisciplinirano, organizirano obnašanje; čut za red, odgovornost in dolžnost; skrbnost, vestnost, zanesljivost; zaupanje vase, kompetentnost; delavnost, storilnost; preudarnost NASPROTI neurejenosti, nezanesljivosti, brezbržnosti, nemarnosti, nevestnosti, neodločnosti, ležernosti, odlaganju dolžnosti, lenobnosti, popuščanju impulzom, nezaupanju vase.
Nevroticizem	tesnoba, sovražnost, depresivnost, samokritičnost, impulzivnost, ranljivost	Čustvena labilnost, napetost, skrbi, bojzani, tesnoba; občutja depresivnosti, negotovosti, pomanjkanje energije; pritoževanje, občutki nezadovoljstva, obžalovanja in nesrečnosti; nemir, občutljivost, razdražljivost, pomanjkljiva kontrola NASPROTI čustveni stabilnosti, mirnosti, sproščenosti, zadovoljstvu, zadostni energiji, kontroli čustev, gotovosti.
Odprtost	domišljija, estetski čut, globoko doživljanje, akcije (avanturizem), ideje (intelektualnost), vrednote (svobodomiselnost, liberalnost)	Domišljija, domiselnost, nepraktičnost, zanimanje za informacije, novice, znanje, kulturo, intelektualno aktivnost, eksperimentiranje; sprejemanje razlik, sprememb; iskanje neodvisnosti, originalnosti NASPROTI nedomiselnosti, pomanjkanju domišljije, majhnemu zanimanju za informacije, novice; vztrajanju pri rutini, tradiciji; konformizmu; praktičnosti.

## EKSTRAVERTNOST

- Medosebne razlike v aktivni vključenosti v okolje
- Jung: usmeritev psihične energije v zunanji svet
- Guliford in Braly (1930): nobene od posameznih osebnostnih lastnosti niso bolj proučevali kot ravno ekstravertnost-introvertnost
- Goldberg (1990):
  - ognjevitost, družabnost, igrivost, ekspresivnost, spontanost, neprisiljenost, energičnost, zgovornost, asertivnost, živahnost, pogum, samozavest, odkritost, humor, ambicioznost in optimizem,
  - vzvišenost, molčečnost, zadržanost, plahost, inhibiranost, neagresivnost, pasivnost, počasnost, pesimizem
- NEO-PI-R: asertivnost, aktivnost in iskanje vznurjenja (tudi v zgodnjih modelih), toplina, družabnost, pozitivne emocije
- IPIP-NEO 300: prijaznost, družabnost (gregarnost), asertivnost, aktivnost, iskanje stimulacije in veselost.

### Model ekstravertnosti (Watson in Clark, 1997)

- Družabnost - sociabilna komponenta, ki je bila vedno pomembna v modelih ekstravertnosti: toplina, gregarnost

- Pozitivna emocionalnost – medosebne razlike v pogostosti in intenziteti pozitivnih emocionalnih stanj: veselje, entuziazem
- Energija - razlike v stopnji energičnosti: živahnost, aktivnost.
- Vplivnost-moč - razlike v asertivnosti in socialni vidnosti: ekshibicionizem, dominantnost
- Tveganje - razlike v pogumu in pustolovstvu: spremembe, iskanje vznurjenja.
- Ambicioznost - razlike v vedenju, povezanem z uspehi, obvladovanjem in kompetentnostjo: storilnostna motivacija, vztrajnost

*Zelo družabni posamezniki gojijo topla in prijateljska čustva do drugih ter zelo poudarjajo tesne medosebne odnose (toplina). Poleg tega taki posamezniki uživajo v druženju in so močno motivirani za pogoste socialne interakcije (gregarnost). Posamezniki z visoko izraženo pozitivno emocionalnostjo so srečni, veseli in optimistični glede svoje prihodnosti (veselje). Za njih je tudi značilno, da se hitro navdušijo nad različnimi dogodki ali aktivnostmi (entuziazem). Nekateri posamezniki imajo veliko energije, hitro se gibljejo (živahnost), zanima jih mnogo stvari in imajo občutek, da je njihovo življenje polno in zanimivo (aktivnost). Osebe z močno izraženo dimenzijo si želijo sprememb in raznolikosti v svojem življenju. Hitro se začnejo dolgočasiti in postanejo nezadovoljne, če jih ni (spremembe). Uživajo tudi v razburljivih aktivnostih in iščejo intenzivne dražljaje in spodbudno okolje (iskanje vznurjenja). Zelo ambiciozni posamezniki uživajo v spoprijemanju z izzivi in obvladovanju težkih nalog (storilnostna motivacija). Pripravljene so tudi dolgo delati, da bi dosegli zastavljene cilje in vztrajajo, tudi če so izčrpani ali frustrirani (vztrajnost).*

### **Osrednja komponenta ekstravertnosti**

- družabnost
- nagnjenost k doživljanju pozitivnih emocionalnih stanj - mere pozitivne emocionalnosti pomembno povezane z različnimi facetami ekstravertnosti - nagnjenost k doživljanju incentivnega motivacijskega stanja, ki spodbuja in usmerja k cilju usmerjeno vedenje (BAS)
- občutljivost na potencialne nagrade – Ekstravertom se zdijo socialne situacije bolj nagradajoče kot introvertom, vendar ne zato, ker so bolj sociabilni, pač pa zato, ker so bolj občutljivi za nagrade
- nagnjenost k vedenju, ki privlači in zadržuje socialno pozornost, in uživanje v tem vedenju - facete ekstravertnosti, npr. druženje, moč, tveganje, se namreč vse nanašajo na aktivno vključenost v določeno vrsto socialnih odnosov, ki privlačijo socialno pozornost

### **Korelati ekstravertnosti**

Ekstraverti v primerjavi z introverti:

- govorijo več in hitreje začnejo pogovor v najrazličnejših socialnih interakcijah,
- za njih je značilen daljši očesni kontakt,
- imajo širšo socialno mrežo, več prijateljstev, boljšo socialno podporo.
- za preživljanje prostega časa pogosteje izberejo socialne aktivnosti,
- bolj pogosto igrajo igre na srečo,
- pogosteje so vključeni v različne seksualne aktivnosti,
- pogosteje živijo z drugimi kot pa sami
- bolj pogosto izbirajo poklice, ki vključujejo direkten odnos z drugimi ljudmi, kot je npr. prodaja, marketing, poučevanje.
- boljši pri nalogah, ki zahtevajo deljeno pozornost ali odpornost proti motečim dražljajem,

- dajejo prednost hitrosti pred pravilnostjo, medtem ko se introverti usmerjajo raje na pravilnost kot na hitrost

### **Ekstravertnost in subjektivno blagostanje**

- pozitivna povezanost s pozitivnimi emocijami ( $r = 0,37$ )
- višje subjektivno zadovoljstvo ne glede na to, ali živijo sami ali z drugimi, ali živijo v večjem mestu ali v vaškem okolju, ali delajo v službah, kjer imajo kontakte z drugimi ali pa ne
- bolj srečni ne glede na spol, starost in raso pripadnost (ignoriranje negativnih dražljajev iz svojega okolja, se spominjajo preteklih dogodkov na pozitiven način, imajo višjo stopnjo socialnih spretnosti in medosebne kompetentnosti, dobivajo več socialne podpore... )

## **SPREJEMLJIVOST (PRIJETNOST)**

- motivacija za vzdrževanje pozitivnih odnosov z drugimi
- najpomembnejša lastnost v medosebnih odnosih - ljudje morali razviti lastnosti, ki so jim pomagale živeti v skupinah (nasprotje med individualnimi motivi sebičnosti in societalno skrbjo za druge)
- Wiggins (1991): v ozadju medosebnega vedenja dva glavna (ortogonalna) motivacijska sistema:
  - agentnost - nagon po samopotrjevanju, asertivnosti, individualizaciji,
  - komunost - težnja posameznika po združevanju v večje socialne enote (kooperativnost, skrb za druge in oblikovanje medosebnih odnosov) - sprejemljivost.
- zelo kratka zgodovina proučevanja: kooperativnost, empatija, sočutje, popustljivost... kot del osebnostnega opisa šele v taksonomiji velikih pet
- leksične raziskave: sprejemljivost pogosto najbolj robusten faktor - izmed 100 sinonimnih klastrov se jih 32 nanaša nanj
- izraz sprejemljivost preveč nevpadljiv za tako močan faktor (prijaznost nasproti sovražnosti)
- NEO-PI-R: zaupanje, odkritost, altruizem, ustrežljivost, skromnost in naklonjenost
- IPIP-NEO 300: zaupanje, moralnost, altruizem, sodelovanje, skromnost in naklonjenost

### **Sprejemljivost: okolje in dednost**

- vpliv okolja najmočnejši pri sprejemljivosti (od 21 do 67%)
- genetski vplivi prispevajo pomemben delež variance le k antisocialnim tendencam, medtem ko k varianci altruizma pomembno prispeva družinsko okolje
- antisocialne in prosocialne tendence niso nujno dva pola istega kontinuuma - pogosto ločeno proučevanje

### **Sprejemljivost in socialna prilagojenost**

- pozitivna povezanost z eksternaliziranjem problemov, sposobnostjo reševanja konfliktov, prilagodljivostjo v šoli, socialnim statusom med vrstniki in samospoštovanjem
- negativna povezanost s tveganjem za zdravje, pozitivna povezanost (zaupanje in poštenost) z dolgoživostjo

- sprejemljivost v otroštvu in prijateljsko popustljivost, napovedujejo šolsko uspešnost, nadzor vedenja in socialno kompetentnost 10 let kasneje
- Eksplozivni in razdražljivi otroci se v odraslosti pogosteje razidejo z zakonskim partnerjem v primerjavi z njihovimi vrstniki
- Nesprejemljivi moški dosegajo nižjo stopnjo izobrazbe, slabša delovna mesta, nesprejemljive ženske se poročijo z moškimi s podobno nizkimi storilnostnimi dosežki
- pomemben prediktor psihičnega zdravja, pozitivnih emocij in dobrih medosebnih odnosov, težnje po minimiziranju medosebnih konfliktov, spodbujanja skupinskega sodelovanja in nadziranja negativnih emocij v prisotnosti drugih

### **Sprejemljivost in socialna zaželenost**

- sprejemljivost velika dimenzija zaradi kontaminacije z artefaktom socialno zaželenega odgovaranja
- bolj kot druge dimenzije velikih pet vsebuje socialno zaželene lastnost
- posamezniki, ki želijo narediti dober vtis na druge, se bodo bolj verjetno opisovali kot sprejemljivi.
- če udeležence prosimo, naj se opišejo v najboljši možni luči, potem sta sprejemljivost in vestnost tisti dve lastnosti, ki se najbolj razlikujeta od »pravih« opisov
- druge raziskave tega ne potrjujejo

## **VESTNOST**

- pripravljenost slediti avtoriteti in se prilagajati družbenim normam
- produkt superega, ki se razvije iz rešitve konflikta med otroško seksualnostjo in s strani staršev vodene socializacije (Freud)
- problemi, povezani s preveč izraženo vestnostjo:
  - povzroči jih rigiden, onnipotenten, kaznovalen superego.
  - prevelika izraženost vestnosti in s tem inhibiranosti, ki ni le pokazatelj pozitivne moči in volje,
  - osebe z močno voljo, ki si zelo rigidno in utesnjujoče strukturirajo svoje življenje.

### **Poddimenzije vestnosti – teoretične taksonomije**

- Dve področji vestnosti:
  - Storilnost - kapaciteta za delavnost in doseganje izzivov
  - Zanesljivost - bolj interpersonalna komponenta, ki se kaže v lastnostih, kot sta odgovornost in ubogljivost.
- Taksonomija facet: storilnost, zanesljivost, kontrola impulzov, redoljubnost, moralnost in vztrajnost.
- Model vestnosti: samonadzor nasproti vedenjski impulzivnosti, pozornost, storilnostna motivacija, redoljubnost, odgovornost in konvencionalnost.

### **Poddimenzije vestnosti – empirično utemeljeni modeli**

- Leksični pristop - Goldberg (1990):
  - na pozitivnem polu učinkovitost, zanesljivost, natančnost, vztrajnost, previdnost, točnost, odločnost, dostojanstvo, predvidljivost, varčnost, tradicionalnost, logičnost,



- na negativnem polu neorganiziranost, malomarnost, nedoslednost, pozabljivost, brezbržnost, brezcilnost, lenost, omahljivost, lahkomiselnost in neprilagodljivost.
- Faktorska analiza 36 lestvic, ki se nanašajo na dimenzijo vestnosti (7 osebnostnih vprašalnikov): marljivost, urejenost, samonadzor, odgovornost, tradicionalizem in krepost.
- NEO-P-R: kompetentnost, red, odgovornost, potreba po dosežkih, samodiscipliniranost in previdnost
- IPIP-NEO 300: samoučinkovitost, redoljubnost, odgovornost, potreba po dosežkih, samodiscipliniranost in preudarnost.

### **Vestnost in učni uspeh**

- največ od B5 pripomore k dobremu učnemu uspehu
- ga bolje napoveduje kot kognitivne sposobnosti,
- nižjenivojski faktorji še boljši prediktorji učnega uspeha kot splošen faktor

### **Vestnost in delovna uspešnost**

- izmed petih faktorjev osebnosti vestnost najmočneje povezana z delovno uspešnostjo ( $r = 0,22$ )
- povezava močnejša pri visoko sprejemljivih osebah, saj so vestne osebe, ki jim primanjkuje medosebne občutljivosti, lahko neučinkovite, še posebej v delovnih okoljih, kjer se zahteva sodelovanje s sodelavci
- ne napoveduje delovne uspešnosti na vseh delovnih mestih (npr. managerji)
- pomembnost facete redoljubnosti in storilnosti za delovno uspešnost

### **Vestnost in zdravje**

- negativna povezanost vestnosti z različnimi psihičnimi in fizičnimi problemi
- pomembno povezanost z dolgoživostjo
- negativna povezanost z vedenjem, ki predstavlja tveganje za zdravje, in pozitivna povezanost z vsemi indikatorji zdravega življenja
- vpliv na različne socialne okoljske faktorje in na zdrav način življenja (zanesljivost, vztrajnost, samodisciplina)
- vpliv na zdravje in dolgoživost

## **NEVROTICIZEM**

- Bazična dimenzija, vključena v vse pomembne modele osebnosti - medosebne razlike v doživljanju sveta kot ogrožajočega, problematičnega in stresnega
- Taksonomske raziskave - zelo šibek faktor (mirnost, neodvisnost, negotovost, zaskrbljenost, spremenljivost, čustvenost, nevoščljivost, lahkovernost in vsiljivost)
- Značilnosti nevroticističnih posameznikov: anksiozni, ranljivi, nagnjeni k doživljanju krivde, primanjkuje jim samozaupanja, so slabe volje, jezni, hitro frustrirani...
- Poimenovanja:
  - negativni pol: psihastenija, anksioznost, represijasenzitizacija, nevroticizem,
  - pozitivni pol: prožnost jaza, emocionalni nadzor in emocionalna stabilnost

### **Vidiki nevroticizma**

- Komponenti:
  - anksiozna - usmerjena navznoter in vključuje nagnjenost posameznika k anksioznosti, žalosti, pomanjkanju občutja varnosti in občutju krivde (B5 poudarjajo to komponento)
  - razdražljiva - navzven usmerjeno sovražnost, jeza, ljubosumje, frustriranost, razdražljivost
- Watson in sod. (1994) - hierarhični strukturni model nevroticizma:
  - nagnjenost k pogostim in intenzivnim obdobjem negativnih emocij (anksioznost, depresivnost, jeza, krivda),
  - nesproščenost (sram in občutja inferiornosti),
  - preobčutljivost na stres,
  - emocionalna labilnost,
  - nezadovoljstvo s seboj,
  - negativno ocenjevanje dogodkov,
  - pritožbe zaradi zdravstvenih problemov
- NEO-PI-R: anksioznost, jezna sovražnost, depresivnost, nesproščenost, impulzivnost in ranljivost
- IPIP-NEO 300: anksioznost, jeza, depresivnost, nesproščenost, pretiravanje in ranljivost.

### **Osnova nevroticizma**

- BIS - biološki sistem, namenjen varovanju pred potencialno ogrožajočimi ali škodljivimi situacijami:
  - proizvajanje difuznega stanja negativne emocionalnosti – spodbujanje pozorne analize okolja zaradi potencialne nevarnosti
  - maksimalna pozornost na neznane zunanje dražljaje, ki lahko kažejo na nevarnost: »ustavi se, poglej in poslušaj sistem«
  - anticipatorna kvaliteta - budno preiskovanje okolja zaradi potencialnih groženj in motivira organizem, da je previden.
  - če je situacija varna - negativna emocionalnost upade, vedenjska inhibicija je odstranjena.
- Močno izražen nevroticizem - preveč reaktiven BIS:
  - preveč pozorni, stalno pregledujejo okolje in iščejo pokazatelje nevarnosti
  - preobčutljivi za negativne dražljaje
  - nagnjeni k močnim negativnim reakcijam na ogrožajoče dražljaje.

### **Korelati nevroticizma**

- povezava z vrsto nezaželenih lastnosti,
- senzitizerji – nevroticistični - približevanje in spoprijemanje z ogrožajočim dražljajem, večja pripravljenost soočenja z notranjimi psihičnimi dražljaji, analiziranja lastnih misli in emocij, večja introspektivnost in ruminativnost
- slabše spoprijemanje s stresom: pasivni in neučinkoviti načini spoprijemanja (razmišljanje o željah, samoobtoževanje, beg, izogibanje, usmerjenost na emocije, manjše usmerjanje na problem, pozitivno ponovno oceno in iskanjem podpore)
- povezava s psihopatologijo - povišan nevroticizem navzoč v celotni klinični populaciji: anksiozne motnje, motnje v čustvovanju, motnje odvisnosti, psihosomatske motnje, motnje hranjenja, motnje osebnosti shizofrenija.

- stalno nezadovoljstvo s seboj in z okoljem (nezadovoljni so na splošno z življenjem, v zakonu, kar se kaže tudi v manjši stabilnosti njihovih medosebnih odnosov in večji verjetnosti ločitve, nezadovoljni so s svojo službo in delovnim okoljem)

### **Pozitivni vidiki nevroticizma**

- Močno pod vplivom dednosti - postopoma se izoblikoval preko naravne selekcije - pomagal pri preživetju posameznika
- Negativne emocije, povezane z nevroticizmom: namen – zaščita organizma pred najrazličnejšimi grožnjami:
  - občutja strahu in panike motivirajo organizem, da zbeži iz ogrožajoče situacije,
  - budno pričakovanje in skrb pomaga posamezniku, da se izogne situacijam, ki so pri njem predhodno že povzročile negativne posledice,
  - občutja jeze in sovražnosti pomagajo organizmu, da se zaščiti,
  - občutja gnusa in zavračanja ščitijo organizem pred neprijetnimi in toksičnimi substancami
- Posamezniki s premalo aktivnim BISom - antisocialni posamezniki:
  - nižja stopnja avtonomnega in kortikalnega vzburjenja in reaktivnosti kot kontrolna skupina
  - antisocialni mladostniki, ki kažejo nižjo psihofiziološko vzburjenost, v odrasli dobi bolj verjetno storili hujše kaznivo dejanje, kot tisti z višjo stopnjo vzburjenja

### **Nevroticizem in bolezni**

- prepričanje - visoka izraženost negativnih emocij skozi daljše časovno obdobje vodi v bolezen
- pomembne, srednje visoke korelacije z merami fizičnih simptomov in pritožbami glede zdravja, kot npr. stalni glavoboli, boleče čeljusti, vrtoglavica, nespečnost, kašljanje, prebavne motnje
- šibka in nekonsistentna povezanost nevroticizma z objektivnimi indikatorji zdravja, npr. z obiski pri zdravniku, funkcioniranjem imunskega sistema, smrtnostjo...
- nevroticizem tudi ni povezan z dolgoživitostjo
- optimizem in veselost negativno povezana z življenjsko dobo posameznika (podcenjevanje nevarnosti nekaterih dejavnikov tveganja za njihovo zdravje: zato npr. ne jemljejo redno zdravil...)
- nižja izraženost nevroticizma lahko poveča posameznikovo ranljivost za raka, še posebej pri tistih, ki potlačujejo negativne emocije - pacienti z rakom pomembno manj izražen nevroticizem

## **ODPRTOST ZA IZKUŠNJE**

- Največ nestrinjanja, najšibkejši, najbolj kritiziran
- Nestrinjanja glede poimenovanja (intelekt, kultura ali domišljija ali odprtost), izvora in pomena
- Leksične raziskave: inteligentnost oziroma intelektualna aktivnost, domišljija in kulturna sofisticiranost: intelektualnost, globina, premišljenost, razumevanje, inteligentnost, kreativnost, radovednost, razgledanost, plitvost, neiznajdljivost in neumnost.

- Prototipični pristop: peti faktor večinoma ne vključuje vidikov kulturnosti in izobraženosti (prvotna interpretacija v okviru leksične tradicije)
- Dve komponenti:
  - osebe, ki se hitro učijo in imajo dober vpogled v stvari in dogodke,
  - osebe, ki imajo bujno domišljijo, so kreativne in občutljive za estetiko, kar bolj poudarja vprašalniška tradicija.

### **Facete odprtosti**

- NEO-PI-R - specifična področja delovanja, na katerih je lahko posameznik relativno odprt ali pa ne:
  - domišljija – imajo bujno domišljijo, za katero menijo, da jim bogati njihovo življenje,
  - estetika – so dojemljivi za vse vrste umetnosti, od likovne, glasbene in literarne, ter za lepoto na splošno,
  - občutja - so dojemljivi za notranja občutja, globoko doživljajo emocije in jih imajo za pomembne v svojem življenju
  - aktivnost – želijo si novih, drugačnih aktivnostih, novo okolje, hrano, raje imajo novosti kot rutino
  - ideje - so odprti za nove ideje, jih rade proučujejo in imajo na splošno več intelektualnih interesov
  - vrednote – pripravljani so razmišljati o socialnih, političnih in verskih vrednotah tudi na drugačen način in jih ne sprejemajo kot dejstva
- IPIP 300: domišljija, umetniški interesi, emocionalnost, avanturizem, intelekt in liberalnost
- dve poddimenziji:
  - aktivnosti, ideje in vrednote - odprtost za zunanje okolje (radovednost)
  - domišljija, občutja in estetika - odprtost za notranje vidike sebe (refleksija)
- oziroma drugi dve poddimenziji:
  - intelekt (aktivnost, ideje in domišljija)
  - emocije (estetika, občutja in vrednote)

### **Korelati odprtosti**

- Povezana z ekstravertnostjo in iskanjem dražljajev (diferencialna veljavnost)
- Povezana z inteligentnostjo (domišljija oziroma ideje in aktivnosti).
- Odprtost in umetnost:
  - umetniki v primerjavi z neumetniki bolj izraženo to lastnost
  - odprti posamezniki poudarjene umetniške in raziskovalne interese
  - estetika in aktivnost bolj povezani z umetniško kreativnostjo, ideje pa z znanstveno kreativnostjo
  - odprti posamezniki so na splošno bolj kreativni, rajši imajo vse oblike umetnosti, razlika med odprtimi in neodprtimi pa se povečuje s stopnjo abstraktnosti umetniških del.
- Odprtost in delovna uspešnost: najšibkejši prediktor
  - pozitivno s kreativnostjo na delovnem mestu,
  - pozitivno z delovno uspešnostjo,
  - negativno s plačo

### **Odprtost in psihične motnje**

- Posamezni aspekti odprtosti pogosteje pojavljajo pri določenih motnjah

- omejena emocionalnost oseb s shizoidno osebnostno motnjo,
- samopoveličevanje oseb z narcisistično osebnostno motnjo,
- vedenjska rigidnost oseb z obsesivno-kompulzivno motnjo osebnosti
- Nekateri posamezniki tako rigidni, kar se tiče njihove privrženosti tradiciji, da se niso sposobni prilagoditi neizogibnim spremembam
- Kombinacija nizke odprtosti z zelo nizko stopnjo sprejemljivosti - antisocialni karakter
- Zelo izražena odprtost kaže na osebnostno motnjo, še posebej v odsotnosti primerno visoke stopnje inteligentnosti in vestnosti. Take posameznike lahko hitro navdušijo vedno nove in nove ideje ali prepričanja, tako da niso sposobni oblikovati koherentnih in integriranih kognitivnih shem.

### MOČNE STRANI B5 MODELA

- Robustnost in generalnost petih faktorjev
- Če ni najboljši teoretski model, pa je najboljši taksonomski
- Leksični pristop zagotavlja nepristran začetni izbor
- Utemeljenost na implicitnih osebnostnih ocenah
  - je B5 odraz korelacij v implicitnih shemah ali v dejanskem vedenju?
  - so implicitne dimenzije resnično tudi dimenzije obnašanja?
- Pridobiva vzročne razsežnosti
- Model ima diagnostično vrednost

### ŠIBKE STRANI B5 MODELA

- Problemi z univerzalnostjo
- Omejitve na taksonomski nivo (?) brez kavzalne teorije
- Ali predstavlja le implicitno ali pravo strukturo osebnosti?
- Neenotne interpretacije faktorjev
- Neparsimoničnost in redundantnost

	E	O	A	C
N	-0.21	0.02	-0.25	-0.53
E		0.40	0.40	0.27
O			-0.02	-0.02
A				0.24

### KOLIKO JE TEMELJNIH DIMENZIJ OSEBNOSTI?

- Tri, pet ali več?
- Nasprotujoča si mnenja: Eysenck, protagonisti modela B5, Cattell
- Medkulturne raziskave leksike:
  - nizozemskem (De Raad, 1992; De Raad, Hendriks in Hofstee, 1992), francoskem (Boies, Lee, Ashton, Pascal in Nicol, 2001), nemškem (Angleitner, Ostendorf in John, 1990), madžarskem (De Raad in Szirmak, 1994; Szirmak in De Raad, 1994), italijanskim (Caprara in Perugini, 1994; Di Blas in Forzi, 1998, 1999), korejskem (Hahn, Lee in Ashton, 1999), turškem (Goldberg in Somer, 2000; Somer in Goldberg, 1999), češkem (Hrebickova, 1995; po Ashton idr., 2004), poljskem (Szarota, 1995; po Ashton idr., 2004) in grškem jeziku
  - potrdile prve štiri faktorje
  - šesti faktor (na nizozemskem, francoskem, nemškem, madžarskem, italijanskem, korejskem in poljskem jeziku) – poštenost

# MOTIVACIJA

## MOTIVACIJA KOT VZROK OBNAŠANJA

- Zakaj nekdo nekaj naredi?
- Vzroki obnašanja
- Primeri motivov:
  - Paul Rusesabagina
  - Jason McElwain
  - Tina Maze
- Za katere motive gre?

Med najbolj temeljnimi vprašanji, naslovljenimi na naše obnašanje, duševnost in osebnost, so vprašanja o njihovih vzrokih in determinantah. Zakaj in čemu se obnašamo tako, kot se? Kaj so gibalna in silnica našega ravnanja? Na ta vprašanja lahko damo odgovore, ki temeljijo na zdravorazumskih razmišljanjih in izročilu, v psihologiji pa želimo nanje dati odgovore v obliki znanstvenih teorij.

## VZROKI, IZVORI (FAKTORJI) OBNAŠANJA

- Zakaj se obnašamo, tako kot se?
- Zakaj se sploh obnašamo?
- Kaj povzroča obnašanje?
  
- Pojem motivacije se nanaša na pojave, ki pomenijo vzroke (izvore, dejavnike) obnašanja.
  - ti so lahko notranji ali zunanji
    - notranji izvori (osebnost, fiziološki procesi, potrebe, goni, motivi, cilji, vrednote, zamisli...)
    - zunanji izvori (dražljaji, pobude, pritiski, situacije, okoliščine, kulturno in socialno okolje...)

## PSIHOLOŠKA OPREDELITEV (DEFINICIJA) MOTIVACIJE

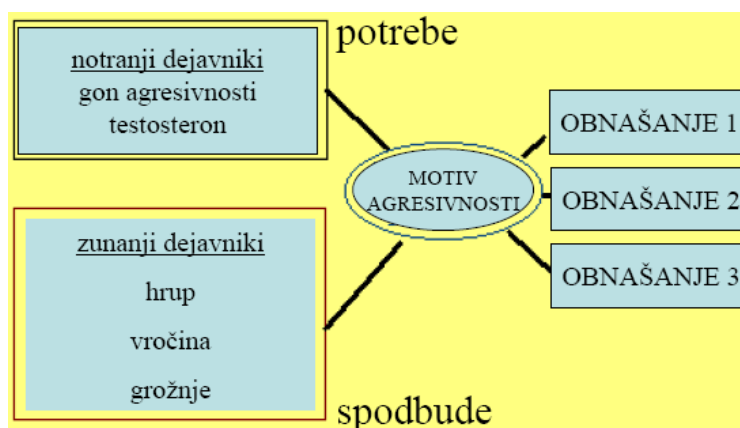
- K cilju usmerjeno obnašanje
- Dejavniki, ki aktivirajo in usmerjajo obnašanje
- Motiv pomeni potrebo ali željo, ki spodbuja (aktivira, energizira) dejavnost in jo usmerja
  
- Bolj natančno pojmovanje dejavnikov in vloge motivacije
  - Proženje obnašanja (energiziranje, aktiviranje)
  - Izbiranje obnašanja
  - Vzdrževanje obnašanja
  - Usmerjanje obnašanja
  - Prenehanje obnašanja

**MOTIVACIJA = AKTIVIRANO IN USMERJENO OBNAŠANJE**

## DEJAVNIKI MOTIVACIJE

- notranji, osebni dejavniki (biološki, psihološki)
- zunanji, situacijski dejavniki

primer:



# STORILNOSTNA MOTIVACIJA

---

## PREGLED:

- Težnja k dosežkom
- Splošnost in stabilnost storilnostne motivacije
- Atkinson: želja po uspehu in strah pred neuspehom
- Nivo aspiracije, vztrajnost, izbira rizika in naloge
- Dinamična teorija ravnanja (Atkinson, Birch, 1970)
- Ekonomska razvitost in storilnost (McClelland)
- Razvojni, socialni in spolni vidik storilnosti (Horner, 1968; strah pred uspehom)

## TEŽNJA K DOSEŽKOM

- Že pri otrocih
  - veselje nad dosežki in vztrajnost
- Za razvoj storilnostne naravnosti pomembno:
  - samoeksploracija (Lorenz, 1969)
    - obvlada, ne obvlada
    - stopnjevanje kompetentnosti
  - socialna primerjava
    - pomembno merilo "teže" dosežka in lastne kompetentnosti
- Vrednotenje dosežkov
  - imanentno nalogi
    - uspeh, neuspeh
  - avtonomno
    - uspešnejši, neuspešnejši kot prej
  - socialno primerjalno
    - uspešnejši, neuspešnejši kot drugi
- Drugi dejavniki
  - sposobnosti, razvitost
  - kulturne vrednote in norme
  - zgledi, vzgoja, nagrajevanje, učenje

## STORILNOSTNI MOTIV

- Katero sestavljanko bi najraje reševali (% možnosti za rešitev)
  - 10, 30, 50, 70, 90
- Murray (1938): potreba po dosežkih med najpomembnejšimi potrebami

## Ugotavljanje/merjenje (primeri):

- TAT



- McClelland in sod.
- standardizirali postopek
- glavni problem: kako ločiti storilnostno vsebino od drugih motivacijskih vsebin
- TAQ (Mandler Sarason Test Anxiety Questionnaire)
  - merjenje strahu pred neuspehom

## KAJ JE STORILNOSTNA MOTIVACIJA?

- Želja, težnja po dobrih dosežkih, dovršenosti, obvladovanju, kakovosti
- Visoki standardi pri doseganju
- Je relativno stabilna dispozicija, da težimo k dosežkom in uspešnosti in smo pri tem vztrajni
  - različna pri posameznikih (kot osebna poteza)
  - latentna, do izraza pride, če to terja situacija
  - njeno izražanje je odvisno od moči dispozicije in od ciljnih pričakovanj

## TEŽNJA PO USPEHU, STRAH PRED NEUSPEHOM

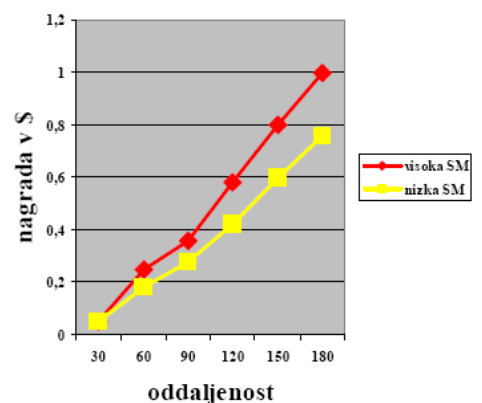
Vedenjski model (Atkinson 1964, Atkinson & Feather, 1966)

Storilnostno motivirano obnašanje odvisno:

- od situacijskih dejavnikov
  - pričakovana verjetnost uspeha ( $P_u$ )
  - pričakovana verjetnost neuspeha ( $P_n$ )
  - pričakovana vrednost uspeha ( $S_u$ )
  - pričakovana verjetnost neuspeha ( $S_n$ )
- od osebnih (motivacijskih dejavnikov)
  - iskanje (motiv) uspeha ( $M_u$ ) - ponos
    - največje veselje nad uspehom, če uspemo pri zelo težavnih nalogah
  - izogibanje (motiv) neuspeha ( $M_n$ ) - sram
    - največji sram zaradi neuspeha, če ne uspemo pri zelo lahkih nalogah
  - $M_u > M_n$  približevalno obnašanje
  - $M_n > M_u$  izogibalno obnašanje

## TEŽJI USPEH, VEČJA VREDNOST

- Sta vrednost in verjetnost uspeha res v obratnem razmerju?
- Eksperiment Litwina (1958):
  - osebe so metale obroče in same ocenjevale, kolikšna nagrada bi bila primerna
  - čim bolj so bile tarče oddaljene, tem večja je bila ocenjena nagrada
    - pri tem so osebe z višjo SM prednjačile, čim večja je bila oddaljenost



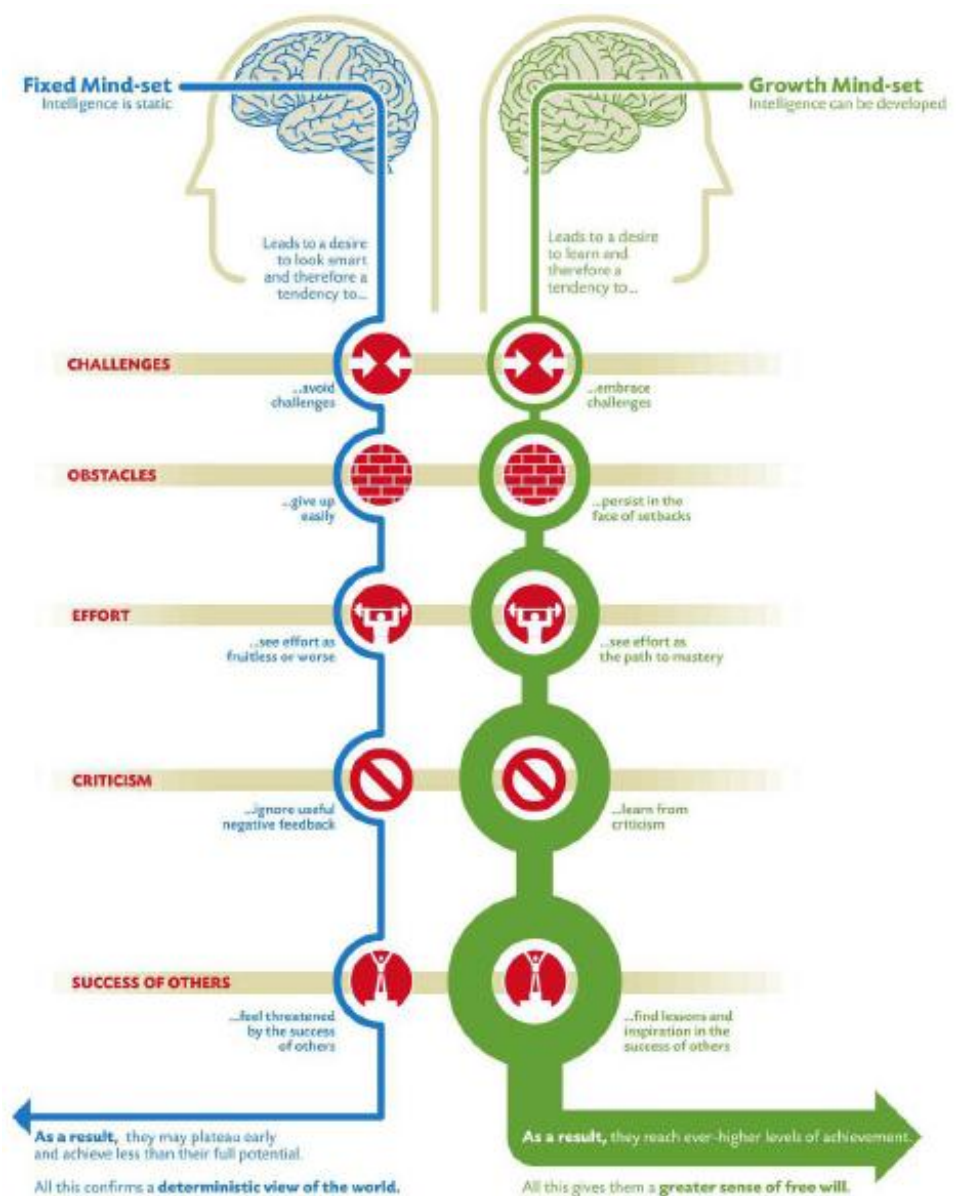
- Podobno
  - dela, kjer je težko uspeti, imajo večji ugled in so bolj nagrajevana

## REZULTIRAJOČA SM

- visoko storilnostno naravnani (Mu visok, Mn nizek)
- srednje storilnostno naravnani (Mu in Mn visok, Mu in Mn nizek)
- nizko storilnostno naravnani (Mu nizek, Mn visok)

upanje v uspeh (storilnostni motiv)	strah pred neuspehom (anksioznost)	rezultirajoča storilnostna motivacija
VISOK	NIZEK	VISOKA
VISOK	VISOK	VMESNA
NIZEK	NIZEK	VMESNA
NIZEK	VISOK	NIZKA

## Mindset – C. Dweck



## STRAH PRED USPEHOM

- Horner (1968)
- ženske se izogibajo uspešnosti v družbi, ki uspešnosti žensk ne odobrava
- strah pred uspehom pri ženskah
  - po Hornerjevi večji pri ženskah (women's fear of success increases with their ability, and that the greater their fear, the less well they do in competition with men)
  - poznejši raziskovalci dvomijo (Brown, Jennings, Vanik, 1974, Tresemer, 1974)
  - danes morda že tudi manj predsodkov do ženske uspešnosti
- strah pred uspehom, vzroki:
  - "If I will achieve that goal I won't be who I am, I'll change somehow...I will lose my personality."
  - "I'm not worth it. I don't deserve to be successful."
  - "It is impossible!"
  - "I can't do it!"
  - "The goal is not worth my effort."

# KOGNITIVNI MODELI MOTIVACIJE

---

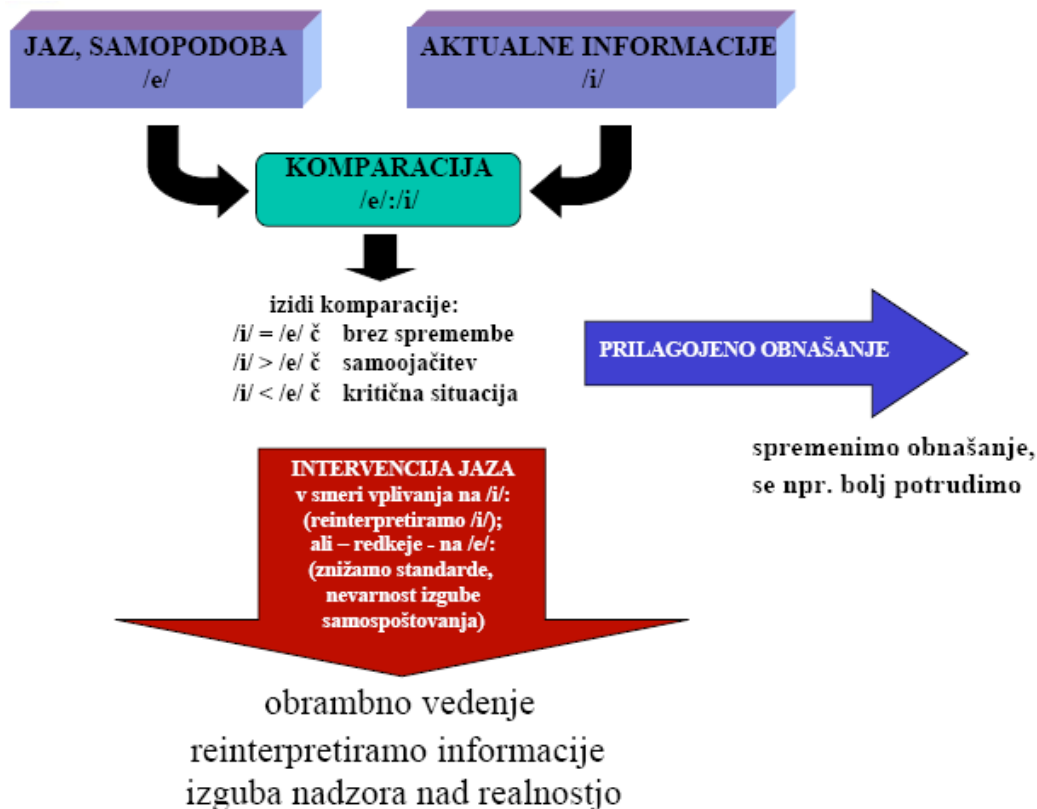
## SAMOPODOBA IN MOTIVACIJA

- Sheme jaza (Markus, 1977)
  - Kognitivna shema, ki organizira zaznave, predstave, pojmovanja in prepričanja o sebi (Markus, 1977)
    - Pojmovanja in prepričanja o sebi, ki organizirajo in vodijo procesiranje informacij, relevantnih za samega sebe. Shema vpliva na zaznavanje, pomnjenje in vrednotenje sebe in drugih in na delovanje.
  - Vsebuje attribute, ki si jih posebno močno pripisujemo
- Motivacijsko delovanje samopodobe
- Težnja po vzdrževanju pozitivne samopodobe
  - samo(u)služna pristranost
  - modeli samovzdrževanja
  - referenčni model jaza

## SAMOSLUŽNA PRISTRANOST

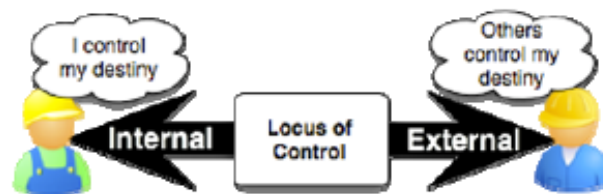
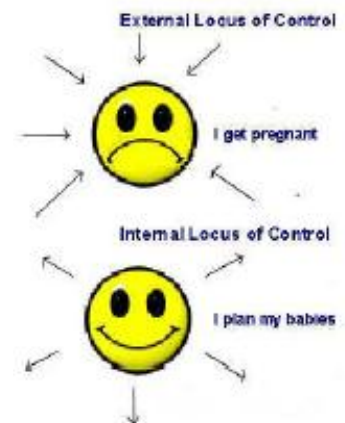
- med najbolj dokazanimi psihološkimi zakonitostmi
- pozitivnim povratnim informacijam o sebi bolj verjamemo kot negativnim (Kunda, 1990)
- Zakaj? Ker pozitivne nekritično sprejemamo brez preverjanja, medtem ko negativne preverjamo (Ditto-Lopez, 1992)
- različno atribuiranje (uspehi internalno - neuspehi eksternalno)
- smo lahko vsi nad povprečjem (pri pozitivnih lastnostih vidimo sebe nad povprečjem - pogosto celo visoko)
- nerealistični optimizem
- lažni konsenz (naše /negativne/ lastnosti pretirano radi pripisujemo tudi drugim), lažna enkratnost (v naših /pozitivnih/ lastnostih se radi vidimo kot izjemni in redki)
- Kdo bo šel v nebesa?
- Učinek samoslužne pristranosti
  - pozitiven
    - ščiti pred anksioznostjo, depresivnostjo
    - motivira k boljšim dosežkom
  - negativen
    - maliči realnost in točnost naših sodb
    - spodbuja predsodke

## REFERENČNI MODEL JAZA (MUSEK, 1985, 1993)



## INTERNALNOST - EKSTERNALNOST

- Merjenje E - I
- Vpliv mesta kontrole na obnašanje
  - internalne osebe skušajo izboljšati situacijo in dosežke bolj kot eksternalne
  - vpliv na reševanje problemov, učenje (pridobivanje informacij), konformnost, občutek odgovornosti
- Dimenzija je pomembna sestavina atribuiranja (pripisovanja vzrokov)
- Dimenzija je pomembna sestavina soočanja s stresom (zakaj?)

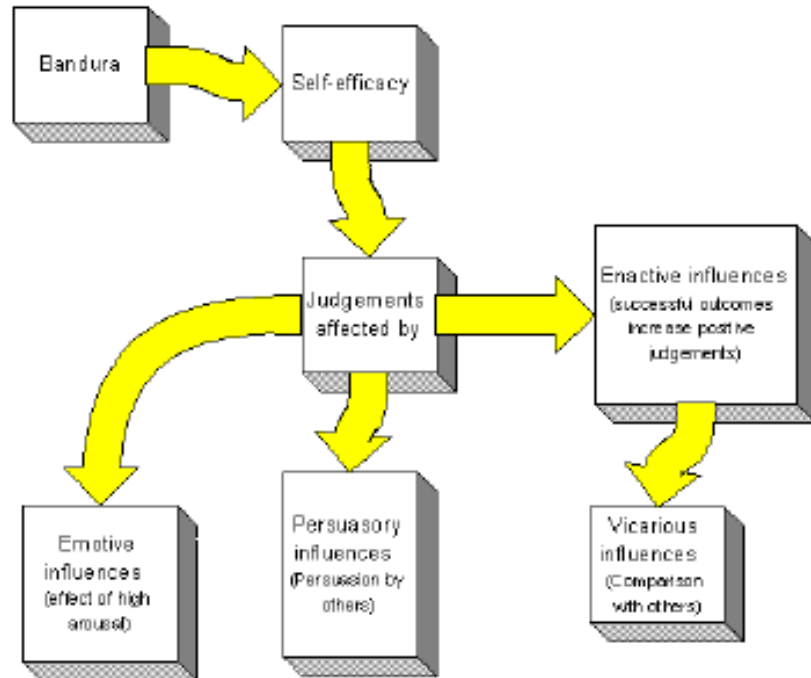


## SAMOUČINKOVITOST

- Bandura
- Samoučinkovitost
  - zaznave in prepričanja o lastni uspešnosti

- izvori samoučinkovitosti izkušnje
  - mojstrstvo
  - vikarioznost
  - fiziološka in čustvena stanja
  - socialno prepričevanje
- vplivi samoučinkovitosti in njena vloga
- obstaja globalna samoučinkovitost?

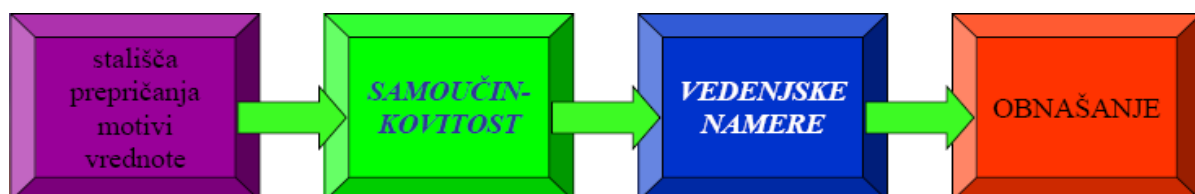
*Self-efficacy - beliefs about ability to cope with a certain situation; whether or not we can execute the required behaviors. Determines how people act in particular situations. Not global, but situation specific*



## VPLIV SAMOUČINKOVITOSTI NA MOTIVACIJO IN ODLOČANJE

- Samoučinkovitost močno vpliva na vedenjske namere (odločenost za dejanje, Ajzen & Fisbein, 1977), te pa na končne odločitve
  - želim to doseči
  - to sem sposoben doseči

*“A person's self-efficacy develops as a result of their history of achievement in a particular area, from observations of others successes and failures, from the persuasion of others, and from one's own physiological state (such as emotional arousal, nervousness, or anxiety) while performing a behavior (Bandura, 1977b). Social comparison of one's own performance to the performance of others, especially peers or siblings, also serves as a strong source of self-efficacy. In addition, schools are considered a strong source of self-efficacy. This is an important consideration in today's society where schools are based on the evaluation of students by comparing individual performance to the group's performance. For those students who lag behind or have trouble with academics, this type of evaluation can result in severe deficiencies in self-efficacy (Rosenholtz and Rosenholtz, 1981).”*



## ZAZNANA SVOBODA IN REAKTANCA

- Steiner (1970)
  - zaznana svoboda obnašanja
- Brehm (1966)
  - reaktanca
    - občutje, da nimamo izbire v obnašanju (“notranja zaslužjenost”)
  - težimo k zmanjševanju reaktance, k povrnitvi svobode
- Wortman, Brehm (1985)
  - integracija konceptov svobode, reaktance in naučene nemoči
  - fazni potek
    1. reaktanca
    2. naučena nemoč

## NAUČENA NEMOČ

- Seligman (1975, 1990, 1991)
- Naučena nemoč
  - izkušnje, da s svojim delovanjem ne dosežemo učinka
  - nehamo si prizadevati
    - tudi, če se razmere spremenijo in bi lahko bili uspešni
- Naučeni optimizem
  - pozitivni slog atribuiranja in pozitivna pričakovanja
  - probleme vidimo kot
    - permanentne, vsepovsod in internalnega izvora = naučeni pesimizem, naučena nemoč
    - začasne, specifične in eksternalnega izvora = naučeni optimizem

# Pomembni biološki motivi

---

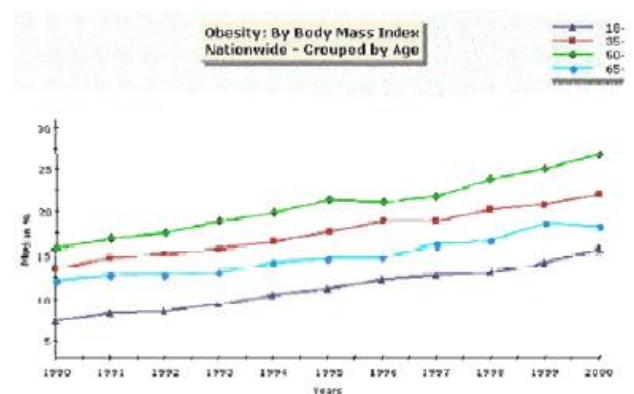
- Hranjenje
- Budnost in spanje
- Spolnost

## HRANJENJE

### FUNKCIJE HRANJENJA

Eden najpomembnejših motivov

- regulacija lakote in sitosti
- evolucijski vidik
  - prilagojenost na negotovost in priložnostno odvisnost hranjenja (?)
  - kako je danes?
    - redni obroki
- geni
- fiziološki mehanizmi
- psihološki in socialni faktorji



### MEHANIZMI IN ZNAČILNOSTI HRANJENJA

- Eden najpomembnejših motivov
  - kratkoročno delovanje
  - dolgoročno delovanje
- regulacija lakote in sitosti
- regulacija telesne teže
- evolucijski vidik
  - prilagojenost na negotovost in priložnostno odvisnost hranjenja (?)
  - kako je danes?
- fiziološki mehanizmi
  - želodec (krčenje, širjenje)
  - glukoza
  - telesna temperatura
  - hormoni, neurotransmiterji
  - možganska regulacija
  - genska regulacija
- psihološki in socialni faktorji
  - okus
  - vonj, vid
  - učenje
  - socialne navade in spodbude



## REGULACIJA HRANJENJA

- Teorija dveh centrov
- hipotalamični centri za regulacijo hranjenja
  - ventromedialni (Lh)
    - center lakote (“začni jesti”)
    - reagira na: skrčen želodec, nizek nivo glukoze, nizka temperatura
  - lateralni (Vmh)
    - center sitosti (“nehaj jesti”)
    - obratno
- vplivi poškodb (eksperimenti 1950)
  - nenehno hranjenje (Vmh)
  - popolno odklanjanje hrane (Lh)
- Hranjenje je torej produkt notranjega deficita energije
- je homeostatično regulirano

## CENTER SITOSTI IN LAKOTE

- lega Vmh in Lh
- miš s poškodbo Vmh

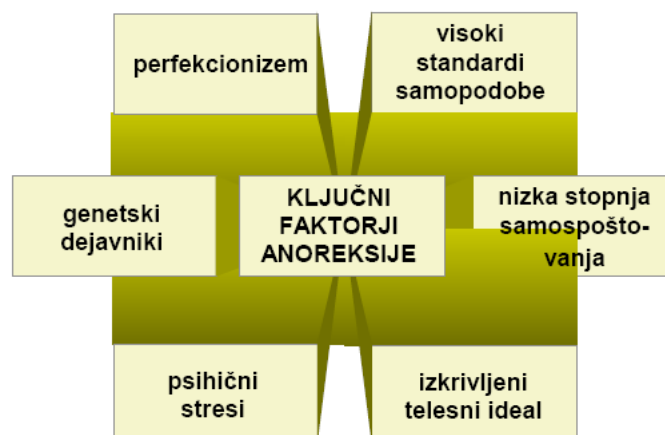
## MOTNJE HRANJENJA

- Ko odpovedo temeljni motivi
- Prehrana in zdravje
- Anoreksija, bulimija, prenajedanje
- Osebnostni vidiki motenj hranjenja
- Motnje samopodobe
- Drugi izvori motenj hranjenja
- Stres, depresija in motnje hranjenja

### Glavne oblike motenj hranjenja:

Anoreksija, bulimija, prenajedanje

### Vzročni dejavniki anoreksije



## HRANJENJE IN NEVROTRANSMITERJI

- Splošno:
  - noradrenalin (pospešuje tek)
  - serotonin in dopamin ga zmanjšujeta
- Vloga serotonina pri hranjenju in motnjah hranjenja (Halford, Blundell, 2000)

*Some evidence indicates that eating disorders are linked to serotonin. The complex molecule is manufactured in brain cells from the amino acid, tryptophan, which is found in many types of food. Serotonin is very important for brain function because it helps transmit vital chemical messages in the brain by attaching to specific proteins, known as receptors, on nearby brain cells. Some researchers think that an imbalance in the serotonin chemical could lead to abnormal brain cell message transmission, which might contribute to the development of eating disorders.*

## BUDNOST IN SPANJE

- Koliko spanja?
- Kaj se dogaja med spanjem
- Zakaj spimo
- Kako spimo – regulacija budnosti in spanja

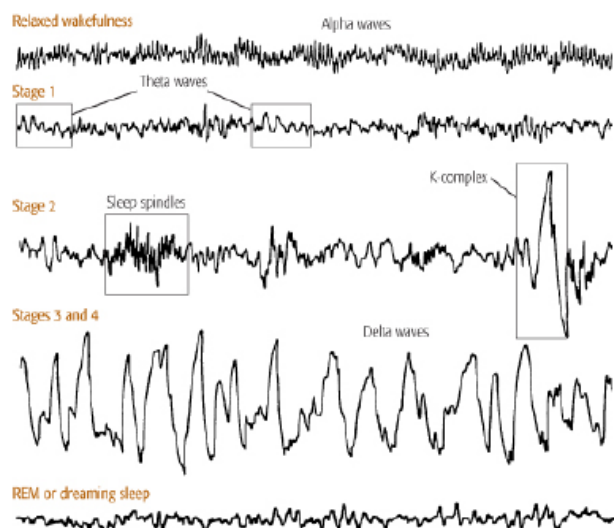
### KOLIKO SPANJA?

- Koliko spimo?
  - 8 ur na dan, 56 ur na teden, 224 ur na mesec, 2688 ur na leto
  - cca 175000 ur v življenju
- Koliko potrebujemo spanje?
  - če ni dovolj spanja, nastopijo motnje
  - TODA:
    - mnogi ljudje spijo morda preveč
    - veliko ljudi potrebuje (brez škode) zelo malo spanja
    - posamezni primeri ljudi, ki minimalno spijo (1 ura, Meddis, 1977), ali celo nič

### EEG VZORCI BUDNOSTI IN SPANJA

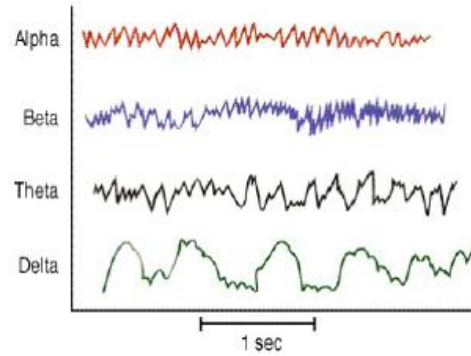
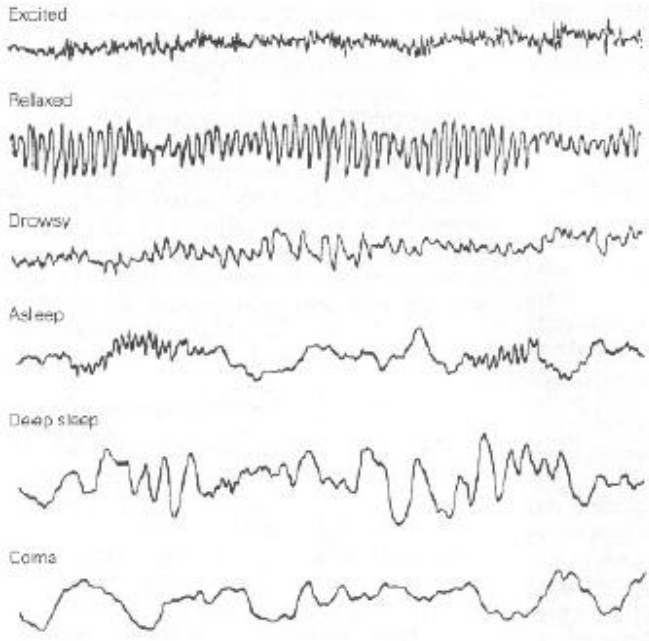
Snemanje EEG med budnostjo in spanjem

- 4 stopnje EEG v spanju
- “vreteno” in “K kompleks” se pojavljata na stopnji 2



## TIPI EEG VALOV

- alfa (7,5 - 13 valov na sekundo)
- beta (nad 14 Hz)
- theta (3,5 - 7,5)
- delta (pod 3,5)

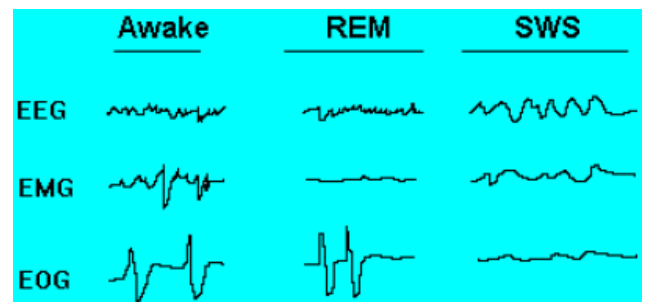


## REM FAZE

- REM faze: faze hitrega očesnega gibanja (rapid eye movements), EEG stopnja 1
- REM spanje (1), ostalo ne-REM spanje (SWS, "slow-wave-sleep")
- REM spanje je povezano s sanjami (Aserinsky & Kleitman, 1953)

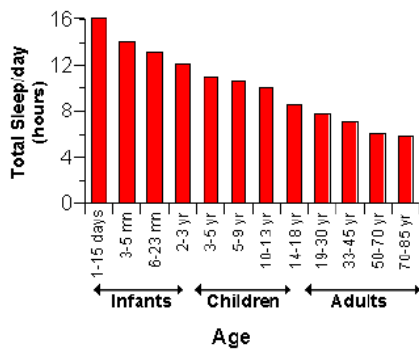
## REM in sanje

- Osebe, zbujene v REM fazah, poročajo, da sanjajo (Dement, 1978)
  - 80% prebujanj v REM fazah je med sanjanjem
  - le 7% prebujanj zunaj REM faz med sanjanjem
- Kdo več sanja?
  - otroci 50% REM v spanju
  - odrasli 20%
  - starejši 15%

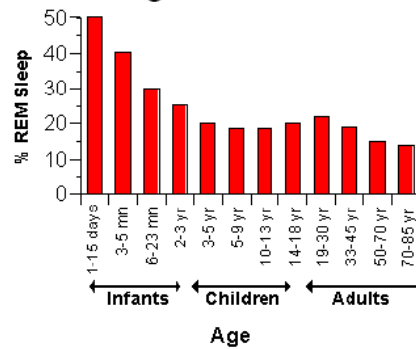


## Delež REM v spanju

### Ure spanja glede na starost



### % REM glede na starost



## URAVNAVANJE RITMA BUDNOSTI IN SPANJA

- Homeostatski mehanizem
  - homeostatsko reguliranje budnosti in spanja
  - homeostatska potreba po spanju
  - mehanizem ni jasen, zdi se, da pri njem igra pomembno vlogo adenzin
    - kopičenje adenzina med budnostjo naj bi bil signal, ki sproži aktivacijo
    - kofein inhibira delovanje adenzina
- Notranja ura, mehanizem cirkadianega ritma
  - nucleus suprachiasmaticus v hypothalamusu
    - cirkadiana telesna ura
    - vsebuje “časovne” (“urne”) gene, ki grede skozi 24 urni cikel biokemičnih sprememb in tako narekujejo ritem za dnevne spremembe telesnih funkcij
      - jedro je povezano z retino in ima tako stik z zunanjim dnevnim ritmom
      - jedro daje signale ventrolateralnemu optičnemu jedru in oreksinskim nevronom

## BIOKEMIJA SPANJA

- Adenzin
  - zaspanost in utrujenost

Nekateri nevroznanstveniki menijo, da adenzin spodbuja zaspanost, *targeting arousal networks in the brain such as the cholinergic system (see arrows). Research shows that increasing levels of adenosine in two parts of the system, the cholinergic basal forebrain and the mesopontine cholinergic nuclei, spurs slumber.*

## SPOLNOST

# SOCIALNI MOTIVI

---

## EKSPLOKACIJA

### DEFINICIJA

- Več oznak
    - raziskovalni, spoznavni motiv, epistemična radovednost
- Indeed, numerous catalogs and diagnostic methods for the description of various degrees of curiosity, in the sense of an exploration motive, have been developed. Typical examples would be the theories, conceptions and methods pertaining to "seeking curiosity" (Livson, 1967), "sensation seeking" (Zuckerman, 1979), "variation motivation" (Fischer & Wiedl, 1981; Pearson & Maddi, 1966), "quest for knowledge" (Krieger, 1976,1981; Lehwald, 1985), "cognitive orientation" (Kreitler & Kreitler, 1976, 1981), or "experience-producing tendencies" (Henderson, 1989).*
- Žeja po informacijah, znanju, novem
  - Berlyne (1962), Loewenstein (1994)
    - radovednost kot težnja po redukciji negotovosti

### EVOLUCIJSKI VIDIK

- evolucijska funkcija eksploracije
  - pomaga pri preživetju
    - boljše predvidevanje, varnost
  - raziskovanje okolja
  - pridobivanje informacij
  - čista radovednost
  - v podporo drugim motivom ali del njih (npr. varnost, spolnost, pohlep)?
  - socialni vidiki in funkcije

### EKSPLOKACIJA KOT INSTINKT

- Genetska določenost, pojavi se brez predhodnega učenja
- Vrstna specifičnost
  - posebno izražena pri vrstah, ki niso trdno vezane na biotop, "specialisti za nespecializirano" (npr. vrane, podgane, človek; Lorenz, 1943, 1950)
- korelacija eksploracijskega obnašanja z velikostjo korteksa (Wünschman, 1963; Glickman & Sroges, 1966)
- pri vseh se z naraščajočim poznavanjem objektov pojavlja zmanjševanje pozornosti - habituacija
- povezanost z igralnim obnašanjem
- pogosto vodi do bivalentnega obnašanja
  - novi objekti često vzbujajo tudi strah (neofobija)
  - radovednost/približevanje in strah/izogibanje sta antagonistična, nujno prevlada ali ena ali druga reakcija
- povezava z ravnijo vzburjenja (narobe U), iskanje optimalnega draženja

## JE EKSPLOKACIJA SAMOSTOJEN MOTIV?

- Pojavi se že pri majhnih otrocih
  - dojenčki opazujejo neznan predlog dlje kot znano
- V živalskem svetu
  - eksploracijsko obnašanje se pojavi tako takrat, ko so drugi motivi zadovoljeni (raziskovanje okolja), kakor takrat ko se povezuje z drugimi motivi (npr. iskanjem hrane, partnerja)
  - poskusi z opicami in podganami so pokazali, da se možnost raziskovanja obnese kot ojačevalec pri učenju novih dejavnosti
    - živali se prej naučijo neke dejavnosti, če jih ojačujemo na ta način (npr. tako da dobijo možnost raziskovati nov prostor)

## KLASIFIKACIJA

- Oblike eksploracije
  - zaznavna orientacija (orientacijski refleksi)
  - gibanje
  - manipulacija
  - spraševanja (tipično človeška oblika)
- Usmerjenost eksploracije
  - k specifičnim objektom
  - nespecifično raziskovanje

## EPISTEMIČNA RADOVEDNOST

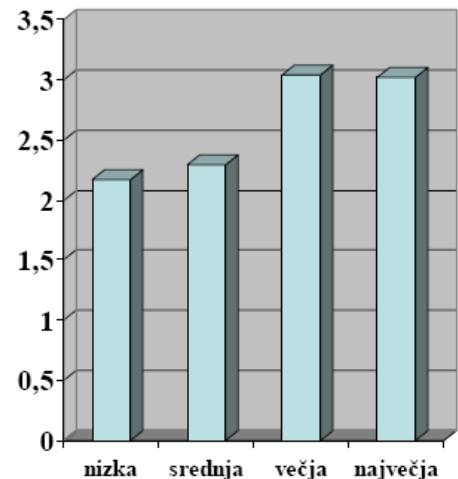
- Berlyne (1954, 1960)
  - novost
    - živali, otroci in odrasli opazujejo nove dražljaje dlje (Berlyne, 1958; Ross in sod., 1972; Wood-Gush, Vestergaard, 1991)
  - kompleksnost, nejasnost
    - več pozornosti nejasnim in kompleksnim dražljajem (vendar včasih manj eksploracijskega obnašanja pri preveč kompleksnem gradivu)
    - včasih težko ločimo, ali gre za radovednost ali estetsko preferenco
  - negotovost, presenečenje
    - stopnja gotovosti pričakovanja (največja negotovost npr. tedaj, ko je verjetnost različnih izidov enaka, denimo pri kockanju)
    - radovednost se poveča zlasti pri nepričakovanih, presenetljivih izidih

## RADOVEDNOST IN NEGOTOVOST IZIDOV

- Čim večja je negotovost problema, tem večja je želja, da bi ga rešili ("kdo je avtor citatov", Berlyne, 1962)
  - udeleženci so dobili seznam citatov, zraven pa ocene ekspertov, kdo je avtor

- ocene ekspertov so bile razporejene po rastoči stopnji negotovosti izida (nizka stopnja, 90% ekspertov se je odločilo za enega, le 10 % za drugega avtorja; visoka stopnja, po 33% za enega, drugega in tretjega avtorja)
- kdo je pravi avtor?

Izražena stopnja radovednosti glede na negotovost problema



## INFORMACIJSKA TEORIJA RADOVEDNOSTI

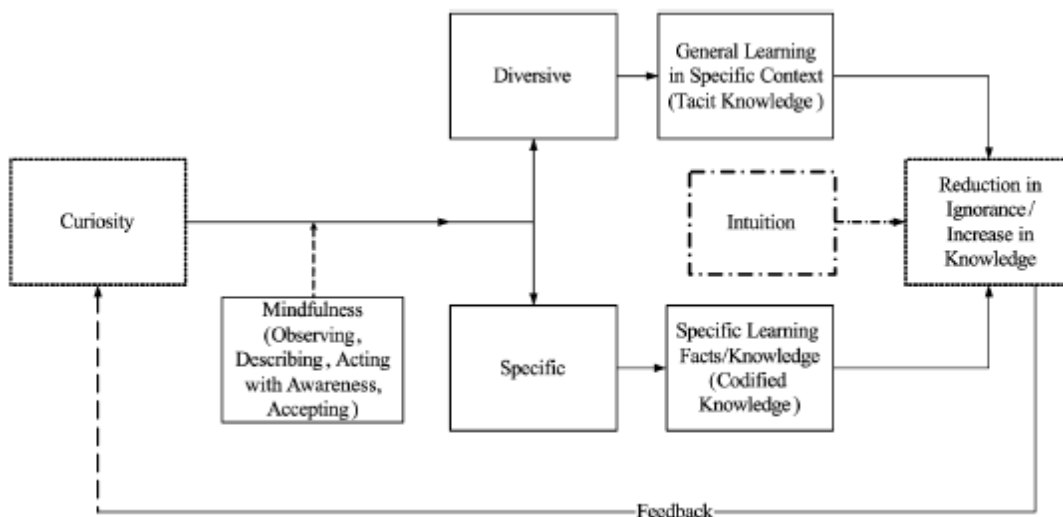
- Loewenstein, 1994
  - radovednost se pojavi pri informacijskem primanjkljaju
    - to pomeni, da imamo informacijski standard, ki je nad dejanskim stanjem informiranosti, želimo vedeti več, kot trenutno vemo
  - primanjkljaj nastopi zlasti tedaj, ko že veliko vemo
    - če vemo zelo malo, potem ne čutimo želje, da bi dobili manjkajoče informacije (podobno kot smo bolj motivirani tedaj, ko smo blizu cilja)
  - težnja po redukciji negotovosti

## KDAJ NAS JE NOVEGA BOLJ STRAH?

- Kadar se kombinira z znanim
  - to povečuje negotovost
  - novega v novem se bojimo manj kot novega v znanem okolju
    - otroci se manj bojijo tujega človeka z masko, kot znane osebe z masko (Bühler, 1928)

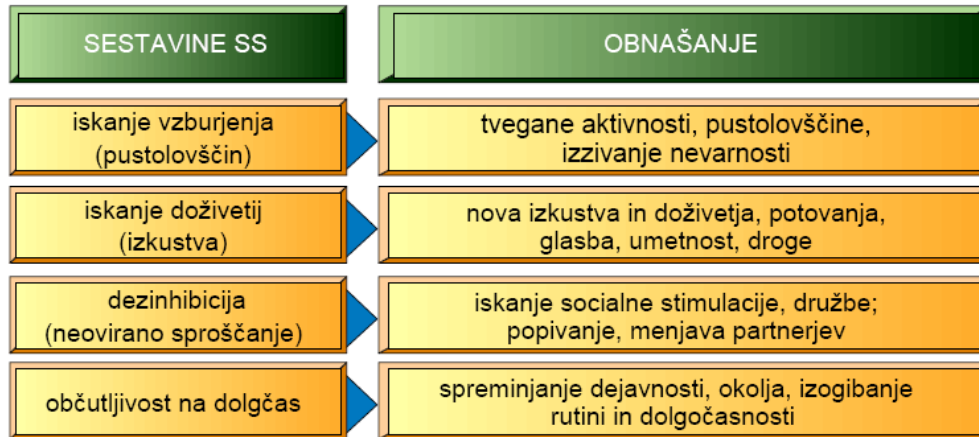
## DIVERZNA EKSPLOKACIJA

- Diverzno eksploracijsko obnašanje se pojavlja v stanju monotoniije
  - ne kot reakcija na pozornost vzbujajoče zunanje objekte
  - kot notranje povečevanje negotovosti, ki sproži iskanje



## ISKANJE ČUTNEGA DRAŽENJA IN VZBURJENJA

- Senzorna (čutna) deprivacija
- Zuckerman, 1990, 1992: sensation seeking
  - SS (sensation seeking): iskanje čutnih spodbud



- psihobiološka teorija osebnosti (1991, 1994, 1995)
- osebe, posebno občutljive na senzorno deprivacijo in dolgčas
- znatna heritabilnost (0,58)

## AGRESIVNOST

- Jeza, sovraštvo
- Oblike agresivnosti
- Genetski, hormonski in nevrološki vidik agresivnosti
- Agresivnost in spol
- Dejavniki agresivnosti
- Teorije agresivnosti
- Osebnostni vidik agresivnosti

### DEFINICIJA IN OBLIKE AGRESIVNOSTI

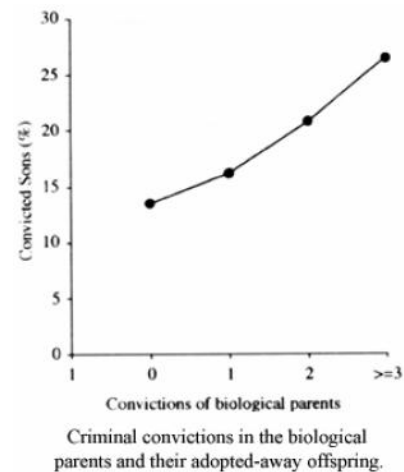
- Obnašanje, ki povzroča škodo drugemu
- Močna evolucijska podlaga (etologi, npr. Lorenz)
  - agresivnost med vrstami
  - agresivnost znotraj vrste
    - povezana lahko z drugimi motivi (npr. hierarhija, boj za samico, teritorialnost - Van Tinbergen)
    - inhibicija agresivnosti znotraj vrste; človek, posebno poglavje (Lorenz)
- Oblike agresivnosti
  - glede na izvor
    - obrambna (benigna) in destruktivna (maligna)



- sovražnain instrumentalna (Buss, 1971)
- glede na cilj (Feshbach, 1971)
  - intencionalna
    - ekspresivna, sovražna, instrumentalna
  - neintencionalna
    - slučajno povzročeno nasilje

## NASILJE, DEDNOST IN HORMONI

- Genetski vpliv na agresivnost
- Hormoni
  - moški spolni hormoni
  - testosteron
  - večja agresivnost moških
  - kastracija zmanjšuje agresivnost



## AGRESIVNOST IN SPOL

- Moški agresivnejši spol
  - že omenjena povezanost s hormoni
  - so ženske agresivnejše v nekaterih pogledih
    - več razlik je v fizični kot npr. v verbalni agresivnosti
    - Indijanke npr. hujše mučiteljice kot moški
    - če upoštevamo samo frustracijsko agresivnost, razlike praktično izginejo (Bettencourt, Miller, 1996)
- Evolucijski in genetski izvor spolnih razlik v agresivnosti
  - agresivnost med najmočnejšimi selektivnimi mehanizmi
  - bojevanje
  - borba za partnerja, status, teritorij
- Socialni in kulturni izvori spolnih razlik v agresivnosti
  - kulturno uveljavljena vlogovna pričakovanja
    - vendar očitno skladno z biološkimi razlikami

## NASILNI MOŽGANI

- Nevrološka podlaga agresivnosti
- Prefrontalne aree
  - inhibirajo agresivnost
  - poškodbe tukaj povzročajo agresivno vedenje (1848 Phineas Gage)
- Limbični sistem
  - amygdala
    - medialni in zadnji del (napadalnost)
    - sprednji in lateralni deli (strah, beg)

## Primer Phineas Gage

## DRUGI DEJAVNIKI AGRESIVNOSTI

- Agresivna čustva in razpoloženja
  - jeza, sovraštvo
- Neprijetne okoliščine
  - bolečina
  - prostorska omejitev
  - vročina
  - hrup
  - mrzla voda
- Agresivne atribucije fiziološkega vzburjenja
- Vloge in specifične situacije
  - Milgram, 1963; Zimbardo, 1998: mučenje žrtev, vandalizem

## INSTINKTNE TEORIJE AGRESIVNOSTI

- Darwin
  - prilagoditvena funkcija
  - agresivnost med vrstami in znotraj vrst
- MacDougall
  - kot eno izmed temeljnih nagnjenj
- Freud
  - sproščanje blokiranega libida
  - manifestacija thanatosa
- Lorenz
  - instinktna osnova
  - vrojeni inhibitorni mehanizmi (pri človeku pomanjkljivi)
  - "hidravlični model"

## FRUSTRACIJSKA TEORIJA AGRESIVNOSTI

- Dollard, Miller, Doob, Mowrer, Sears (1939)
  - frustracija ⇒ agresivnost
- Leonard Berkowitz (1989)
  - frustracija ⇒ jeza ⇒ agresivnost
- NB: velja v milejši obliki
  - frustracija je med dejavniki, ki povzročajo agresivnost, toda NE VEDNO
  - velja za sovražno in ne tudi za instrumentalno agresivnost

*"the occurrence of aggressive behavior always presupposes the existence of frustration and, contrariwise, that the existence of frustration always leads to some form of aggression" (Dollard et al., 1939)*

*"(a) the greater the satisfaction anticipated on attaining their objective, the more aggressively inclined people will become when kept from reaching their goal; (b) the strength of the resulting instigation of aggression will be reduced by whatever partial gratification's are obtained; and (c) frustration-generated aggressive inclinations will summate over repeated instances of unsatisfied expectations" (Berkowitz, 1989)*

*"Frustrations are aversive events and generate aggressive inclinations only to the extent that they produce negative affect. An unanticipated failure to obtain an attractive goal is more unpleasant than an expected failure, and it is the greater displeasure in the former case that gives rise to the stronger instigation to aggression" (Berkowitz, 1989)*

## VEDENJSKO-KOGNITIVNE TEORIJE AGRESIVNOSTI

- Ojačevanje agresivnih odzivov
- Modelno (opazovalno, nadomestno) učenje
  - Bandura (1978)
  - “Bobo” eksperiment
- Kognitivne razlage
  - atribucije (tolmačenja situacij)
  - izbiranje in kreiranje situacij, ki provocirajo agresivnost

## UČENJE AGRESIVNOSTI

- izvori učenja nasilnosti
  - učenje, posnemanje
  - aktivne izkušnje
  - kultura, družina, mediji
- opazovanje, desenzitizacija
  - desenzitizira agresivnost in jo naredi socialno sprejemljivo
  - nudi instant vzorce obnašanja
  - otopevanje zaradi pogostosti
- vpliv avtoritet, socialna ubogljivost
  - razbremenitev odgovornosti
  - ni treba misliti na posledice
- dehumanizacija žrtev
  - oddaljenost do žrtev (Milgram)
- NB: velja predvsem za instrumentalno agresivnost

*"From observing the behavior of others, people can extract general tactics and strategies of behavior that enable them to go beyond what they have seen or heard. By synthesizing features of different modeled patterns into new amalgams, observers can evolve new forms of aggression" (Bandura, 1978).*

*"As indicated earlier, people frequently engage in violent activities not because of reduced self-control but because their cognitive skills and self-control are enlisted all too well through moral justifications and self-exonerative devices in the service of destructive causes. The massive threats to human welfare are generally brought about by deliberate acts of principle rather than by unrestrained acts of impulse" (Bandura, 1978).*

## KAKO OMEJITI AGRESIVNOST?

- omejevanje modelnih vzorcev
  - mediji!
- humanizacija, personalizacija žrtev
- senzitivizacija, moralni apel
- stik z žrtvijo (Milgram!)
  - neposredni stik inhibira agresivnost
- prezentiranje posledic
- moralno in etično učenje
  - zmanjšuje možnost, da se agresivnost sploh pojavi
- kritičnost do kulturnih standardov, ki dopuščajo agresivnost kot sprejemljiv način obnašanja

# MOČ

- Pred mikrofonom: “zdaj otvarjam sestanek”
  - kaj se zgodi če
    - reče to tehnik, ki ureja aparate
    - reče to šef
- Motivacija moči
  - že Nietzsche in Alder
    - razlike med njima!
  - White, 1959, 1960
    - težnja po kompetenci, obvladdovanju okolja
  - Winter, McClelland
- Povezava z družbeno hierarhijo in statusom

## NARAVA MOTIVACIJE MOČI

- Značilnosti
  - težnja po vplivu, dominaciji
  - obvladovanje okolja
  - vtis in vloga kompetentnosti
  - merjenje s TAT (Winter, 1973)
  - konkvistadorski (Don Juan) sindrom
    - neposredno izražanje
  - imperialni sindrom
    - inhibirano izražanje moči
- Vrste moči
  - ojačevalna
  - legitimirana, vlogovna
  - moč, ki jo ima zgled
  - ekspertna
  - informacijska
- Pri kom je bolj izražena
  - Winter, 1973
    - bolj: učitelji, duhovniki, novinarji, psihologi
    - manj: uradniki, medicinci, pravniki

## MODEL ORIENTACIJE K MOČI

- McClelland, Kalin, Wanner, 1972
  - zanimanje za tematiko moči (spolnost, kriminal...)
  - zbiranje prestižnih objektov (drag avto, pitbull)
  - zanimanje in sodelovanje v tekmovalnih športih
  - članstva in funkcije v organizacijah
- Izvor moči, objekt moči
  - jaz, drugi

## MOČ IN ODGOVORNOST

- Dva načina izražanja moči
  - personalizirana moč (p moč)
    - agresivno, izkoriščevalno
  - socializirana (altruistična) moč (s moč)

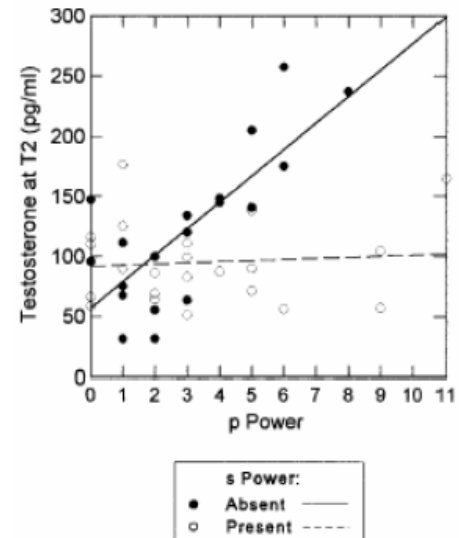
izvor moči objekt moči	drugi	jaz
jaz (čutiti se močnejšega)	<i>sprejemati</i> <i>vase</i> <i>odvisnost,</i> <i>oralnost,</i> <i>histerija, navdih,</i> <i>klienti, mistično</i> <i>poslanstvo</i>	<i>neodvisnost</i> <i>neodvisnost,</i> <i>analnost, volja,</i> <i>kompulzivne</i> <i>nevroze,</i> <i>psihologi,</i> <i>zbiralci</i>
drugi (vplivati)	<i>prinašati</i> <i>odgovornost,</i> <i>genitalno,</i> <i>služiti drugim,</i> <i>članstvo,</i> <i>vplivati,</i> <i>upravljati,</i> <i>znanstveniki</i>	<i>uveljavljati</i> <i>se</i> <i>boj, debata,</i> <i>borci, odvetniki,</i> <i>politiki,</i> <i>kriminalci,</i> <i>novinarji, učitelji</i>

- socialno sprejemljivo, odgovorno
- nizek in visok nivo odgovornosti



## MOČ, ADRENALIN, TESTOSTERON

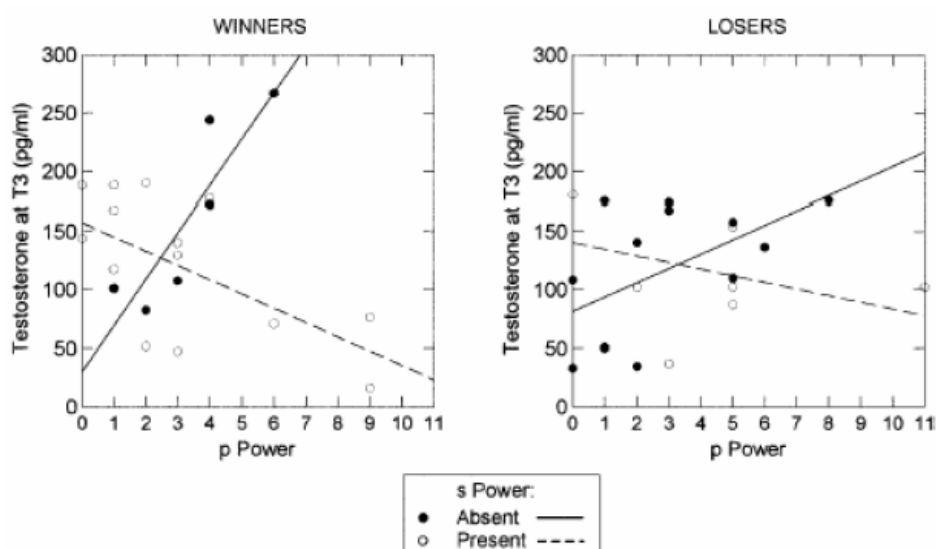
- Adrenalin in višji pritisk
  - pri potlačevanju moči in jeze (že v začetku 20. stoletja)
  - pri sovražnem in tekmovalnem uveljavljanju (A tip)
  - več noradrenalina pri visoki težnji po moči
- Mazur, 1998; Schultheiss, O. C., Campbell, K. L., & McClelland, D. C. (1999)
  - testosteron v slini
  - T1 (na začetku), T2 (po poslušanju pripovedi zmagovitih tekmovalcev), T3 (po dejanskem tekmovanju)
  - p(ersonalizirana) moč: več testosterona po zmagi, manj po porazu



*močnejša kot je p moč pri odsotnosti s moči, več je testosterona; pri izraženi s moči pa p moč ne povzroča povečanja hormona*

## ZMAGE, PORAZI & TESTOSTERON

- Po zmagi se s p-močjo testosteron močno dvigne, po porazu manj močno (če s moč ni izražena)
- Če je s-moč izražena, testosteron upade po zmagi in po porazu.



# KONFORMIZEM

## MOTIV KONFORMNOSTI IN KONFORMNO OBNAŠANJE

- Tako kot drugi
  - posnemanje
  - konformno obnašanje
    - sprememba v obnašanju ali stališčih od vplivom drugih (dejanski ali namišljeni pritisk skupine)
    - podrejanje (compliance)
    - identifikacija in internalizacija
- Je konformno obnašanje posledica delovanja temeljnega motiva?
  - do neke mere velja za vse
  - povzročijo ga podobni sprožilci
  - genetska podlaga, pojavi se brez predhodnega učenja
- Funkcija
  - povečanje točnosti, ustreznosti
  - ugajanje drugim, skupini, vzdrževanje socialnih odnosov
  - krepitev statusa (Williams, Cheung, Choi, 2000: bolj kot si odrinjen, bolj konformno se obnašaš)

## RAZISKOVANJE KONFORMNOSTI

Pomembno v socialni psihologiji

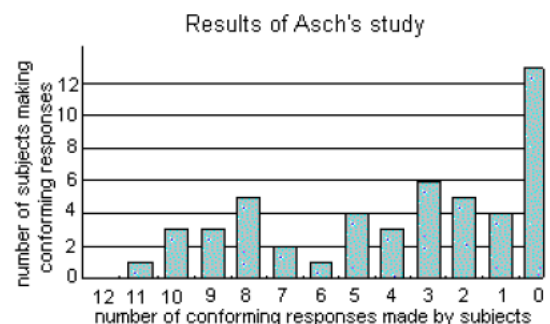
- Floyd Allport (1920)
- Sherif
- Asch
- Milgram

## ASCH: PODREJANJE KLJUB EVIDENTNI NAPAČNOSTI

- poskus z ocenjevanjem dolžine črt (Asch, 1951)
- distorzija percepcije
- distorzija presojanja
- distorzija akcije

### Asch, bolj natančno

- Dobson in sod., 1981
- Število napačnih (konformnih) odgovorov
  - 76% konformno vsaj enkrat
  - 32% v povprečju
  - 25% oseb ni niti enkrat konformno odgovorilo



The chart shows that no one made twelve conforming responses and that thirteen subjects made no conforming responses at all. However, of fifty subjects, the average subject conformed to 32% of the trials. When Asch tested individual subjects alone, none made errors.

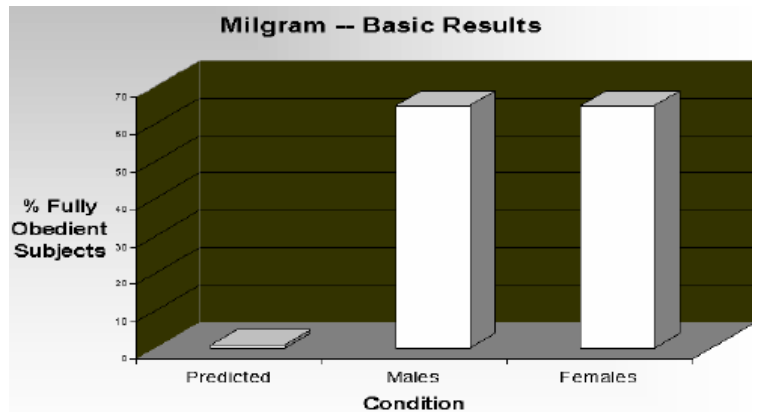
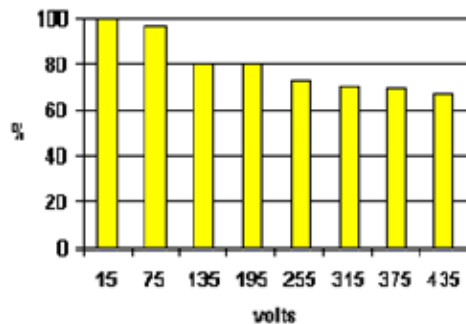
(source Dobson et al. (1981))

## MILGRAM: PODREJANJE DO ZLOČINA

- Fiktivno kaznovanje z elektrošoki
- "Agentska" poslušnost
- Preko vseh napovedi
- Posledice
  - "zdaj se lahko imenuješ Eichmann"

## Agentska poslušnost / ubogljivost

- Rezultati bolj natančno



## DEJAVNIKI, KI VPLIVAJO NA KONFORMNOST

- informiranost
- skupinske značilnosti in norme
  - enotnost večine in enotnost manjšine (oboje pomembno!)
  - gotovost v skupini zmanjšuje konformnost
    - bolj si upamo izraziti nasprotno mnenje
- status
- osebne lastnosti
  - samospoštovanje
  - socialna anksioznost
- narava naloge (kompetentnost glede na nalogo)
  - občutje nekompetentnosti in negovosti

## INDIVIDUALNE IN SKUPINSKE RAZLIKE

- ženske bolj konformne (?)
- s starostjo konformnost pada (?)
  - mladostniki niso konformni do staršev ali učiteljev
  - zelo konformni do vrstnikov
- Norvežani bolj kot Francozi
- kolektivistične kulture bolj kot individualistične
- v letih 1950-70 padec konformnosti
- v letih 1970-80 porast konformnosti
- kaj pa zdaj???

## LATANE: TEORIJA SOCIALNEGA VPLIVA

- Dejavniki, ki vplivajo na stopnjo konformnosti
  - moč pritiska (status, privlačnost, kredibilnost...)
  - neposrednost, bližina
  - število oseb, ki so vir pritiska
  - enotnost pritiska
    - če iz pritiskajoče skupine kdo odločno izstopi, se konformnost močno zmanjša

# PROSOCIALNA MOTIVACIJA IN ALTRUIZEM

- Prosocialni motivi in prosocialno obnašanje
- Altruizem
- Kdaj in komu pomagamo
- Zakaj pomagamo: teorije altruizma

## KDAJ POMAGAMO

- Dejavniki altruizma
  - razpoloženje, afekt (Isen, Levin, 1972), “feel good do good”
    - pomoč nas spravi v boljše razpoloženje (Cialdini, Darby, Vincent, 1973)
  - osebnostne poteze
    - altruizem kot poteza (Rushton, 1989)
    - empatija
    - emocionalnost
    - samoučinkovitost
    - samoopozarjanje (če smo opazovani)
  - modelno učenje
  - moralna zrelost in vrednote
  - situacijski dejavniki (npr. število potencialnih pomagalcev, urgentnost...)

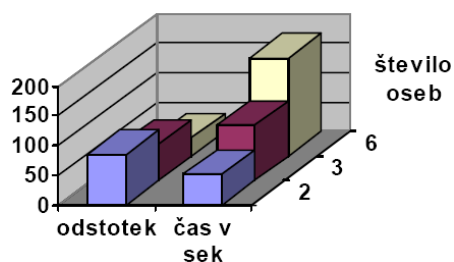
## KOMU POMAGAMO

- Vzrok stiske (Piliavin in sod., 1969)
  - bolezen (več pomoči)
  - pijanost (manj pomoči)
- Rang: družinski člani, prijatelji, sosedje, tujci (Form, Nosow, 1958)
- Starost (otroci), spol (ženske), privlačnost, podobnost, socioekonomski status (urejen videz)

## RAZISKAVE NUDENJA POMOČI

- Kitty Genovese
- Darley, Latane, 1968
  - število potencialnih pomagalcev: več kot jih je
    - manj verjetno je, da bodo pomagali
    - dlje bo treba čakati na pomoč
- Razlage
  - razpršitev odgovornosti
  - konformnost
  - deindividuacija

## EPILEPTIČNI NAPAD



Group size (subjects believed)	other people who (subjects believed) could help	% of subjects who sought help
2	0	85%
3	1	62%
6	4	31%



## TEORIJE ALTRUIZMA

- Pristni in egoistični altruizem
  - pomoč v dobro drugih brez ozirov za lastno korist (Batson)
  - pomoč zaradi lastne koristi (npr. izogibanje lastnemu distresu in napetosti, teorija izboljšanja negativnega stanja), pomoč je prikrit lastni interes (Cialdini)
- Vloga empatije
  - pomeni empatija osnovo za pristni altruizem?
  - TODA: empatija kot prevzemanje distresa drugega pomeni lastni distres in morda pomagamo zato, da se ga rešimo
- Vloga samopodobe
  - pomoč krepí samopodobo in samospoštovanje
- Evolucijske razlage
  - genski altruizem (teorija genske sebičnosti, Dawkins, 1976)
  - biosociologija (Wilson, 1975)

## PILIAVIN: KORIST IN STROŠKI POMOČI

- Piliavin
- Bilanca pro et contra
  - korist od pomoči
  - stroški pomoči
- Možno odzivi
  - neposredna pomoč
  - posredna pomoč
  - odhod iz situacije
  - ostanemo, a ne pomagamo
- V osnovi gre za redukcijo napetosti
- izbira akcije je odvisna od izida primerjave stroškov in koristi pomoči in nepomoči
- pomagali bomo, če bodo bilanca pomoči bolj pozitivna od bilance nepomoči

	<i>Helping</i>	<i>Not Helping</i>
<b>Costs</b>	<i>Lose time</i> <i>Injury</i> <i>Legal liability</i> <i>Worsen situation</i>	<i>Guilt</i> <i>Social disapproval</i> <i>legal liability</i>
<b>Benefits</b>	<i>Self-praise</i> <i>Reward</i> <i>Social approval</i>	<i>Avoid risk of injury</i> <i>Avoid risks of helping</i>

## DRUGE TEORIJE

- Socialna izmenjava
  - stroškovna bilanca
  - maksimizacija koristi, minimizacija stroškov
- Teorija pravičnega sveta (Lerner, 1980)
  - če je nekdo v stiski, jo je zaslužil
- Socialne norme
  - norma recipročnosti
    - če pomagamo drugim, nam bodo tudi drugi pomagali
  - norma socialne odgovornosti

# Pomembni duhovni motivi

---

- Hierarhija motivov in samoaktualizacija
- Življenjski smisel
- Vrednote

## HIERARHIJA MOTIVOV IN SAMOAKTUALIZACIJA

- Humanistični koncept motivacije
- Motivacijska hierarhija: teorija hierarhije potreb
- Teorija samoaktualizacije (osebne rasti)

### HUMANISTIČNE TEORIJE MOTIVACIJE

- Višji, za človeka značilni motivi in vrednote
- Dinamostatični, progresivni motivi
- Samoaktualizacija kot najpomembnejši motiv
- Hierarhija motivov
- Težnja k smislu

### MASLOW: HIERARHIJA MOTIVOV

- Hierarhični princip motivacije
- Tri vrste potreb
  - konativne
  - kognitivne
  - estetske
  - samoaktualizacija na vrhu vseh
- Fiziološke potrebe
- Nato potrebe po varnosti
- Nato potrebe po ljubezni in naklonjenosti
- Nato potrebe po ugledu
- Tu vmes kognitivne potrebe (ki imajo lastno hierarhijo)
- In estetske potrebe
- Končno samoaktualizacija
- Kaj je samoaktualizacija
  - težnja po uresničevanju osebnotnih potencialov
  - *V delu "Motivacija in osebnost" pojmuje Maslow potrebo po samoaktualizaciji kot potrebo, da posameznik razvije predvsem to, za kar je on kot oseba najbolj sposoben (in zainteresiran): "Glasbenik se mora baviti z glasbo, pesnik mora pisati, slikar mora slikati, če hočejo končno živeti v miru s samim seboj".*
- Motivacija in metamotivacija
  - d-potrebe (potrebe pomanjkanja)
  - b-potrebe (potrebe bivanja, potrebe rasti)

## SAMOAKTUALIZACIJA

- Opis samoaktualiziranih oseb
  - boljše dojetanje stvarnosti
  - spontanost naravnost
  - osredotočenost
  - zasebnost
  - avtonomnost
  - svežina
  - vrhunska doživetja
  - človečnost
  - prijateljstvo
  - demokratičnost
  - etičnost
  - humor
  - uravnoteženost

### Empirična preverjanja

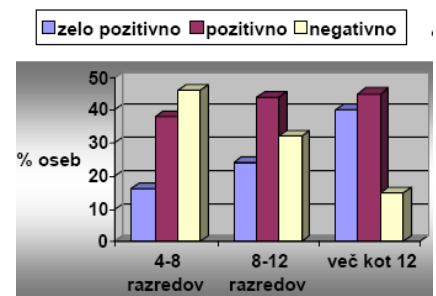
- merjenje samoaktualizacije in potreb
- preverjanje hierarhije potreb
- samopodoba in samospoštovanje
- Gourevitch, Feffer (1962)
- Graham, Balloun (1973)

zadovoljenost potreb	želje po zadovoljitvi potreb			
	fiziološke	varnostne	statusne	samoaktualizacijske
fiziološke	-0,57	-0,21	-0,24	-0,20
varnostne	-0,40	-0,66	-0,25	-0,11
statusne	-0,22	-0,27	-0,72	-0,18
samoaktualizacijske	-0,09	-0,04	-0,17	-0,42

Usmerjenost k	Odrasli	Otroci	$\chi^2$	pomembnost
fiziološkim in varnostnim potrebam	59	50	0,56	nepomemben
potrebam po ljubezni in pripadnosti	66	39	5,80	0,05
potrebam po ugledu	33	4	15,95	0,01
samoaktualizaciji	64	18	22,54	0,001

### KDAJ SI ŽELIMO VEČ ZNANJA?

- Ko ga imamo manj ali...
- ko ga imamo več?
- Bulatovič (1983)
  - predhodna izobrazba in stališča do izobraževanja
  - motivacija za izobraževanje je večja pri bolj izobraženih
  - v prid teoriji o progresivnem zadovoljevanju kognitivnih motivov
  - "Znanstvena resnica je kot kaže na drugi strani: bolj kot je glava prazna, manjša je želja, da se napolni. Tu ne pomaga motivacijska logika klasične eksperimentalne psihologije, po kateri 'da sita mačka v kletki mir'."

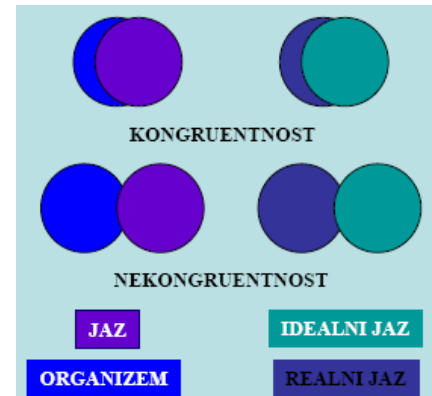


Vpliv predhodne izobrazbe na stališča do izobraževanja (Bulatovič, 1983)

Kakšne interpretacije so še možne?

## ROGERS: TEŽNJA K OSEBNOSTNI RASTI IN KONGRUENTNOSTI

- Fenomenološko izhodišče
  - fenomenalno polje in konstrukcija sveta
- Težnja k osebnostni rasti
- Pojem samega sebe (jaza)
  - organizem in jaz
  - kongruentnost in nekongruentnost med organizmom in jazom
  - idealni in realni jaz
- Polno funkcionirajoča oseba
  - *za posameznika je značilna "težnja k rasti, k samoaktualizaciji... Ona je izvor, ki je očiten v vsem organskem in človeškem življenju - žene ga k širjenju, ekspanziji, avtonomiji, razvijanju, dozorevanju... To težnjo najdemo lahko globoko zakopano pod plastmi otrdelih psiholoških obramb...toda po mojem prepripanju obstaja v vsakem posamezniku in samo čaka na prave okoliščine, da se lahko izrazi in uresniči" (Rogers, 1961, str. 35).*



## REALNI IN IDEALNI JAZ

- pri nevrotikih se mora razdalja med realnim in idealnim jazom v teku psihoterapije zmanjševati
- Q-sortiranje
- Rogers & Dymond, 1954
- Butler & Haigh, 1954
- Chodorkoff, 1954
  - obrambna naravnost je manjša pri osebah, ki jih drugi podobno ocenjujejo, kot se ocenjujejo same (večja kongruentnost samopodobe z organizmom)
- problemi z interpretacijo rezultatov

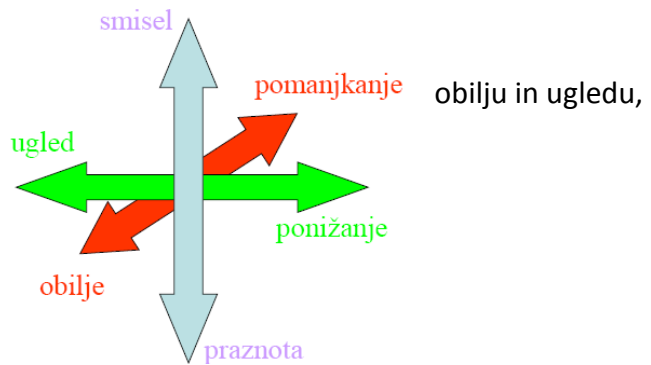
## TEŽNJA PO SMISLU

- Viktor Frankl (1905-1997), častni doktor UL
- Po Freudu in po Adlerju Frankl: Tretja dunajska šola
- Logoterapija
- Duhovna (noogena) dimenzija človeka
  - svoboda in odgovornost
  - smiselnost in eksistencialna praznosta
- Volja po smislu kot izvorni, temeljni in dominantni motiv človeka

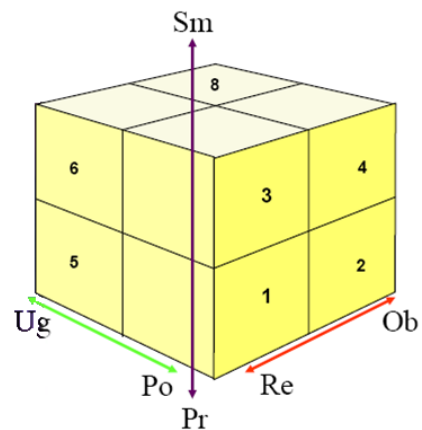
## SMISEL IN SAMOAKTUALIZACIJA

- Težnja po smislu je nad samoaktualizacijo
  - človek je lahko srečen kljub pomanjkanju in ponižanju, če občuti življenjski smisel

- človek je lahko nesrečen kljub če občuti življenjsko praznoto
- tri dimenzije
  - telesna: revščina/obilje
  - socialna: ponižanje/ugled
  - duhovna: praznota/smisel



- kombinacije:
  - 1: revščina, ponižanje, praznota
  - 2: obilje, ponižanje, praznota
  - 3: revščina, ponižanje, smisel
  - 4: obilje, ponižanje, smisel
  - 5: revščina, ugled, praznota
  - 6: revščina, ugled, smisel
  - 7: obilje, ugled, praznota
  - 8: obilje, ugled, smisel
- NB: kontrast med 3:7



## FRANKLOVA PSIHOTERAPIJA

V čem je razlika med psihoanalizo in logoterapijo?

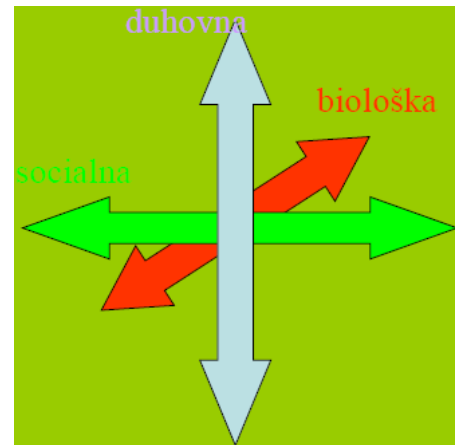
- Med psihoanalizo se morate uleči na kavč in pripovedovati stvari, ki so neprijetne.
- Med logoterapijo pa lahko sedite pokonci, vendar pa morate poslušati stvari, ki niso prijetne.
- Logoterapija kot psihoterapija
  - cilj in proces logoterapije
  - značilne tehnike
- osmišljanje
- sprememba stališč
- paradokсна intencija
- derefleksija

## VREDNOTE

- Cilji, ideali in vrednote
- Duhovna dimenzija motivacije
- Vrednote v hierarhiji motivacijskih ciljev
- Vrednote kot življenjska vodila
- Kategorije in dimenzije vrednot
- Razvoj vrednot
- Vrednote v pomembnih življenjskih odločitvah

## CILJI, IDEALI IN VREDNOTE

- Vrhunski aspekt ciljne motivacije
- Glavne razsežnosti človekove motivacije:
  - biološka
  - socialna
  - duhovna
    - duhovni cilji
    - duhovna razsežnost motivacije in osebnosti: ideali, vrednote



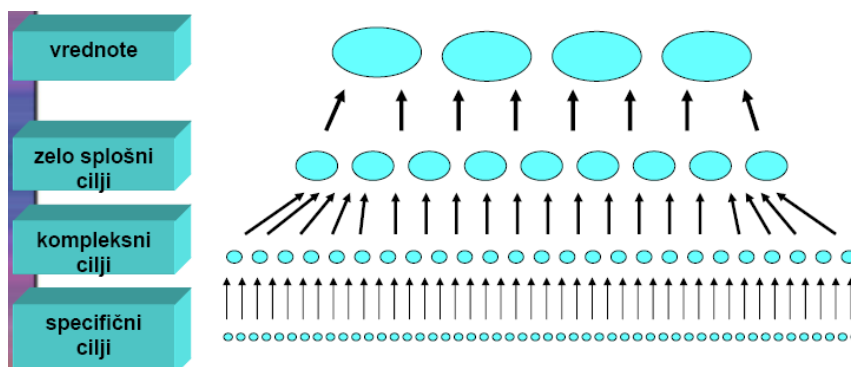
## KONCEPT VREDNOT

- Konativni in kognitivni vidik vrednot
  - emocije, afekt, motiviranost + informacije
  - 2 POMEMBNA ASPEKTA
    - Vrednote kot motivacijski cilji
    - Vrednote kot prepričanja/pojmovanja
- Vrednote kot življenjska vodila
  - Schwartz & Bilsky (1987)
  - Muek (1986, 1993, 2000)

## HIERARHIJA MOTIVACIJSKIH CILJEV

- Motivacijsko izhodišče za konceptualizacijo vrednot
  - Vrednote kot motivacijski cilji
  - Hierarhična struktura ciljev
- Vrednote kot življenjska vodila
- Specifični motivacijski cilji
- Splošni in abstraktni motivacijski cilji

## VREDNOTE KOT MOTIVACIJSKI CILJI



## NOVE DEFINICIJE VREDNOT

- posplošena in relativno trajna pojmovanja o ciljih in pojavih, ki jih visoko cenimo, ki se nanašajo na široke kategorije podrejenih objektov in odnosov in ki usmerjajo naše interese in naše vedenje kot življenjska vodila (Musek, 2000)
- (a) pojmovanja ali prepričanja o (b) zaželenih končnih stanjih ali vedenjih, ki (c) presegajo specifične situacije, (d) usmerjajo in vodijo izbiro ali pa oceno ravnanj in pojavov in (e) so urejena glede na relativno pomembnost (Schwartz in Bilsky, 1987)

Vrednota je individualno pojmovanje transsituacijskega cilja (terminalni, instrumentalni), ki izraža interese (individualni, kolektivni, obojni), povezane z motivacijsko domeno (uživanje...moč) in ga ocenjujemo v stopnjah pomembnosti (zelo pomemben do nepomemben) kot vodilno načelo v svojem življenju.

## ROKEACHEVA KLASIFIKACIJA VREDNOT

- Rokeach (1968, 1973)
- Spodbudil novo obdobje v psihološkem proučevanju vrednot
- Terminalne in instrumentalne vrednot (prim. Kluckhohn)
- Znana lestvica vrednot (Rokeach Value Survey)
- terminalne vrednote (zaželena stanja, kaj nam veliko pomeni)
- instrumentalne vrednote (zaželeni načini vedenja, kako hočemo ravnati)

### TERMINALNE

*osebne (npr. modrost)  
societalne (npr. mir na svetu)*

### INSTRUMENTALNE

*moralne (npr. poštenost)  
kompetentnostne (npr. sposobnost)*

## KLUCKHOHNOVA TAKSONOMIJA VREDNOT

- 8 kriterijev klasifikacije:
- modalnost
  - vsebina
  - intencionalni
  - značaj
  - splošnost
  - intenzivnost
  - eksplicitnost
  - obseg
  - organiziranost

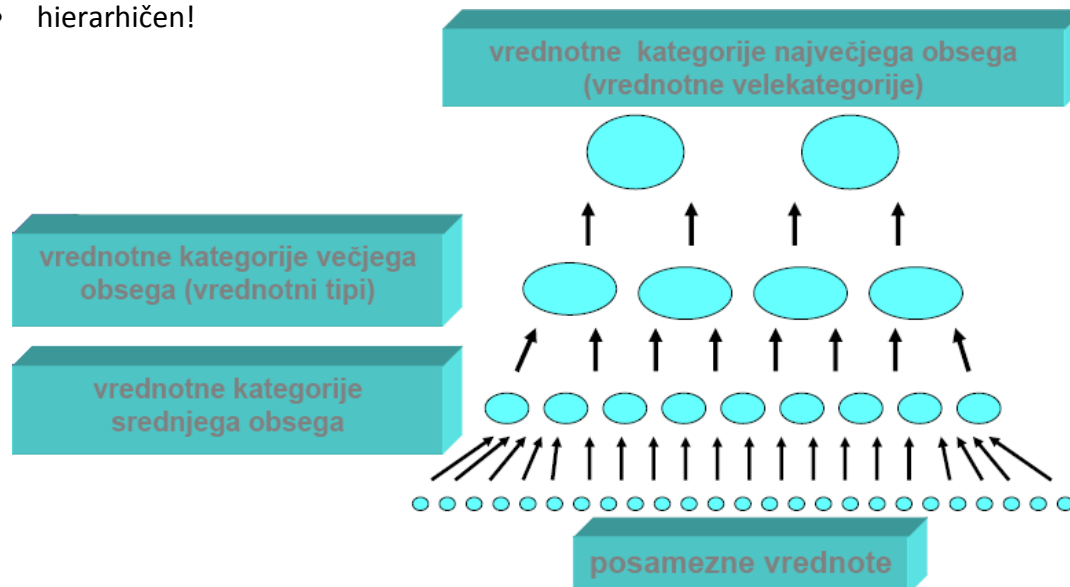


## NOVEJŠE KLASIFIKACIJE

- Medkulturna raziskovanja
- Geert Hofstede
  - individualizem - kolektivizem
  - izogibanje negotovosti
  - distanca moči (egalitarnost - hierarhija)
  - maskulinitet - femininitet
  - dolgoročna - kratkoročna orientacija
- Shalom E. Schwartz
  - individualne
  - kulturne (transkulturno stabilne)
  - lestvica vrednot (Schwartz Value Survey)
- Mueks
  - osebne, medosebne, nadosebne
  - dionizične, apolonske
  - lestvica vrednot (MLV)

## HIPOTETIČNI VREDNOTNI PROSTOR

- hierarhičen!



## KATEGORIJE VREDNOT V HIERARHIČNI STRUKTURI VREDNOTNEGA PROSTORA

- Dionizične vrednote
  - hedonske
    - čutne: veselje in zabava, družabnost, vznemirljivo življenje, udobje, spolnost, dobra hrana, prosto gibanje, (svoboda)
    - zdravstvene: zdravje
    - varnostne: varnost, počitek
  - potenčne
    - statusne: moč, ugled, slava, denar, politični uspeh, prekašanje drugih, dolgo življenje

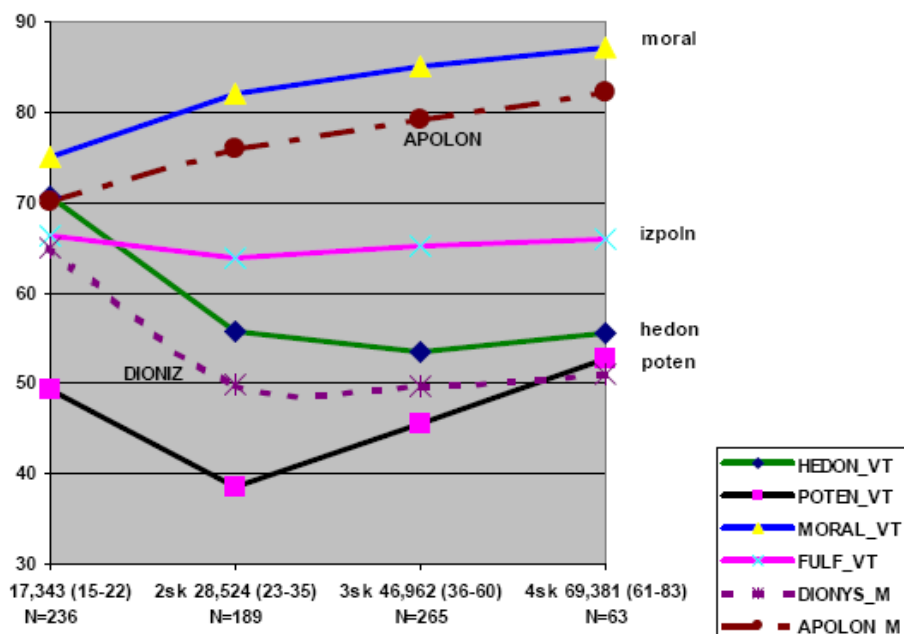


- patriotske: ljubezen do domovine, narodnostni ponos
- legalistične: red, spoštovanje zakonov
- Apolonske vrednote
  - moralne
    - tradicionalne: poštenost, dobrot, delavnost
    - družinske: družinska sreča, razumevanje s partnerjem, ljubezen do otrok, ljubezen, upanje
    - societalne: enakost, nacionalna enakopravnost, mir, sloga, pravica, svoboda
  - izpolnitvene
    - kulturne: kultura, umetnost, ustvarjalnost
    - estetske: lepota, narava
    - aktualizacijske: izpopolnjevanje samega sebe
    - spoznavne: znanje, napredek, resnica, modrost
    - verske: vera v Boga

## RAZVOJ VREDNOT

- Ponotranjenje skozi socializacijo
- Vrednote v življenjski perspektivi posameznika
- Se vrednote spreminjajo skozi življenje?
- Razvojna hierarhija vrednot
- Generacijski vrednotni konflikt

### Razvojni trendi I



### GENERACIJSKI PREMIIKI

HEDONSKE → IZPOLNITVENE → POTENČNE → MORALNE

Primer: dominantne delovne vrednote različnih skupin zaposlenih:

- VETERANI (60+): trdo delo, konzervativnost, konformnost; zvestoba podjetju
- BABY BOOMERJI (40-60): uspeh, dosežki, ambicije, zavračanje avtoritete; zvestoba karieri
- GENERACIJA X (25-40): ravnovesje delo-zasebno življenje, timska naravnost, zavračanje pravi; zvestoba odnosom
- PRIHAJAJOČI (pod 30): samozavest, finančna uspešnost, zaupanje vase – a tudi timska usmerjenost; zvestoba sebi in odnosom

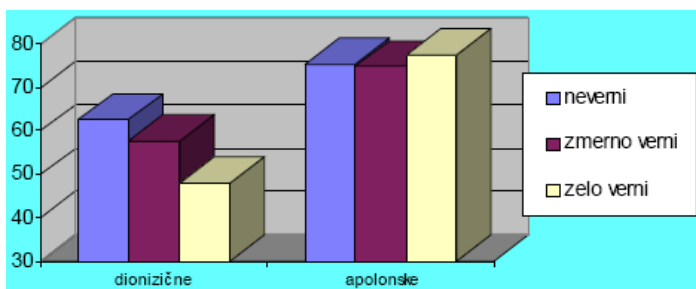
## POMEN RAZVOJNE HIERARHIJE VREDNOT

- Kaj nam lahko pove razvojna hierarhija vrednot?
- Generacijski konflikti v luči razvoja vrednotne orientacija
- Vrednotni razvoj kot naravni življenjski kažipot

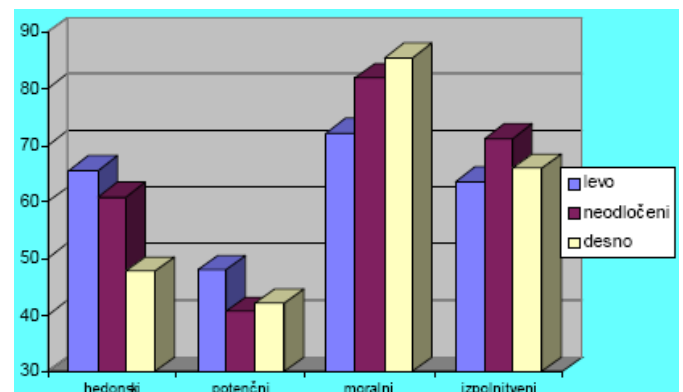
## VREDNOTE V ŽIVLJENJU

- Vrednote in življenjske odločitve
  - šola, študij, poklic
  - versko prepričanje
  - politično prepričanje
- Druge pomembne spremenljivke
  - izbira partnerja
  - načrtovanje družine
  - odnos do tujcev
- Vrednote in obnašanje
  - (ne)skladnost obnašanja z vrednotami

### VREDNOTE IN VERSKO PREPRIČANJE

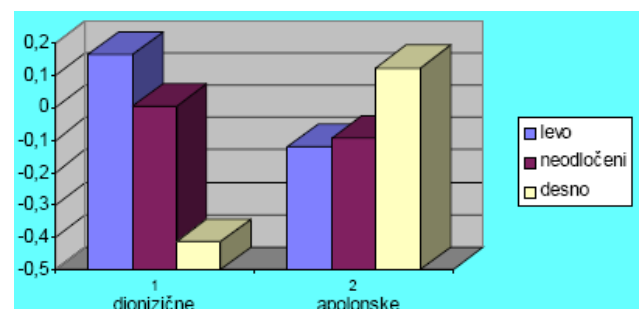


### VREDNOTE IN POLITIČNO PREPRIČANJE



### VREDNOTE IN OBNAŠANJE

- (Ne)skladnost med vrednotami in obnašanjem
- Model odnosa med vrednotami in obnašanjem
- Dejavniki, ki vplivajo na odnos
- Smo lahko optimisti ali pesimisti?



# INTELIGENTNOST

## VSEBINA

- Koncept sposobnosti in inteligentnosti
- Teorije inteligentnosti (Bifaktorska, Teorija primarnih - skupinskih – faktorjev, Teorije g-faktorja, Kognitivne in informacijsko procesne teorije, nevroznanstvene teorije)
- Dejavniki inteligentnosti
- Merjenje inteligentnosti
- Kategorije inteligentnosti
- Individualne in skupinske razlike (individualne; glede starosti, spola, SESa, rase, kulture...)
- Multidimenzionalne teorije inteligentnosti
- Druge (ne samo "IQ" vrste inteligentnosti):
  - Emocionalna inteligentnost
  - Socialna inteligentnost
  - Praktična inteligentnost
  - Moralna inteligentnost
  - Duhovna inteligentnost
- Vloga inteligentnosti v življenju
- Za konec: uganka Flynnovega učinka

# KONCEPT SPOSOBNOSTI IN INTELIGENTNOSTI

---

Osebnostna struktura zajema dve veliki področji:

- **konativno** (lastnosti, ki jih tradicionalno uvrščamo v temperament in značaj)
- **kognitivno** (področje sposobnosti); za osebnostno delovanje so pomembne zlasti umske sposobnosti, zmožnosti intelekta – na prvem področju so v ospredju zanimanja temeljne dimenzije osebnosti, na drugem področju se raziskave osredotočajo na iskanje glavnih dimenzij v prostoru naših kognitivnih sposobnosti.

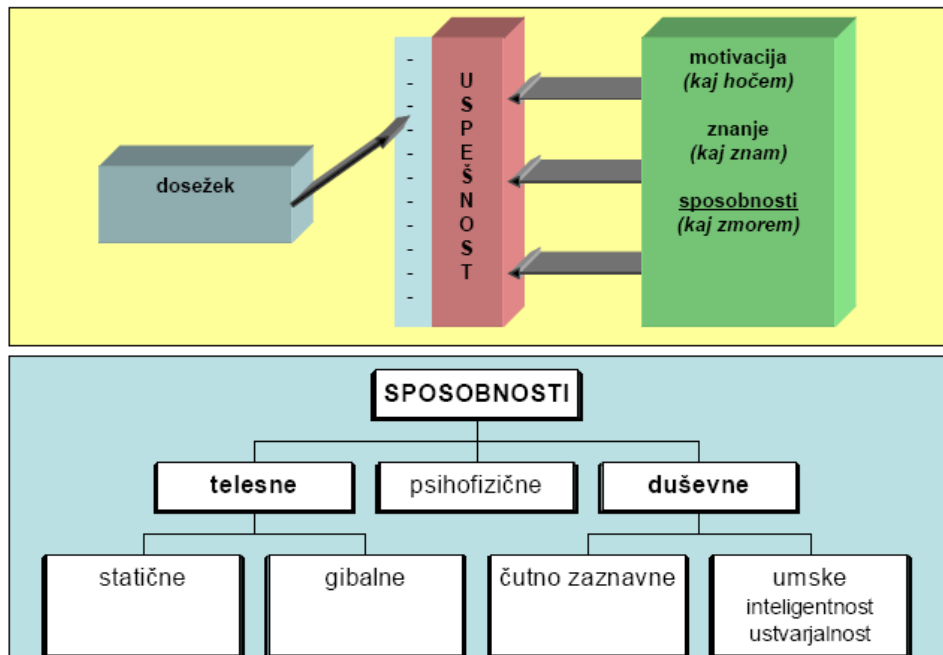
Raziskovanje inteligentnosti je področje znanstvene psihologije, kjer se je najbolj razvijala psihološka metodologija; ima zelo zgodnje spodbude. Darwinov bratranec Francis Galton (1869, 1883) je razumel velik pomen umskih sposobnosti v kontekstu teorije evolucije, in začel z merjenjem in raziskovanjem inteligentnosti. Njegovo delo so nadaljevali njegovi znanci in učenci v Angliji (londonska šola, ki je dala pomembne raziskovalce Pearsona, Spearmana, Burt, Vernona, Raymonda Cattella in Eysencka), Francozi (Binet, Simon) in nato kmalu tudi Američani (Terman, Yerkes, Thurstone) in drugi.

Raziskovanje inteligentnosti se je razvejilo v več smeri. Najbolj uveljavljena in znana, ki se je razvijala hkrati z razvojem testnega merjenja inteligentnosti, je psihometrična usmeritev raziskovanja inteligentnosti, ki jo zanima predvsem struktura intelekta in s tem povezana vprašanja (je ta struktura hierarhična? obstaja ena sama generalna ali več samostojnih dimenzij inteligentnosti?). Druga smer se podaja v funkcionalno raziskovanje inteligentnega obnašanja in jo zanimajo kognitivni procesi, na katerih temelji inteligentno obnašanje. Tretja smer je šla v raziskovanje bioloških osnov inteligentnosti in raziskuje evolucijske, genetske in nevroznanstvene podlage inteligentnosti.

Proučevanje inteligentnosti je povezano z merjenjem inteligentnosti. Mejniki v merjenju inteligentnosti je bila uspešna uvedba testov inteligentnosti. Začel je v začetku 20. stoletja Binet s sodelavci (Binet & Simon, 1916), nadaljnji napredek pa so prispevali raziskovalci, ki so predlagali IQ kot mero splošne inteligentnosti (Stern, 1916). Testno merjenje inteligentnosti se je nato razširilo na mnoge nove oblike testov in je hitro zajelo tudi vse pomembne komponente inteligentnosti (Anastasi, 1961).

Pojem inteligentnosti je znanstveni pojem. Inteligentnosti ne vidimo z očmi, pač pa lahko vsepovsod vidimo njene učinke. S pojmom sposobnosti in inteligentnosti lahko pojasnimo naše dosežke in seveda tudi medosebne razlike v teh dosežkih. Potemtakem je razumljivo, da inteligentnosti ne moremo meriti povsem neposredno. Merimo jo preko njenih učinkov.

## POJEM SPOSOBNOSTI



- Nobena sposobnost ni bila tako dolgo in tako intenzivno predmet psihološkega raziskovanja kot inteligentnost. Ne samo to, nobeno psihološko raziskovanje tudi ni zbudilo toliko hude krvi kot raziskovanje inteligentnosti in to v enaki meri zato, ker so znanstvene izsledke zlorabljali v politične in druge namene in zato, ker so tudi raziskovalci inteligentnosti velikokrat sami bili že vnaprej pristransko naravnani (JAR, Prekmurje, The Bell Curve – 1994, Herrnstein & Murray).
- V ospredju teh polemik je stara debata o tem, ali se pojavljajo razlike v inteligentnosti med različnimi rasnimi in drugimi skupinami. Namesto da bi znanstvene izsledke o inteligentnosti tretirali kot to, kar so, so jih velikokrat uporabljali kot netivo za ideološke spore.
- Inteligentnost sodi na področje sposobnosti, torej dispozicij (potencialov) za dosežke, določene pa na področje umskih sposobnosti, ki jih moramo razlikovati od telesnih (gibalnih in statičnih) in psihomotoričnih sposobnosti. Inteligentnost je treba tudi razlikovati od drugih umskih zmožnosti in talentov. Večina raziskovalcev inteligentnosti pojmuje inteligentnost kot krovno umsko oziroma kognitivno sposobnost, torej kot splošno umsko sposobnost.

## DEFINICIJE INTELIGENTNOSTI

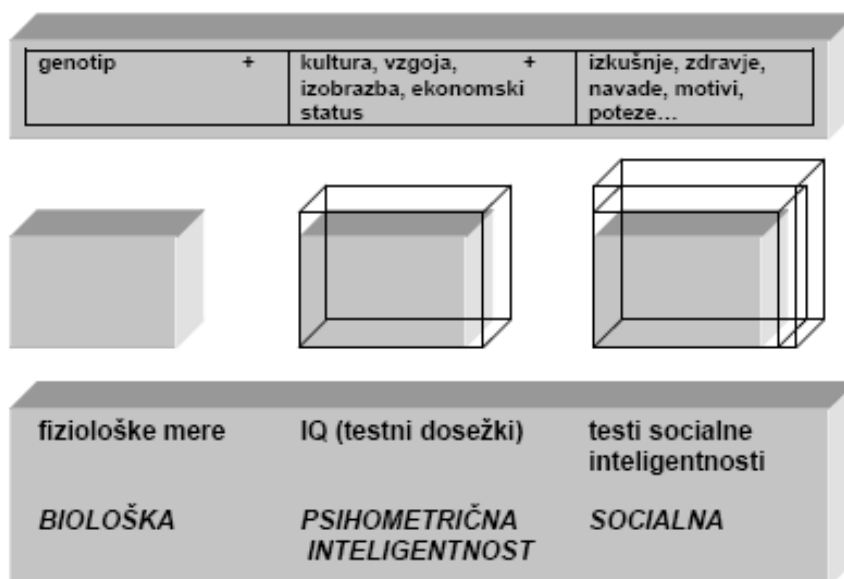
- Inteligentnost so sicer zelo različno definirali, vendar se raziskovalci dokaj strinjajo, da je inteligentnost splošna sposobnost učinkovitega mišljenja in reševanja problemov. Njena osnova je hitrost in točnost predelovanja informacij, kar je slutil že Galton (1883), novejši raziskovalci inteligentnosti pa pogosto vidijo v inteligentnosti sposobnost učinkovite predelave informacij. Inteligentnost naj bi bila razvidna v sposobnostih abstraktnega mišljenja (Terman, 1916), in v sposobnostih za učenje, za pridobivanje novih spoznanj, za razumevanje in uvidevanje miselnih odnosov (Spearman, 1904, 1923, 1927). Je torej

sposobnost, dispozicija, pogoj za učenje, ne pa nekaj, kar je samo naučeno. Vse to bi lahko povezali tudi s klasično definicijo, po kateri pomeni inteligentnost mero prilagajanja na nove situacije, iznajdljivost in učinkovitost pri soočanju z njimi (Intelligence and its measurement, 1921; Sternberg & Detterman, 1986).

- Inteligentnost kot sposobnost prilagajanja
  - prilagajanje novim situacijam, iznajdljivost
- Inteligentnost kot sposobnost mišljenja in reševanja problemov
  - Binet: dobra presoja, dobro razumevanje, dobro razmišljanje
  - inteligentnost kot sposobnost abstraktnega mišljenja (Terman)
- Inteligentnost kot sposobnost učenja
- Inteligentnost kot hitrost in točnost predelave informacij
  
- Mera prilagajanja na nove situacije, iznajdljivost in učinkovitost pri soočanju z njimi (Intelligence and its measurement, Thurstone, 1921; Sternberg & Detterman, 1986).
  
- Širjenje koncepta inteligentnosti
  - praktična inteligentnost, socialna inteligentnost, čustvena inteligentnost, moralna inteligentnost, duhovna inteligentnost; toda tudi (še prej): umetna inteligentnost
  
- Kulturni kontekst pojmovanja inteligentnosti
  - inteligentnost je to, kar v neki kulturi smatrajo za bistro (Gardner)

## BIOLOŠKI, PSIHOMETRIČNI IN SOCIALNI KONCEPT INTELIGENTNOSTI

- Biološka inteligentnost (fiziološke, neposredne mere)
- Psihometrična inteligentnost (testno merjena inteligentnost)
- Socialni in praktični vidiki inteligentnosti (merjena z uspešnostjo v socialnih odnosih in v življenju)
  - Npr. Hebb (A, B in C inteligentnost)
  - Prvi Thorndike (1920): abstraktna, mehanska in socialna inteligentnost (k temu se vračajo nekatere nove teorije inteligentnosti (Gardner, teorije EI)



Inteligentnost naj bi bila temeljna (dispozicijska) umska sposobnost. Kakšna pa je narava te dispozicije? Umsko delovanje lahko precej tesno povežemo s fiziološkim delovanjem možganskih celic. Tako se v inteligentnosti zrcali učinkovitost živčnega delovanja (Vernon, 1987; Eysenck, 1986). Po nekaterih avtorjih naj bi inteligentnost pomenila od izkustva neodvisno zmožnost (kapaciteto) nevropsihičnega sistema, da obdeluje informacije.

Tradicionalno prepričanje: dispozicijske inteligentnosti ni mogoče meriti direktno, neposredno. Sicer je že Galton (1883) pojmoval inteligentnost kot vrojeno psihofiziološko sposobnost (psihofiziološka ali biološka inteligentnost), ki bi se potemtakem morala meriti s fiziološkimi kazalci, npr. s hitrostjo in točnostjo zaznavanja, hitrostjo asociacij, reakcijskimi časi ... Nizke korelacije teh fizioloških reakcij z drugimi indikatorji inteligentnega obnašanja so razočarale prve pionirje merjenja inteligentnosti - uveljavilo se je prepričanje, da inteligentnosti ni mogoče meriti neposredno s fiziološkimi reakcijami. Začelo se je naporno izdelovanje testov inteligentnosti, ki merijo osnovno inteligentnost le posredno, s pomočjo dosežkov in vedenja, torej "fenotipičnih" znakov inteligentnosti, ki samo približno kažejo na raven genotipske inteligentnosti.

Od Binetovih uspehov pri izdelovanju merske lestvice za inteligentnost dalje pa do danes je ta, posredni, testni način merjenja inteligentnosti povsem prevladal. Toda psihometrična ali testna inteligentnost je že precej oddaljen približek biološke inteligentnosti posameznika, saj na testni dosežek vplivajo še mnogi drugi faktorji, npr. izkušnje, kulturno ozadje, motivacija, emocionalno stanje. Še večji odmik od naravne, genotipske inteligentnosti se kaže v uspešnosti našega reševanja praktičnih življenjskih situacij, zlasti iznajdljivosti v številnih novih socialnih situacijah. Ti. socialna in praktična inteligentnost pomenita torej še nadaljnje oddaljevanje od temeljne biološke inteligentnosti, saj sta odvisni še od večjega števila drugih faktorjev kot testna inteligentnost.

Tako lahko govorimo o treh kategorijah inteligentnosti, s katerimi imamo opraviti v znanstvenem raziskovanju:

- o **biološki** inteligentnosti, ki pomeni naravno, vrojeno inteligentnost,
- o **psihometrični** inteligentnosti, ki jo merimo s testi in vključuje vse faktorje, ki vplivajo na testni rezultat in o socialni in praktični inteligentnosti, ki se kaže v življenjski uspešnosti in vključuje še mnoge nadaljnje dejavnike.

Od biološke inteligentnosti dalje pomeni vsaka od nadaljnjih kategorij le še približek temeljne inteligentnosti; psihometrična se zdi dokaj ustrezen približek, medtem ko je **socialna** inteligentnost že precej oddaljena. Vendar pa socialna inteligentnost morda bolje napoveduje uspešnost v življenju kot vrojena umska inteligentnost, saj poleg nje vključuje tudi druge pomembne prediktorje življenjske uspešnosti.

O navedenih kategorijah inteligentnosti je prvi spregovoril Hebb, ki jih je označil kot A, B in C inteligentnost. Te oznake po vrsti ustrezajo kategorijam biološke, psihometrične in socialne inteligentnosti, kot jih je opisal Eysenck (1973, 1986, 1998). Kar zadeva merjenje, je najbolj jasno merljiva psihometrična inteligentnost, saj jo končno definiramo na podlagi testnega merjenja. Večje težave so s socialno inteligentnostjo, ker moramo za njeno merjenje kombinirati mere psihometrične inteligentnosti z merami osebnosti, socialnih spretnosti, emocionalne inteligentnosti in še s čim. Do nedavnega se je zdelo docela nemogoče neposredno meriti biološko inteligentnost, a so se pojavili načini merjenja, ki obetajo, da bo

inteligentnost kmalu mogoče meriti s pomočjo fizioloških kazalcev enako učinkovito kot s testi.

Sodobne raziskovalne in teoretične paradigme na področju inteligentnost po dolgi prevladi testnega merjenja inteligentnost vse bolj jasno kažejo možnosti novih, bolj direktnih fizioloških meritev inteligentnosti (Acton & Schroeder, 2001; Bates & Shieles, 2002; Burns & Nettelback, 2001; Caryl, 1994; Jensen, 1987; Kranzler & Jensen, 1989; Stough & Deary, 1996; Vernon, 1993), in vračanje h Galtonovim sanjam, da je inteligentnost kot funkcijo hitrosti nevronskega procesa možno meriti z neposrednim fiziološkim odzivanjem, npr. reakcijskimi in asociacijskimi časi.

Obetajo se torej realne možnosti za bolj direktno ocenjevanje nevropsihične, "fiziološke" oziroma biološke inteligentnosti. S tem se odpirajo nove perspektive v merjenju inteligentnosti. Takšno merjenje bi imelo v primerjavi s klasičnim testnim merjenjem nekaj nespornih in velikih prednosti. Merjenje bi bilo veliko hitrejše, enostavnejše in manj zahtevno. Odpadli bi mnogi problemi v zvezi z zamudnim, dolgotrajnim konstruiranjem, umerjanjem in standardiziranjem testov; odpadli bi problemi z zastarevanjem testov, z neuporabnostjo testa zaradi poznavanja nalog (danes je treba tudi najbolj kvalitetne in uporabljane preskuse od časa do časa revidirati in spremeniti). Rezultati bolj direktnih merenj bi bili bolj primerljivi, medtem ko so testni rezultati lahko omejeni na kulturno okolje, ožje jezikovne, narodnostne, pogosto pa celo druge osebnostne in poklicne skupine. Odpadli bi pomisleki, ali je preskus veljaven za vzorec, ki se v kulturnem, starostnem ali denimo poklicnem pogledu razlikuje.

Tudi ko bodo na razpolago, bodo najbrž še dolgo uporabljali tudi tradicionalne teste inteligentnosti. Njihova velika prednost je v tem, da so ob dejstvu, da predstavljajo verjetno kar dobro oceno dispozicijske inteligentnosti (zlasti testi, ki merijo g-faktor in fluidno inteligentnost), izredno občutljivi in natančni. Njihove natančnosti za sedaj še ne more nadomestiti nobena druga mera inteligentnosti (kar pa se bo verjetno z razvojem novih tehnik hitro spremenilo).

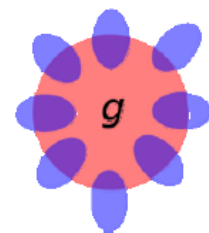


# TEORIJE INTELIGENTNOSTI

- Psihometrične teorije
  - Hierarhične in nehierarhične teorije
  - Klasična teorija: Spearman
  - Konkurenca: Thurstone
  - Integracija: Burt, Vernon
  - Nehierarhično: Guilford
  - Prenova: Cattell, Horn, Carroll, Jensen
- Razširitev: Gardner
- Integracija: Sternberg
- Funkcionalni pristop: kognitivni procesi intelekta
- Biološki pristop

## SPEARMANOVA BIFAKTORSKA TEORIJA

- Charles Edward Spearman (1863-1945)
- teorija dveh faktorjev
  - g faktor
  - s faktorji
- Charles Edward Spearman (1904, 1927)
  - faktoriziral več testov (Faktorska analiza testnih rezultatov je pokazala, da je reševanje posameznih testov in nalog nasičeno z enim samim skupnim faktorjem, ki se pojavlja pri vseh in z množico faktorjev, ki se pojavljajo pri posameznem testu ali nalogi.)
  - visoke korelacije med testi
  - skupni faktor prisoten pri vseh
  - pri vsakem ostaja nekaj neodvisne variance
  - vendar določeni testi korelirajo med seboj više, kot korelirajo z drugimi testi
- kaj povzroča korelacije med testi
  - je en g faktor edina možna razlaga?
  - možnost metodološkega artefakta?



## Testne naloge, nasičene z g faktorjem

- matrični tip
- PM, Domino test...

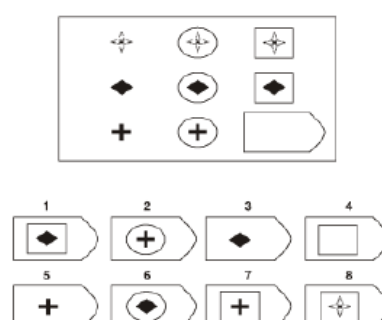
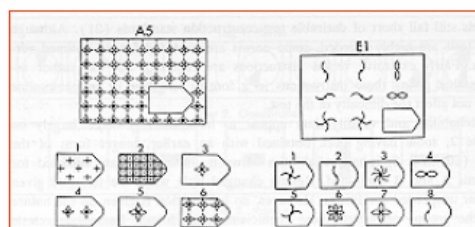
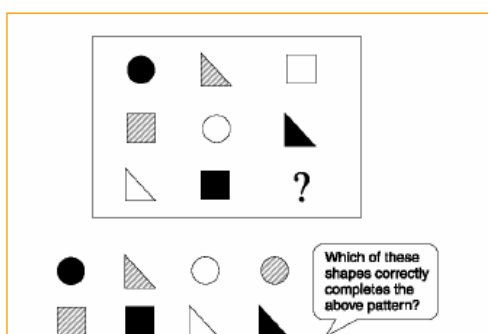


Figure 2 - Raven's progressive matrices

## THURSTONEOV MODEL

Raziskovanja testnih dosežkov so kmalu odprla nekaj vprašanj, ki jih bifaktorska teorija inteligentnosti težko razloži: cele skupine testov visoko korelirajo med seboj, njihove korelacije s testi iz drugih skupin pa so nižje. Tega ni mogoče razložiti z delovanjem g-faktorja in s-faktorjev. Že Spearman je zaslutil, da obstajajo skupinski faktorji inteligentnosti, ki poleg g-faktorja in s-faktorjev prispevajo k dosežkom. Ti faktorji naj bi pojasnjevali večjo medsebojno korelacijo med posameznimi testnimi skupinami. Spearman je domneval, da so taki skupinski faktorji povezani z aritmetičnimi, mehanskimi in jezikovnimi sposobnostmi. Skupine testov, ki vsebujejo računske naloge namreč med seboj bolj korelirajo kot pa korelirajo denimo s testi, ki vsebujejo jezikovne ali mehanske naloge (ti pa spet nekoliko više korelirajo znotraj lastne skupine kot zunaj nje). Raziskovalci so se tako lotili odkrivanja skupinskih faktorjev inteligentnosti. Kelley (1928) je našel pet takšnih faktorjev: sposobnost manipuliranja s prostorskimi odnosi, računska sposobnost, sposobnosti besednega izražanja, spominske sposobnosti in hitrost mentalnega funkcioniranja.

### Louis L. Thurstone (1887-1955)

- nekateri testi korelirajo med seboj, medtem ko z drugimi ne korelirajo
- drugi spet korelirajo med seboj, medtem ko ne korelirajo s prvimi
- prvotni zaključek: obstajajo skupinski (primarni) faktorji inteligentnosti, ki so relativno neodvisni
- revidirana slika: nekateri testi korelirajo med seboj visoko, medtem ko so korelacije z drugimi bistveno nižje
- končni zaključek: skupinski faktorji korelirajo med seboj – torej moramo računati tudi na g faktor
  - vendar v tem primeru g-faktor pojasni bistveno manj variance kot v Spearmanovem primeru

### Teorija primarnih (skupinskih) faktorjev (1938):

- (1) presojanje in sklepanje: sposobnost reševanja miselnih problemov z ugotavljanjem principov reševanja, novih odnosov med informacijami in logičnim sklepanjem; s takimi nalogami se še najbolj približamo vrojenim dispozicijam,
- (2) spominske sposobnosti: sposobnost pomnjenja gradiva,
- (3) zaznavne: hitrost in natančnost zaznavanja razlik in podobnosti v dražljajih,
- (4) prostorske: dojetanje prostorskih odnosov,
- (5) številске: hitrost in točnost reševanja enostavnih računskih nalog in dojetanja številčnih odnosov,
- (6) besednostne: tekoča uporaba in bogastvo besednega zaklada in
- (7) besedne: razumevanje besednega gradiva.

### Testne naloge


- **Skupinski faktorji**



Označite besedo, ki ima enak pomen kot beseda v okvirju  
**PRIHODNOST**  
 a. starost b. preteklost c. bodočnost č. upanje

Napišite kar največ besed, ki začenjajo na črko k

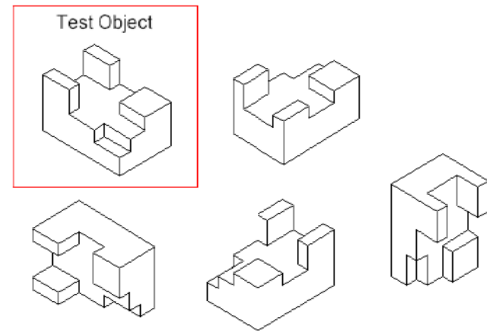
Kateremu od desnih teles pripada plašč na levi strani?



Napišite vsote naslednjih vrstic:

17 + 84 + 29 =   
 64 + 17 + 6 =   
 13 + 26 + 18 =

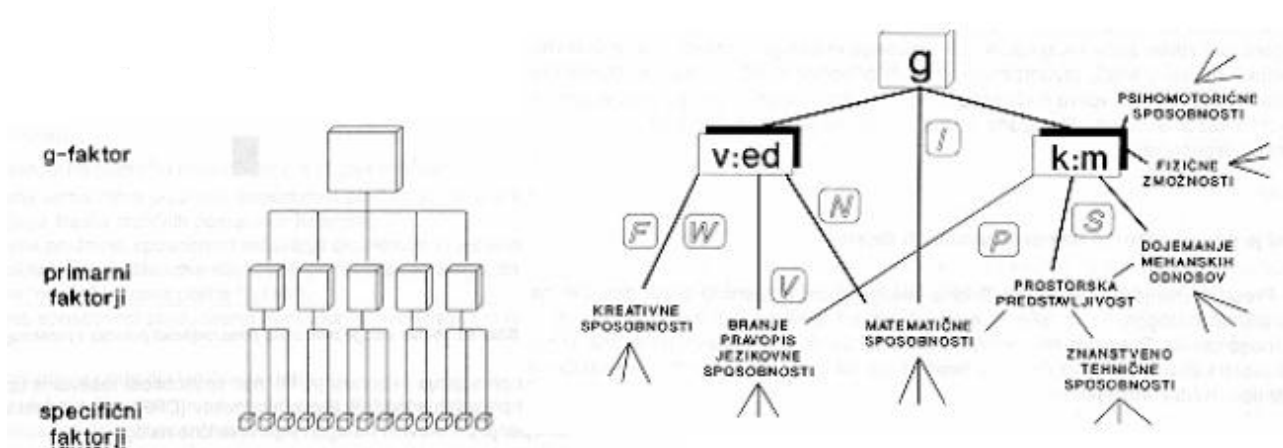
Vpišite v prazne prostore tri črke, ki nadaljujejo niz:  
 a b x c c x d e x f g x \_\_\_



## INTEGRACIJA

- sir **Cyrill Burt** (1883-1971)  
 (1949)
  - afera
    - korelacije
    - Howard, Conway
- **Philip E. Vernon** (1905-1987)  
 (1950)

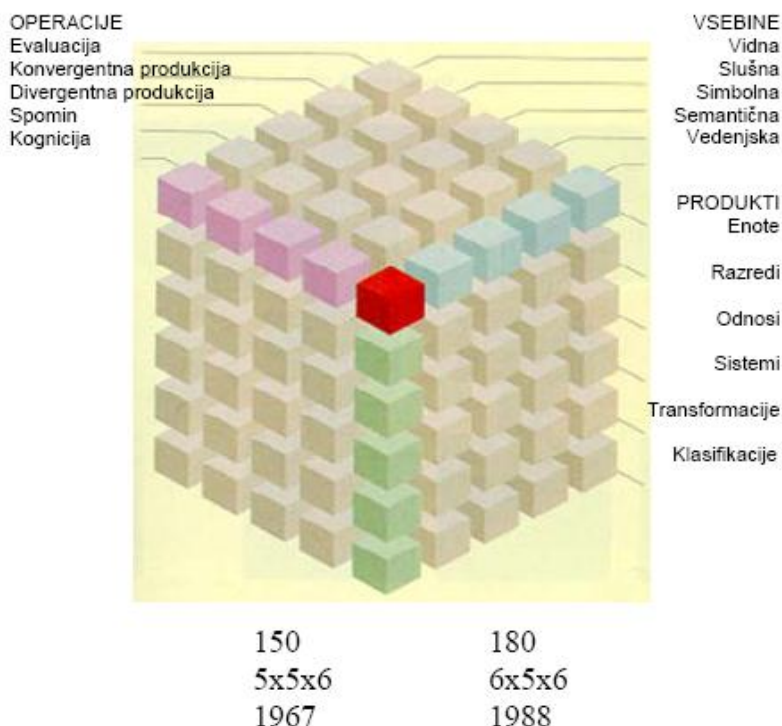
Bifaktorski model in model skupinskih faktorjev sta odprla nova vprašanja: obstaja določena korelacija med praktično intelektualnimi dosežki, osebe, ki so dobre na enem testu, bodo v povprečju prej dobre kot slabe tudi na drugih. Torej bi težko zanikali obstoj zelo splošne umske sposobnosti, čeprav je njena moč morda manjša, kot je domneval Spearman. Po drugi strani je gotovo tudi res, da nekatere testne naloge korelirajo med seboj bolj kot pa korelirajo z drugimi testnimi nalogami; takšnih "skupinskih" korelacijskih konfiguracij je precej in spet bi bilo nerazumno zanikati obstoj skupinskih (primarnih) faktorjev inteligentnosti. Vendar niti splošni, niti skupinski faktorji inteligentnosti ne pojasnjujejo posameznih dosežkov v celoti. Obstajajo tudi faktorji, ki so zelo specifični, ki prispevajo svoj delež samo k posameznim testnim dosežkom in nalogam. Nekateri raziskovalci inteligentnosti so skušali odgovoriti prav na ta vprašanja, npr. Burt (1949) in Vernon (1960). Prostor kognitivnih sposobnosti si lahko predstavljamo tako, da lahko vanj umestimo vse odkrite faktorje, od g-faktorja do specifičnih. Tako pridemo do hierarhičnega modela inteligentnosti.



## DIFERENCIACIJA

- Joy P. Guilford
- 3D model intelekta
  - nehierarhičen!
  - (spominja na periodni sistem elementov?)
- operacije
- vsebine
- produkti

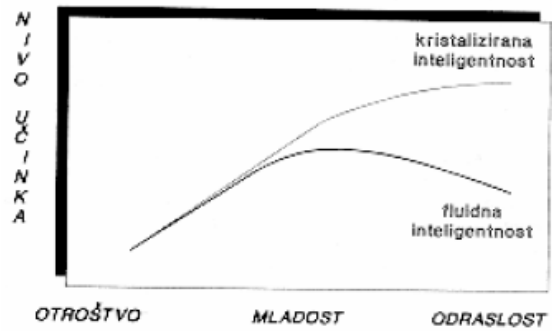
Vsi psihometrični in faktorsko analitični modeli inteligentnosti niso hierarhični. Najpomembnejši nehierarhični psihometrični model inteligentnost je oblikoval Guilford (1967, 1982). Model predpostavlja, da lahko vsako komponento inteligentnosti definiramo kot mesto presečišča treh dimenzij in njihovih subdimenzij. Glavni razlog za opuščanje tega modela so prepričljivi razlogi v prid hierarhični organizaciji intelekta, o katerih smo razpravljali. Med posameznimi sposobnostmi so tako visoke korelacije, da bi bilo prav nesmiselno, če ne bi koncipirali skupnih in nadrednih dimenzij intelekta.



## NOVE TEORIJE G-FAKTORJA

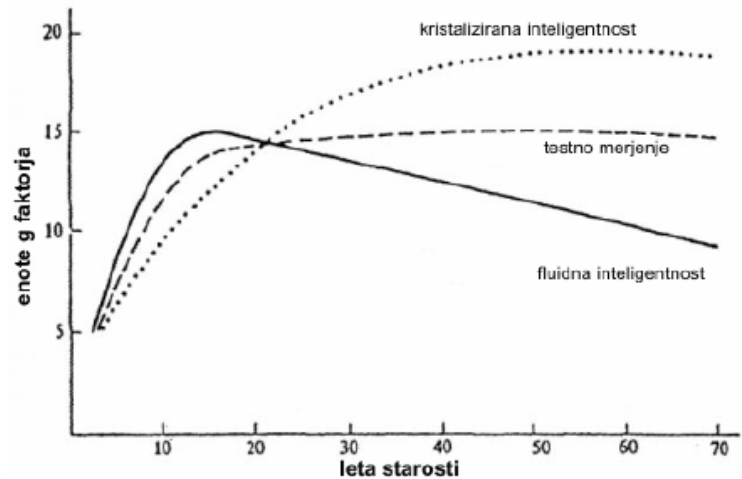
- Raymond B. Cattell, John Horn, John Carroll (CHC)
- Sekundarni faktorji

- “seciranje” g faktorja
  - kar 4 g faktorji namesto enega
  - Gf, Gc, Gv, F
  - zadnja varianta (Horn): 9 in 10 generalnih
- **Carroll**
  - teorija treh plasti
  - g, široke, ozke sposobnosti



### Gf in Gc

- **Raymond B. Cattell**, John Horn (1966, 1986)
- Uganka: razvojna krivulja testnih rezultatov
  - Ni razložljiva z g-faktorjem, ki po 16. letu upade
- Rešitev:
  - Gf + Gc

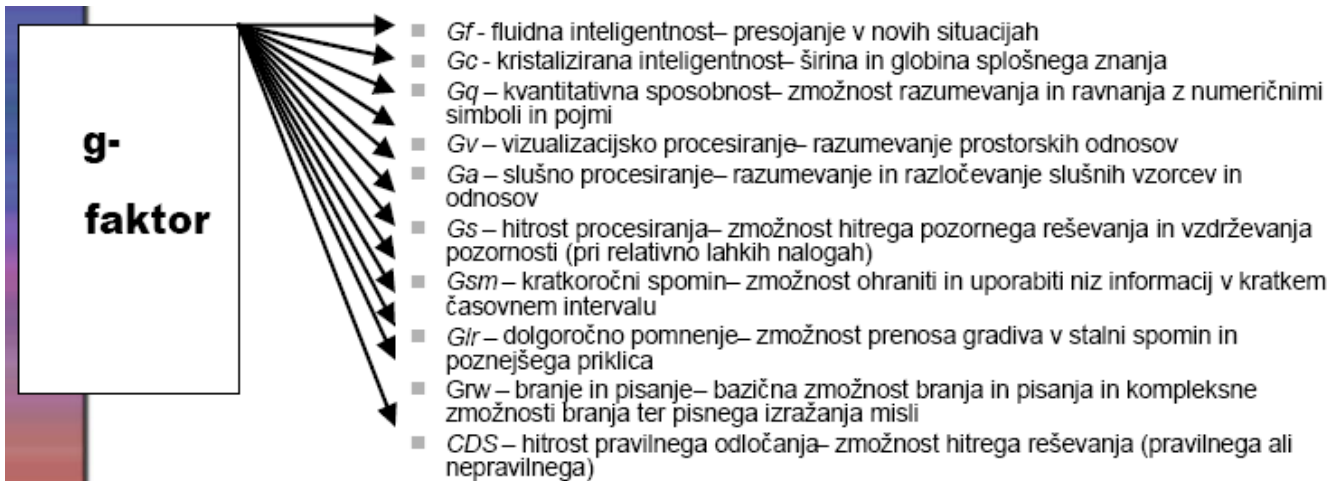


### SEKUNDARNI IN PRIMARNI FAKTORJI

SEKUNDARNI FAKTORJI			PRIMARNI FAKTORJI
Cattell in Horn	Jäger	Royce	
Fluidna inteligentnost (Gf)	Formalno-logično mišljenje	Presojanje (rezoniranje)	Indukcija, dedukcija, likovni odnosi, asociativni spomin, spominski obseg, spominski faktor
Kristalizirana inteligentnost (Gc)	Besedno mišljenje Računsko mišljenje	Verbalni faktor	Besedno razumevanje, logično mišljenje, presojanje mehanskih odnosov, računanje
Vizualizacija (Gv)	Nazorno mišljenje	Vizionalni faktor	Ponazarjanje, prostorski odnosi, hitrost zaznavanja
Fluentnost (F)	Bogastvo, produktivnost Koncentracija in tempo	Faktor fluentnosti	Asociativna fluentnost, izrazna fluentnost, spontana fleksibilnost

## Gf in Gc: John Horn (1994)

G faktor ostaja osrednja tema teorije inteligentnosti. Novejše raziskave Horna (1994) in Carrolla (1993, 1996) dajejo verjetno že zelo popolno podobo sestavin splošnega faktorja, ta podoba pa je zelo kompleksna. Po Hornovem modelu je takih komponent g-faktorja 10, po Carrollovem CHC modelu pa 8.

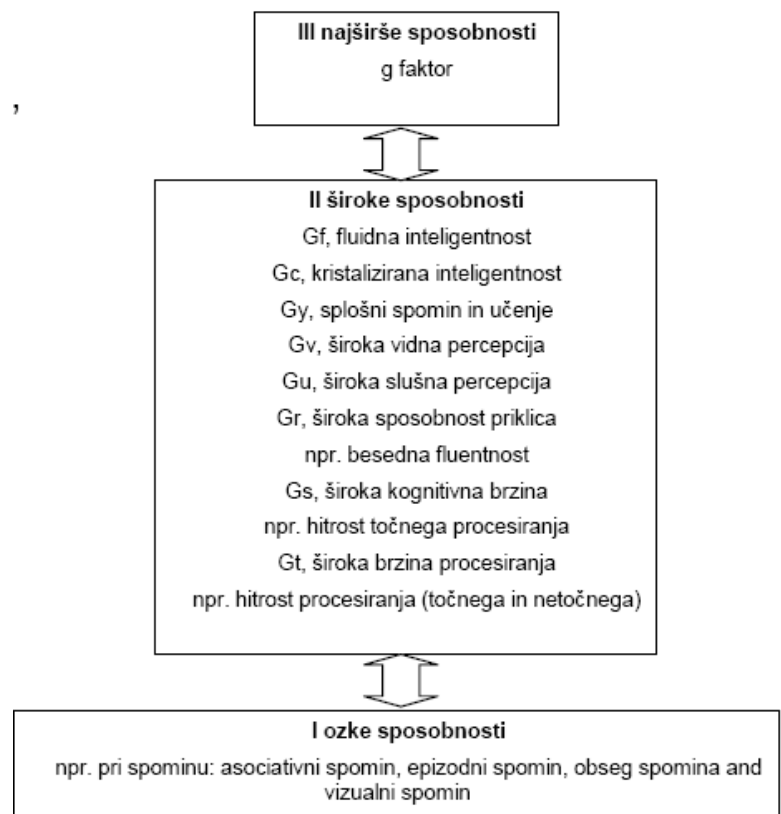


## CARROLL: CHC MODEL

- John B. Carroll (1993, 1996)
  - reanaliziral 460 podatkovnih baz
  - teorija treh plasti (treh stratumov)
  - g, široke, ozke sposobnosti
- III najširše sposobnosti
- II široke sposobnosti
- I ozke sposobnosti

## RAZLIKE HORN & : CARROLL

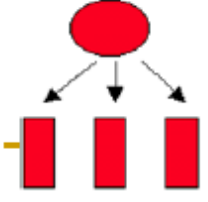


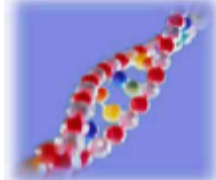
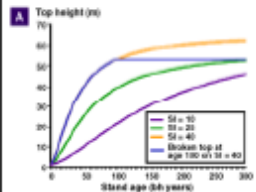
- G-faktor
  - Horn in Cattell ga eksplicitno ne postavljata v model
  - Carroll ga eksplicitno postavlja v model
- Kvantitativne sposobnost
  - Horn in Cattell jih dajeta v posebno kategorijo (*gq*) v novi, razširjeni verziji modela
  - Carroll jih vključuje v *Gf*
- Branje in pisanje
  - Horn in Cattell v razširjeni verziji (prispevek Woodcocka, 1994) kategorizirata posebej
  - V Carrollovem modelu pod *Gc*



- Merjenje CHC
  - Woodcock, R., McGrew, K., & Mather, N. (2001). Woodcock- Johnson Battery--Third Edition (WJ III). Itasca, IL: Riverside
  - Intelligence Test Desk Reference: Gf-Gc Cross-Battery Assessment (McGrew & Flanagan, 1998)

### Dokazi za CHC teorijo

- Strukturni, kriterijski, nevroznanstveni, genetski, razvojni

Strukturni	Kriterijski	Nevroznanstveni	Genetski	Razvojni
				
<p>Več ko 50 let multivariatnih raziskav strukture intelekta</p>	<p>Dokazi o različnih odnosih med CHC sposobnostmi in eksternimi kriteriji (branje, matematika, poklicna uspešnost...)</p>	<p>Dokazi, ki kažejo na diferencialne povezave CHC sposobnosti z merami fiziološkega in nevrološkega delovanja</p>	<p>Dokazi o različnih stopnjah dedljivosti CHC sposobnosti</p>	<p>Dokazi o različnem razvojnem poteku in oblikovanju CHC sposobnosti</p>

### BIOLOŠKI FAKTORJI IN MERE INTELIGENTNOSTI

- Hemisferne študije
- Možganski valovi (EEG, EEP)
- Prekrvavitev možganov
- Možgansko slikanje
- Reakcijski časi
- Drugi biološki faktorji

#### Hemisferi

- Hemisferne študije
- R. Sperry
- J. E. Bogen
- M. Gazzaniga

DESNA  
*nezavedno*  
*glasba,*  
*ples*  
*umetnost*  
*prostor*  
*intuicija*  
*domišljija*  
*nadzor nad desno*  
*polovico telesa*

LEVA  
*zavest*  
*govor*  
*branje*  
*pisanje*  
*računanje*  
*mišljenje*  
*sklepanje*  
*znanje*  
*nadzor nad desno polovico telesa*

### **Inteligentnost in možgani**

- Možganski valovi (EEG, EEP)
  - korelacije med EEG in EEP ter testnimi dosežki (oblika krivulje) (Hendrickson & Hendrickson, 1982: 0,80 z IQ)
  - frekvenca alfa valov
- Prekrvavitev možganov
  - korelacija med prekrvavitvijo središč (starost!) in testnimi dosežki
- Možgansko slikanje
  - PET, MRI idr.
- Velikost možganov
  - nezanesljivost zgodnjih študij
  - zanesljivost novih (MRI, PET), korelacija z g-faktorjem najmanj 0,40 (Jensen, 1998)
- Oblika in obseg glave
  - v korelaciji z velikostjo možganov (frenologija strikes back)
- Cerebralni metabolizem glukoze (Haier, 1988, 1992)
  - inteligentnejši porabijo manj glukoze
  - bistri možgani so učinkoviti možgani (manj napora in energije porabijo za enak učinek)
- Hitrost perifernega nevrnskega prevajanje (Barrett in sod., 1990)
  - korelira z IQ
  - centralno prevajanje še ni raziskano
- Arborizacija, diferenciacija in rast dendritov
  - prim. nevroplastičnost, rast možganske mase skozi otroštvo in mladost
- Gostota sive mase (možganskih celic) (še enkrat)
  - korelira z mentalnimi dosežki in je gensko pogojena

### **Je hitrost procesiranja baza inteligentnosti?**

- Inteligentnost kot funkcija hitrosti možganskega procesiranja
- Reakcijski (odločitveni) in inspekcijski časi
  - korelacije testnih dosežkov in reakcijskih časov naraščajo s kompleksnostjo reakcijskih nalog (-0,20 navadni RČ, -0,40 diferencialni RČ, 0,60 in več kompleksni RČ)
  - metaanalize korelacij z IQ:



- RČ: -0,35 (Jensen, 1987)
- IČ: -0,55 (Stough & Deary, 1996)

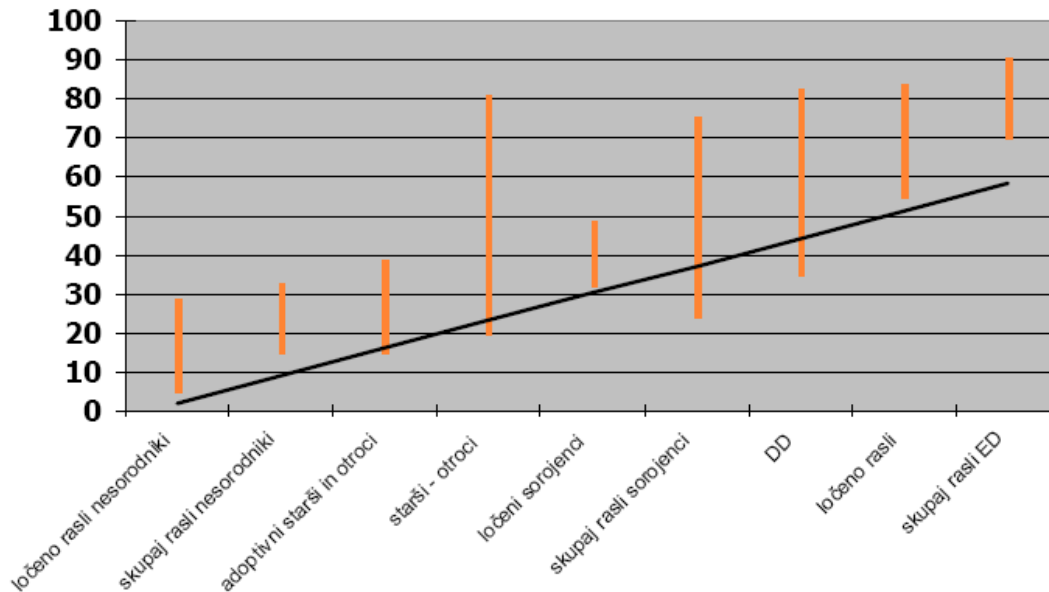
### **Biokemija inteligentnosti**

- Hormoni (spolni hormoni)
  - testosteron in prostorske sposobnosti (nelinearno)
  - estrogen in verbalne sposobnosti (linearno)
    - iniciranje estrogena spremeni profil inteligentnosti pri moških
- Nevrotransmiterji
  - nootropne substance (“droge za pamet”)
  - acetilholin: učenje, spomin
  - dopamin
  - gen, ki naredi miši pametnejše (Tang in sod., 1999): gen, ki producira receptorje za nevrotransmitter glutamat in ga imajo samo mlade miši; genska manipulacija je povzročila boljše učne učinke

# IZVORI IN DEJAVNIKI INTELIGENTNOSTI

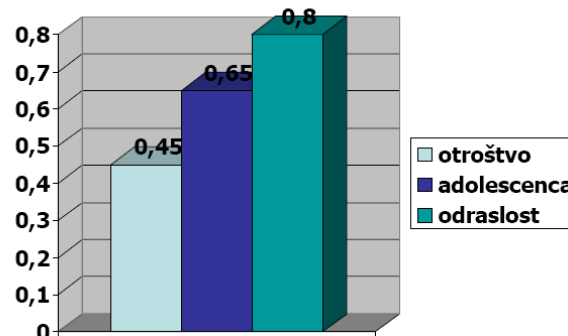
- Dednost, okolje, samodejavnost
- Genetski faktorji
- Biološki faktorji
- Sociokulturni faktorji

## Razponi korelacij



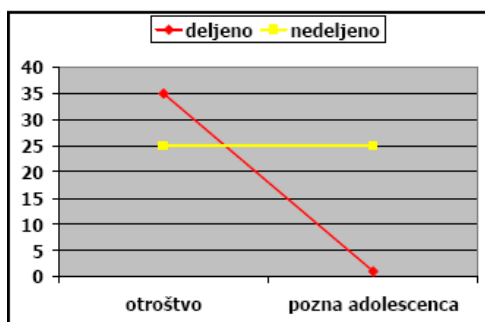
## DEDLJIVOST, STAROST IN OKOLJE

### heritabilnost narašča s starostjo



## VLOGA SKUPNEGA IN DELJENEGA OKOLJA

- s starostjo upada vpliv skupnega okolja
- (skupno) družinsko okolje ne vpliva veliko na inteligentnost (skupaj rasli dvojčki ne kažejo veliko večje skladnosti kot ločeno rasli)



	Heritabilnost ( $h^2$ )	Skupno okolje ( $C^2$ )
otroci	0.45	0.35
mlajši mladostniki	0.75	< 0.10

*McCartney, Harris, & Bernieri, 1990; McGue, Bouchard, Iacono, & Lykken, 1993; Scarr & Weinberg, 1978; Loehlin, Horn, & Willerman, 1989; Scarr, Weinberg & Waldman, 1993)*

## GENETSKI FAKTORJI

### Raziskovanje genoma

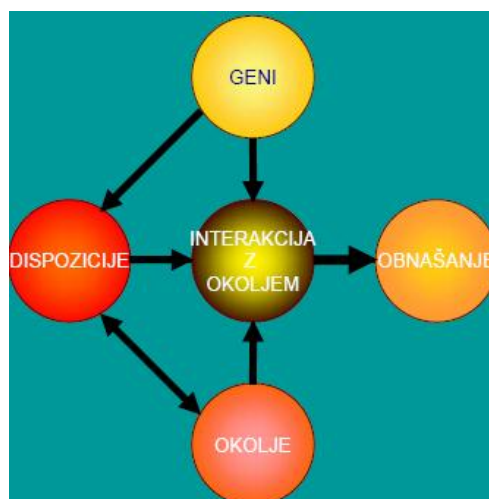
- Inteligentnost v genomu
- Plominov projekt (Robert Plomin)
  - kakšne so razlike med stopnjami inteligentnosti v genomu
  - 200 najbolj bistrih otrok (IQ 160) genetsko primerjajo z 200 povprečnimi otroki (IQ 102)
  - analiza genoma
- Izsledki: Plomin in sod. (2001). A Genome-Wide Scan of 1842 DNA Markers for Allelic Associations With General Cognitive Ability: A Five-Stage Design Using DNA Pooling and Extreme Selected Groups. Behavior Genetics, Vol. 31, No. 6, November 2001 (© 2001), 497-510.
  - Analize so po peti stopnji eliminacije genov pokazale, da ni posameznega gena, ki bi bil odgovoren za inteligentnost
  - Že vseskozi menijo strokovnjaki, da je inteligentnost pod vplivom številnih genov, nekateri ocenjujejo, da je morda kar 40% našega celotnega genoma povezanega z inteligentnostjo

### Geni, možganska struktura in inteligentnost

- Dedljivost sive mase
  - Večja zlasti pri strukturah frontalnega in temporalnega režnja (Toga & Thompson, 2004, 2005)
- Geni  $\iff$  možgani  $\iff$  IQ

### Genetika vplivov okolja

- Je torej preostali, s heritabilnostjo nepojasnljivi vpliv na inteligentnost, izključno stvar vplivov okolja?
- Raziskave kažejo, da so tudi vplivi okolja lahko genetsko posredovani (Plomin & Spinath, 2004; "narava v kulturi")
  - Genetski faktorji določajo, kakšne bodo naše interakcije z okoljem



- Adopcijske študije npr. kažejo, da genetski vpliv pojasnjuje okrog 40% variance v točkah HOME (home observation for measurement of the environment), ki merijo vpliv domačega okolja.

## OKOLJE IN INTELIGENTNOST

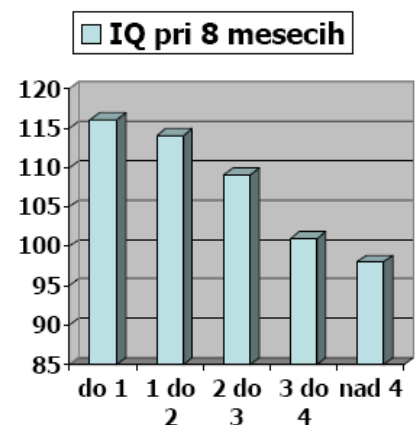
- Ekološki in sociokulturni vplivi
- Flynnov učinek
  - Naraščanje testnih dosežkov iz generacije v generacijo
  - V večjem delu 20. stoletja, zlasti v 2. polovici
  - Težko ga razložimo z biološkimi faktorji
  - Zdi se, da izgublja moč, ali se celo obrača
- Hrana
  - prehrana nosečnic
  - Lynn: hrana - možganska teža - IQ
    - po tej tezi Flynnov učinek ni artefakt
    - negativni učinki zelo slabe prehrane so dokazani, sicer pa korelacije med hrano in IQ niso konkluzivne
- Negovalne in vzgojne spodbude
- Šolanje, izobrazba
- Poklicno delo

## Drugi faktorji

- Prenatalni vplivi
  - močni, trajni učinki
  - prenatalni rizični dejavniki, teratogeni (alkohol, nikotin, kofein, druge droge, svinec, sevanje, polucija, hranjenje...)
- Teža ob rojstvu (Columbia Univ, 2002)
  - 3000 otrok pri 7 letih: razlike v IQ
  - prejšnje študije so pokazale učinek predvsem pri novorojencih z nizko težo
  - učinek je večji pri fantih kot pri deklicah
  - nizozemska študija
- Venezuelska študija
  - prenatalna in postnatalna stimulacija mater
  - relativno trajni učinki
    - po sedmih letih je glede na količino pijače razlika v IQ (WISC) okrog 6,7



vpliv količine alkohola  
(Streissguth in sod., 1980)



## SOCIOKULTURNI FAKTORJI

- Kaj vpliva na inteligentnost
  - spodbudno okolje

- vzgojne spodbude ter intervencije
  - začetni učinek, ki pozneje pogosto preneha
- izobrazba, šolanje
  - usposabljanje za reševanje problemov
- poklicno delo (kompleksnost)
- Kaj ne vpliva
  - vzgojni slogi, družinska vzgoja (manj kot pričakovano: nujne spodbude, vendar ne zadostne za diferencialno povečevanje dosežkov)
- Vpliv inteligentnosti na:
  - poklicni nivo
  - dohodek
  - SES
  - inteligentnost je potrebna tako za opravljanje določenih poklicnih del kot za izšolanje zanje
  - izobrazba in šolanje
- Problemi pri raziskovanju medkulturnih vplivov na inteligentnost

### **Spodbude so pomembne**

- visoka heritabilnost ne pomeni nespremenljivosti IQ
  - vpliv okolja je neizpodbiten
  - pač pa heritabilnost zmanjšuje verjetnost za izenačenje IQ
- Flynnov efekt težko razložimo ne da bi upoštevali vplive okolja (akceleracija spodbud, prehrana...)
- šolske spodbude so pomembne (Cahan & Cohen, 1987)
  - prenehanje šolanja pomeni upad IQ za do 0,4 SD (6 točk!) na leto (Green in sod., 1964)
  - nekatere šole tako malo učijo/spodbujajo, da imajo starejši bratje/sestre, ki se šolajo, sistematično nižji IQ (Jensen, 1977)
  - šolanje je pomembno zlasti za nekatere vidike inteligentnosti (Gc)
- učinek spodbud in intervencij (obogateno okolje)
  - je opazen, a kratkoročen
  - dolgoročnejši je, če je intervencija intenzivna in dolgotrajna (Campbell & Ramey, 1994 "Carolina Abecedarian Project", od 2. do 15. leta, 1972-1987)

### **Zaradi let starosti ali zaradi let šolanja?**

- Sorel Cahan & Nora Cohen (1987)
  - primerjala sta porast IQ glede na leta starosti in glede na leta šolanja
  - razpon porasta zaradi starosti znotraj istega leta šolanja bistveno manjši kot razpon porasta zaradi leta več šolanja pri enako starih (krivulja za višji razred se ne nadaljuje kontinuirano, temveč krepko preskoči)
  - TOREJ: učinek starosti je pomemben, a učinek let šolanja je še pomembnejši

## Razvojni vidik inteligentnosti

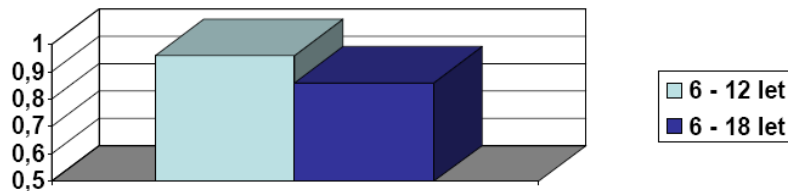
- Kvantitativni in kvalitativni razvoj inteligentnosti
  - Psihometrični vidik
    - Naraščanje Gf do 15 leta povezano z geni in z razvojem možganskih struktur (razvoj dendritov in sinaps, arborizacija, nevroplastičnost)
    - Neizogibno upadanje Gf (kompenzirano z neupadanjem Gc)
  - Vendar se ta upad bistveno bolj kaže na prereznih kot na longitudinalnih študijah!
  - Kognitivno-informacijsko procesni vidik
    - Razvoj inteligentnosti odraža napredek in spremembe v učinkovitosti procesiranja informacij (npr. spomina, mišljenja...)
    - Upadanje hitrosti procesiranja informacij v s starostjo

STOPNJA (FAZA) RAZVOJA	KRATEK OPIS	PREVLADUJOČI KOGNITIVNI PROCESI
<i>Senzomotorična stopnja (od rojstva do 2. leta starosti)</i>	Kognicija deluje na ravni povezovanja senzornih in motoričnih shem	Oblikovanje prvih naučenih shem, prve asimilacije in akomodacije shem, sheme predmeta, konstantnost predmetov, cirkularna dejavnost
<i>Predoperativna stopnja (predpojmovna podstopnja, od 2. do 4. leta) (stopnja nazornega mišljenja, 4. do 7. leto)</i>	Oblikujeta se predstavi in nato simbolni način kognitivnega delovanja, osvobojen neposredne vezanosti na prisotne objekte	Ponotranjenje, predstavljane, simbolno mišljenje (govor); konkretnost, ireverzibilnost, egocentričnost, centriranje, stanja nasproti procesom in transformacijam
<i>Stopnja konkretnih operacij</i>	Konkretne miselne operacije	Grupiranje, kompozicija, reverzibilnost, identiteta, asociativnost, tautologija
<i>Stopnja formalnih operacij</i>	Abstraktno, formalno logično mišljenje	Abstraktna pojmovnost, oblikovanje abstraktnih pojmov, zavestno manipuliranje z operacijami, matematično in logično presojanje
<i>Postformalna stopnja *</i>	Dialektično presojanje	Dialektične miselne operacije, dojetanje komplementarnosti nasprotij

## Intravariabilnost inteligentnosti

- Tempo in dinamika razvoja inteligentnosti sta individualno različna, kar vodi do intervariabilnosti v razvoju inteligentnosti. Pri posameznikih so lahko odstopanja velika.
- Pri 6 let starih testiranih otrocih je korelacija pri 12 letih 0,96 in pri 18 letih 0,86 (Jones & Bailey, 1941; podobno Moffitt in sod., 1933)
- Korelacije mentalne starosti pri enoletnih otrocih korelirajo signifikantno a nižje s pozneje izmerjenimi. Ker je merjenje inteligentnosti pri majhnih otrocih vprašljivo,

predlagajo nekateri raziskovalci habituacijo (zmanjševanje časa, ki ga otrok posveča novemu dražljaju pri nadaljnjih prezentacijah – to bi lahko bila mera hitrosti procesiranja, ki je dejavnik g-faktorja). Metaanaliza ugotavlja povprečno korelacijo 0,36 med merjenjem v prvem letu starosti in poznejšimi merjenji (McCall & Garriger, 1993).

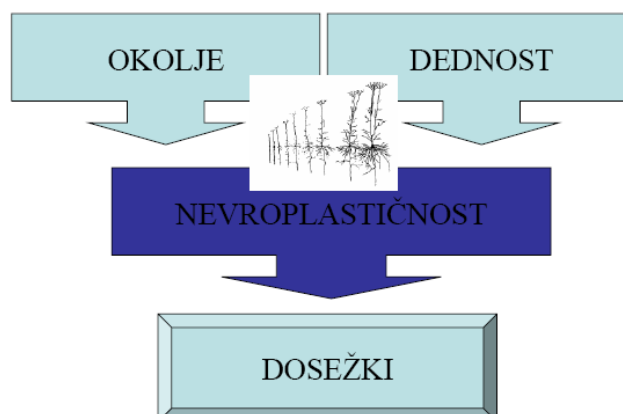


## NEVROZNASTVENI PRISTOP

- Nevroplastičnost (Garlick, 2002)
  - nevronski krogi
    - potrebujejo stimulacijo okolja
    - so odprti za spremembe
  - g-faktor
    - dedna dispozicija
    - relativno zaprta (?) – ima pa širok spekter delovanja
  - umske zmožnosti temeljijo na različnih nevronskih povezovalnih sistemih
    - ti se razvijajo v procesih nevronskega prilagajanja okoljski stimulaciji
    - živčni sistem se prilagaja okolju in spreminja povezave (nevroplastični proces) (možganska masa narašča, čeprav se število nevronov manjša)
    - v procesu prilagajanja se oblikujejo nove nevronske povezave in sistemi
  - možgani se prilagajajo stimulaciji okolja
    - učinkovitost tega prilagajanja je mera splošne inteligentnosti
    - ljudje se razlikujejo v učinkovitosti prilagajanja, v nevroplastičnosti
    - plastičnost traja do odraslosti

### Nevroplastičnost in inteligentnost

- Nevroplastičnost - adaptivnost nevrnega sistema na spodbude okolja
- odvisna od okolja in dednosti



# MERJENJE INTELIGENTNOSTI

---

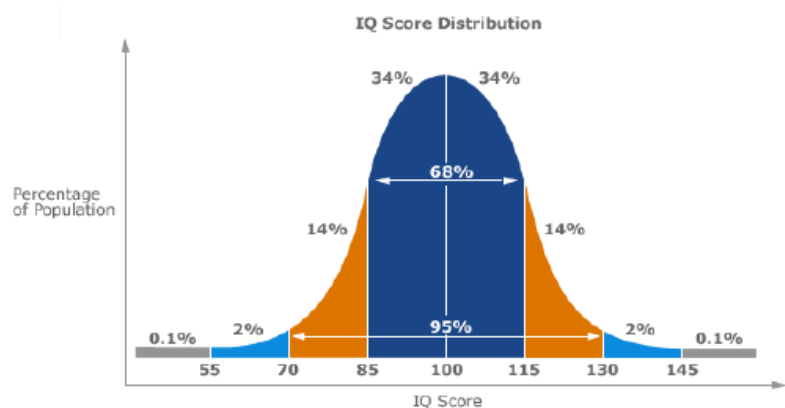
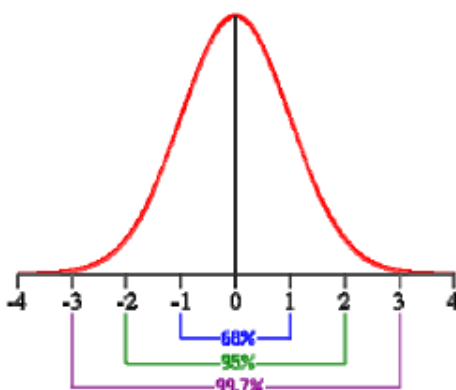
- Testno (psihometrično)
  - binetariji (IQ)
  - verbalno, neverbalno
  - g-faktor (PM...)
  - multidimenzionalno (WB, WAIS, WISC...)
  - baterije sposobnosti
- multipli faktorji
- Netestno
  - fiziološki kazalci (RČ, EEG, PET, MRI...)
- Ocene, dosežki...

## INTELIGENTNOSTNI TESTI

- Binetariji
  - Binet & Simon (1905)
  - Terman in sod. (1916) : Stanford-Binet
- Skupinski testi
  - Yerkes (1917): Army Alpha, Army Beta
- Besedni, nebesedni
- Testi g-faktorja
  - Raven: Progresivne matrice
- Testi skupinskih faktorjev
- Klinični testi
  - Wechsler (WB, WAIS, WISC...)
- Pregledni (presejalni) testi
- Množica novejših testov
- Netestno merjenje inteligentnosti
  - reakcijski časi
  - evocirani potenciali

## Razpon inteligentnosti

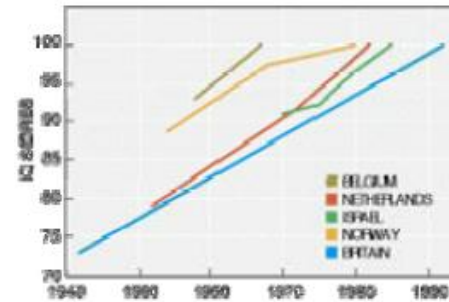
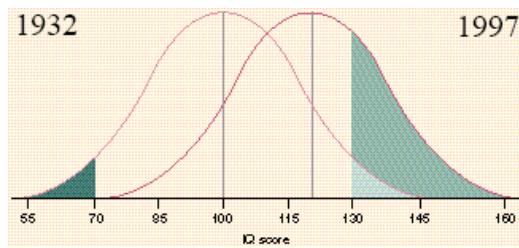
68% populacije znotraj ene standardne deviacije od sredine, 95% znotraj dveh SD.





## Razlike v inteligentnosti

- Medosebne razlike
- Skupinske razlike
  - Starost (ekstenzivno v poglavju o razvoju osebnosti)
  - generacije (Flynnov učinek)
  - spol
  - SES
  - kultura
  - etnične in rasne skupine
  - ogroženost zaradi stereotipov



# KATEGORIJE INTELIGENTNOSTI (IQ)

<20 - Najgloblje učne težave  
20-34 - Hude učne težave  
35-49 - Zmerne učne težave  
50-69 - Blage učne težave  
70-89 - Nizko normalen  
90-109 - Normalen  
110-129 - Visoko normalen  
130+ - Genialen

## Po Stanford-Binet:

nad 140 genij,  
120 – 139 zelo nadpovprečen,  
110 – 119 nadpovprečen,  
90 – 109 povprečen,  
80 – 89 slabši od povprečja,  
70 – 79 omejen,  
50 – 69 zaostal,  
25 – 49 imbecilen,  
do 24 idiot.

## WISC-III:

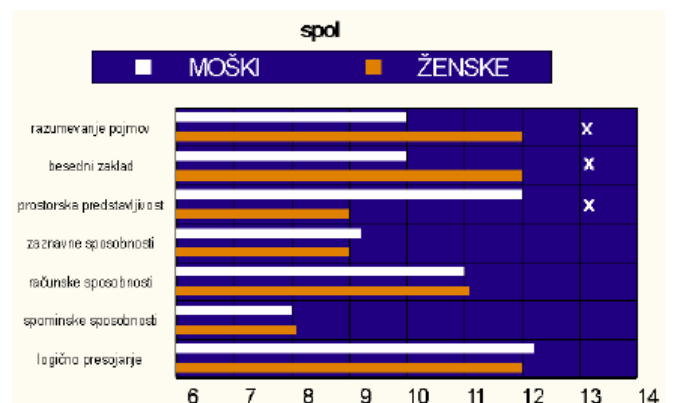
130 + izredno visoka  
120-129 visoka  
110-119 visoko povprečna  
90-109 povprečna  
80-89 nizko povprečna  
70-79 nizka  
-69 izredno nizka

## **Nizka inteligentnost**

- Stopnje
- Duševna prizadetost
  - biološki dejavniki (25%)
    - med drugim na račun Downovega sindroma, PKU, fragilnega X-sindroma

## **Razlike med spoloma**

- Razlike v skupinskih faktorjih
- Ž:
  - razumevanje pojmov (V)
  - besedišče (W)
- M:
  - razumevanje prostorskih odnosov (S)
  - mehanski odnosi



## Medrasne razlike in zvonasta krivulja - hereditarni in miljejski pogled

- Arthur Jensen (1968, 1969)
  - učenec Symonds in Eysencka, sklicevanje na Burta
  - študije razlik med rasnimi skupinami
- Rezultati študij
  - nivo I (asociativno učenje) - ni razlik
  - nivo II (konceptualno učenje) - so razlike
    - belci, črnci, Judje, Japonci
  - teh razlik ne zmanjšajo niti kulturno prilagojeni testi (“testi so barvno slepi”)
- Hereditarno tolmačenje rasnih razlik v inteligentnosti
  - 80/20
- Spor še traja
- Herrnstein & Murray (1994), sledi “Bell curve debate”
- Vmeša se APA (APA Task Force)
  - Razlike so nedvomne in to tudi pri povsem nepristranih testih
  - Vzrokov za te razlike ni mogoče definitivno označiti, ni jasno, koliko so vpleteni genski in koliko miljejski dejavniki – po vsej verjetnosti eni in drugi
  - “that there indeed was a huge gap between whites and blacks in measured IQ, that the tests were not in any way biased, but the cause was still unknown”

## IQ v različnih državah

- Nekaj vprašanj in odgovorov
  - Je rasa dovolj dobro definiran pojem?
  - Rase se tudi kulturno razlikujejo
  - Razlike v IQ korelirajo z razlikami v socioekonomskem standardu
  - Vendar: razlike med rasami ne korelirajo vedno z razlikami v SES in kulturi
  - Če je inteligentnost močno dedljiva, to seveda še ne pomeni, da so tudi skupinske razlike v inteligentnosti dedno pogojene
  - Vendar so druge razlage še manj dokazane in prepričljive
  - Očitno je del razlik kulturno pogojen, toda to ne more veljati za razlike med skupinami, kjer miljejsko omejevalni faktorji ne delujejo (npr. zakaj razlike ostanejo kljub temu, da gre za enake ali celo boljše pogoje?)

Country	City	Mean IQ
Holland	Amsterdam	109.4
Germany	Hamburg	109.3
Poland	Warsaw	108.3
Sweden	Stockholm	105.8
Yugoslavia	Zagreb	105.7
Italy	Rome	103.8
Austria	Vienna	103.5
Switzerland	Zurich	102.8
Portugal	Lisbon	102.6
Great Britain	London	102.0
Norway	Oslo	101.8
Denmark	Copenhagen	100.7
Hungary	Budapest	100.5
Czechoslovakia	Bratislava	100.4
Spain	Madrid	100.3
Belgium	Brussels	99.7
Greece	Athens	99.4
Ireland	Dublin	99.2
Finland	Helsinki	98.1
Bulgaria	Sofia	96.3
France	Paris	96.1

From V. Buj, *Person. & Individ. Diff.*, Vol. 2, pp. 168 to 169, 1981  
Subjects >16 yrs. old tested on the Cattell Culture Fair Test 3 (16 SD), standardized in the USA (IQ=100).

# MULTIDIMENZIONALNE TEORIJE INTELIGENTNOSTI

---

- Mnogi raziskovalci so od Thurstona dalje prepričani, da inteligentnost ni enodimenzionalna sposobnost, ampak jo sestavlja več med seboj relativno neodvisnih dimenzij. Po Gardnerju inteligentnost ni enotna sposobnost, ampak jo sestavlja vse tisto, kar se v neki kulturni sredini ocenjuje kot bistro in razumno: je »sposobnost reševati probleme ali ustvarjati produkte, ki so cenjeni v enem ali več kulturnih okoljih« (Gardner, 1993). Njegovo pojmovanje inteligentnosti samo po sebi ne odstopa od tradicionalnega, saj tudi Gardner meni, da je inteligentnost »sposobnost učinkovitega odzivanja na nove situacije« (Gardner, 1998) in da se razvija na podlagi dednosti, učenja in socializacije. Relativno nov pa je Gardnerjev poudarek, da je treba pri pojmovanju inteligentnosti sprejeti medkulturna merila in jo torej gledati kot »sposobnost narediti nekaj koristnega v družbi, v kateri živimo« (Gardner, 1998). To pa pomeni, da sodi v inteligentnost vse, kar različne kulture v svoji ljudski modrosti vanjo projicirajo.
- Howard Gardner (1983, 1993, 1998, 1999)
- teorija multiplih inteligentnosti
  - model 7 inteligentnosti
  - model 8 inteligentnosti
  - spiritualna/eksistencialna - 9
  - koliko še?
  - so vse enako nujne?
- Tony Buzan, Raymond Keene
  - 10 inteligentnosti

## Vrste inteligentnosti (Gardner, 1983, 1999)

- **Lingvistična** – sposobnost hitrega preoblikovanja fizične reprezentacije dražljajev (črka in drugi simboli) v simbole višjega nivoja
- **Logično-matematična** - sposobnost posploševanja specifičnih izkušenj in oblikovanja novih, bolj abstraktnih konceptov in pravil
- **Prostorska** – sposobnost predstavljanja in mentalne rotacije dražljajev
- **Telesno-kinestetična** - sposobnost kontroliranja gibov telesa in sposobnost natančnega manipuliranja z drugimi objekti
- **Glasbena** – sposobnost prevajanja pisanih simbolov v višino tona in ritem
- **Interpersonalna** - sposobnost zaznavanja in razlikovanja razpoloženja, osebnostnih lastnosti in motivov drugih ljudi
- **Intrapersonalna** – sposobnost ločevanja in identifikacije različnih misli in občutij in njihove uporabe za razumevanje lastnegavedenja

## Multipli tipi inteligentnosti

inteligentnost	končna stanja (primeri)	jedrne sestavine
<i>jezikovna</i>	pesnik, Prešeren novinar	čut za zven, ritem in pomen besed; smisel za različne funkcije jezika
<i>logično- matematična</i>	znanstvenik, Einstein matematik	spodobnost in čut za razločevanje, presojanje logičnih in numeričnih vzorcev
<i>prostorska</i>	navigatorskipar, slikar, Picasso	spodobnost dobrega zaznavanja vidno prostorskega sveta; predstavljanje in upodabljanje sprememb (transformacij) v prostoru
<i>glasbena</i>	skladatelj, Mozart violinist, Menuhin	zmožnost producirati in ceniti ritem, višini in barvo zvoka; smisel za oblike glasbenega izražanja
<i>telesno-kinestetična</i>	plesalec, Fontaine atlet	spodobnost obvladovanja in usklajevanja telesnih gibov; spretno ravnanje s predmeti
<i>interpersonalna</i>	politik, Gandhi socialni delavec	smisel za razločevanje in odzivanje na razpoloženja, temperament, motive in želje drugih oseb
<i>intrapersonalna</i>	romanopisec terapevt, Freud	zmožnost poglobljanja vase, spoznavanja samega sebe, smisel za lastna počutja in čustva in prilagajanje lastnega ravnanja njim
<i>naravna</i>	kmet, lovec, vrtnar; biolog, Darwin	prilagajanje svetu narave, razumevanje narave
<i>duhovna in/ali eksistencialna</i>	prerok, verski vodja, duhovnik, Mati Tereza	dojemanje duhovnih in absolutnih vidikov stvarnosti, višjega smisla in poslanstva

### MI - ocena, pro et contra

- empirična podpora za posamezne tipe inteligentnosti
- medkulturne študije (navigacija)
- možganske poškodbe
  - prizadenejo določen tip, drugih ne
- razvitost kakega tipa pri nekaterih motnjah
  - visokofunkcionalni avtizem (npr. matematika, spomin)
- so vse MI neodvisne?
  - neodvisnost pravilo ali izjema?
- so enako pomembne za preživetje?
- arbitrarnost seznama MI
- sposobnosti ali talenti?
- ni procesnih analiz
  - kaj npr. razlikuje ljudi z višjo in nižjo sposobnostjo

### POSTMODERNIZEM: BUZAN- KEENE

- Tony Buzan, Raymond Keene
  - 10 inteligentnosti

1. genialnost
2. besedna inteligentnost
3. numerično-logična inteligentnost
4. inženirsko-prostorska inteligentnost
5. čutna inteligentnost
6. telesno-kinestetska inteligentnost
7. ustvarjalna inteligentnost
8. intrapersonalna inteligentnost
9. interpersonalna inteligentnost
10. duhovna inteligentnost

## **G FAKTOR PONOVRNO**

- Arthur Jensen (1994, 1998)
- zavračanje kritik g-faktorja
  - vedno ga najdemo na samem vrhu hierarhije
- dokazi, da g faktor obstaja
  - psihometrični
  - statistični
  - genetski
  - fiziološki
- g faktor največ prispeva k dedni komponenti inteligentnosti
  - g faktor razloži tudi 4 multiple inteligentnosti po Gardnerju (ostale ne sodijo na področje umskih sposobnosti)

## **STERNBERG: TRIARHIČNA TEORIJA IN TEORIJA USPEŠNE INTELIGENTNOSTI**

- c (1985) analitična, ustvarjalna, praktična
- Triarhična teorija
  - strukturna (komponentna) subteorija – analitična inteligentnost
  - kontekstna subteorija – praktična inteligentnost
  - izkustvena subteorija – ustvarjalna inteligentnost
- Teorija uspešne inteligentnosti

Zakaj testi inteligentnosti bolje napovedujejo šolski uspeh kot uspeh na delovnem mestu? Je skrivnost v tistem, "molčečem" znanju (tacit knowledge – praktična modrost), ki ga pridobimo z ustreznimi izkušnjami in "investiranjem" inteligentnosti v spretnosti in veščine? Testiranje tihega znanja izboljša napovedljivost, vendar je vprašanje, če imamo pri tem opraviti z inteligentnostjo (bolj verjetno gre za spretnosti in znanja, torej nekaj, kar je večina raziskovalcev želela strogo ločiti od inteligentnosti).

## Triarhična teorija

### Zmožnost novega vpogleda

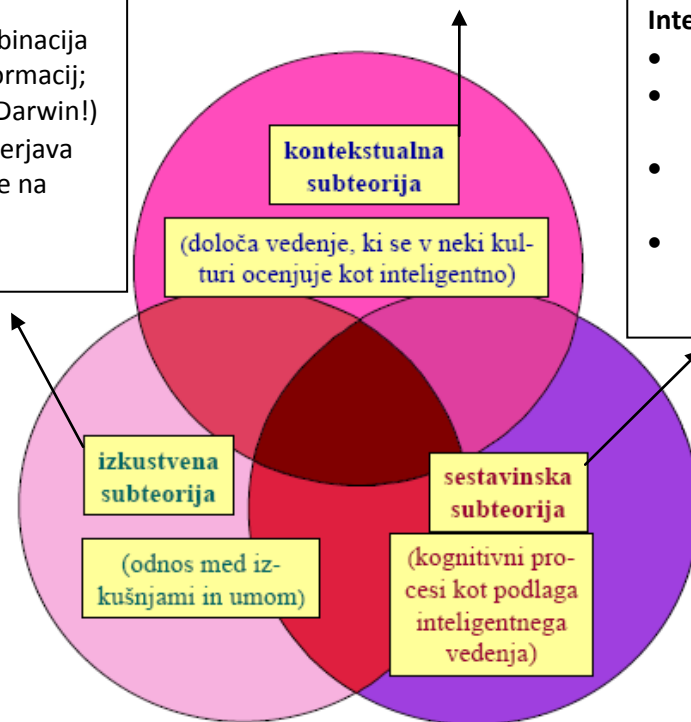
- adaptacija na nove situacije (v njej se sprožijo sestavinski procesi)
- selektivno kodiranje kritičnih informacij (Fleming!)
- selektivna kombinacija (integracija informacij; "velika slika") (Darwin!)
- selektivna primerjava (prenos izkušnje na drug problem) (Arhimed!)

### Bistrost, iznajdljivost, prilagajanje

- socialni in kulturni kontekst
- tiho znanje (učenje iz okoljskega konteksta) (tacit knowledge)
- znanje, ki ni eksplicitno naučeno, je pa implicitno pridobljeno v domačem, delovnem in drugem okolju
- socialna in praktična inteligentnost, vključenost osebnostnih lastnosti
- ne korelira s testi

### Inteligentnost, ki jo merijo testi

- kognitivni procesi
- metasestavine (strategije, nadzor, vrednotenje)
- performativne sestavine (izvedba, izvrševanje metastrategij)
- sestavine pridobivanja znanja (kodiranje, kombiniranje, primerjanje informacij)



## Uspešna inteligentnost

- Sternberg & Grigorenko, 2000
- Analitična inteligentnost
  - Zmožnost analizirati in vrednotiti ideje, reševati probleme in odločati
- Ustvarjalna inteligentnost
  - Zmožnost ustvarjati nove in zanimive ideje
- Praktična inteligentnost
  - Zmožnost najti najustreznejše ujemanje med lastnimi zahtevami in zahtevami okolja

## BIOEKOLOŠKA TEORIJA

- Ceci (1990, 1999): Bioekološka teorija
  - inteligentnost je odvisna od kulturnega konteksta
    - PRIMER: Glickove ugotovitve pri ljudstvu Kpelle ("pametno" in "neumno" sortiranje predmetov - taksonomske kategorije)
  - testni dosežki so povezani predvsem s šolanjem
  - praktična in akademska inteligentnost sta dokaj neodvisni druga od druge
    - "matematika" v šoli in življenju

# Inteligentnosti na drugi strani IQ-ja

---

- Koncepti socialne, mehanske in praktične inteligentnosti
- Bistveno širjenje koncepta inteligentnosti onstran IQ pomeni model multiplih inteligentnosti (Gardner)
- V novejšem času se razširijo, poglobijo koncepti
  - Emocionalne inteligentnosti (del socialne inteligentnosti)
  - Socialne inteligentnosti same
  - Moralne inteligentnosti
  - Duhovne inteligentnosti
  - Skupinske inteligentnosti
  - Sistemske inteligentnosti

## EMOCIONALNA INTELIGENTNOST

*“EI je vrsta socialne inteligentnosti, ki se nanaša na sposobnost zaznavanja lastnih emocij in emocij drugih, njihovega razločevanja in uporabe teh informacij za usmerjanje mišljenja in vedenja.”*

Peter Salovey in Jack Mayer (1990)

- Daniel Goleman (1995)
- Del ti. socialne inteligentnosti
- Vključitev emocionalnih, motivacijskih in drugih potez ter spretnosti
- Opredelitev EI:
  - set sposobnosti, ki vključuje samonadzor, navdušenost za delo in vztrajnost, in sposobnost samomotivacije
  - Sposobnost nadzorovanja impulzov in odložitve zadovoljitve potreb, uravnavanje svojih čustev in sposobnost, da stres ne vpliva na mišljenje, empatijo in upanje
- ključna človeška spretnost
- niti inteligentnost, niti emocionalna
- združuje značilnosti, ki so podlaga učinkovitemu delovanju v socialnih situacijah
  - povezava razuma in čustev
  - učinkovitost v odnosih z drugimi
  - identificiranje, razumevanje in upravljanje lastnih emocij

## TEORIJE

- Vrste modelov
  - EI kot sposobnost
    - zmožnost prepoznati emocije in z njihovo pomočjo reševati probleme
  - vključenost osebnostnih potez
- Goleman (1995, 1997)
  - zavzetost, samokontrola, empatija, vztrajnost, motivacija, značaj
    - poznavanje emocij
    - urejanje emocij



- motiviranje samega sebe
- prepoznavanje emocij pri drugih
- urejanje odnosov z drugimi
- Mayer & Salovey (1997)
  - zaznavanje in izražanje emocij
  - asimiliranje emocij v kognitivno delovanje (npr. kot pomoč pri spominjanju)
  - razumevanje in presojanje z upoštevanjem emocij (v odnosih z drugimi)
  - reguliranje emocij pri sebi in drugih, upoštevanje, nadziranje emocij
- Bar-on (1997)
  - EI splet nekognitivnih zmožnosti, kompetenc in spretnosti, ki vplivajo na posameznikov uspeh pri kovanju z okoljem
  - intrapersonalne in interpersonalne spretnosti (samozavedanje, samospoštovanje, odnosi, empatija)
  - prilagodljivost (testiranje realnosti)
  - ravnanje s stresom (kontrola impulzov, odpornost)
  - splošno razpoloženje (optimizem, sreča)

## MODELI

- Modeli emocionalne inteligentnosti kot kognitivno-emocionalne sposobnosti:
  - izhajajo iz klasične opredelitve inteligentnosti
  - temeljijo na testih sposobnosti (obstajajo pravilni in napačni odgovori)
- Mešani modeli:
  - vključevanje različnih osebnostnih lastnosti (empatija, motivacija, socialne spretnosti)
  - temeljijo na samoocenjevanju
  - Izhajajo iz najširše opredelitve inteligentnosti kot sposobnosti prilagajanja okolju
- Model emocionalne inteligentnosti kot kognitivno-emocionalne sposobnosti
  1. zaznavanje, ocenjevanje in izražanje emocij;
  2. emocionalno spodbujanje mišljenja;
  3. razumevanje, analiziranje in uporaba emocionalnega znanja;
  4. reflektivna regulacija emocij za spodbujanje emocionalne in intelektualne rasti.

### 1. Zaznavanje, ocenjevanje in izražanje emocij

- Sposobnost identifikacije lastnih emocionalnih stanj, občutij in mišljenj
  - Zavedam se čustev, ki jih doživljam.
  - Z lahkoto prepoznam čustva, ki jih doživljam
- Sposobnost identifikacije emocij pri drugih, v umetniških delih ipd. skozi jezik, zvok, zunanost in vedenje
  - Če se nekdo počuti prizadetega, to takoj opazim.
  - Z lahkoto prepoznam emocije in občutja junakov v filmih in romanih.
  - V umetniških slikah lahko razberem občutja njihovih avtorjev.
- Sposobnost natančnega izražanja emocij in potreb, povezanih s temi emocijami
  - Kadar mi kaj ne odgovarja, to takoj pokažem.
  - Večinoma lahko brez problema izrazim naklonjenost do osebe nasprotnega spola.
- Sposobnost razločevanja med natančnim - nenatančnim, iskrenim - neiskrenim izražanjem emocij
  - Hitro opazim, kadar nekdo želi prikriti slabo razpoloženje.
  - Ni težko ugotoviti, kadar nekdo nekaj misli, drugo pa govori.

## 2. Emocionalno spodbujanje mišljenja

- Sposobnost usmerjanja mišljenja z emocijami - usmerjanje pozornosti na pomembne informacije
  - Če me kdo pohvali, delam še z večjim navdušenjem.
  - Kadar sem žalosten ali nerazpoložen, se najlaže skoncentriram za učenje.
- Sposobnost presojanja in analize občutij v spominu s pomočjo jasnih in primernih emocij
  - Dobro se spomnim situacij, ko sem bil jezen. (R)
  - Zamišljam si, kako se moram vesti v situacijah, ki me čakajo naslednji dan.
- Sposobnost spreminjanja razpoloženja od pesimističnega optimističnega; upoštevanje multiplega pogleda na stvari s pomočjo menjavanja emocionalnih stanj
  - Ko se mi spremeni razpoloženje, opazim nove priložnosti.
  - Pri reševanju problemov si pomagam z ustvarjanem dobrega razpoloženja.
- Sposobnost spodbujanja dostopa do specifičnih problemov s pomočjo emocionalnih stanj, kot npr. zadovoljstvo spodbuja induktivno sklepanje in kreativnost
  - Kadar sem dobro razpoložena, je reševanje problemov zame zelo enostavno.
  - Resno začnem delati šele takrat, ko me zagrabi panika.

### ***Merjenje sposobnosti usmerjanja mišljenja z emocijami***

V kolikšni meri bi posamezno od spodaj navedenih razpoloženj pomagalo, kadar komponiramo pogrebno žalostinko?

- Jeza
- Vznemirjenje
- Stres
- Žalost

## 3. Razumevanje in analiziranje emocij

- Sposobnost poimenovanja emocij
  - Skoraj vedno lahko z besedami opišem svoje občutke.
  - Večino svojih občutkov lahko poimenujem.
- Sposobnost interpretiranja pomena emocij
  - Tudi moji prijatelji opažajo mojo sposobnost razumevanja občutkov drugih.
  - Če hočem nekoga razjeziti, točno vem, kaj moram narediti.
- Sposobnost razumevanja kompleksnih emocij
  - Iste osebe lahko zaradi nečesa sovražim, zaradi druge stvari pa jih imam rad.
  - Doživljal sem že take kombinacije čustva, ki jih drugi niso imeli priložnosti občutiti.
- Sposobnost prepoznavanja razvijanja emocij
  - Takoj vem, če je moje vedenje vznejevoljilo mojega prijatelja.
  - Hitro opazim spremembo razpoloženja pri svojih najdražjih.

### ***Merjenje sposobnosti razumevanja in analiziranja emocij***

Alenka je bila zaljubljena v Janeza, za katerega je čutila, da pripada samo njej. Nanj je začela gledati kot popolnega zanjo in blizu popolnosti tudi na splošno. Alenka \_\_\_\_\_.

- a. ga je spoštovala
- b. ga je občudovala
- c. mu je zavidala
- d. ga je oboževala
- e. ga je prezirala

Sprejemanje, veselje in toplina se pogosto povezujejo v \_\_\_\_\_.

- a. ljubezen
- b. osuplost
- c. upanje
- d. zadovoljstvo

#### 4. Refleksivna regulacija emocij

- Sposobnost sprejemanja emocij, tako prijetnih kot neprijetnih
  - Normalno je, da včasih doživljam tudi neprijetna čustva.
- Sposobnost refleksivnega vživljanja v emocije ali kontroliranja glede na oceno koristnosti
  - Če me kdo razjezi, takoj burno odreagiram.
  - Zelo dobro znam pred drugimi skriti svojo narvoznost.
- Sposobnost reflektivnega spremljanja emocij pri sebi in drugih
  - Doživljam emocije, ki so enkratne in drugačne od tistih, ki jih doživljajo drugi.
  - Težko rečem, kako sem pravkar razpoložen.
- Sposobnost upravljanja z lastnimi emocijami in emocijami drugih
  - Lahko obdržim dobro voljo, tudi če se mi zgodi kaj slabega.
  - Težko spravim nekoga v dobro voljo.

#### **Merjenje sposobnosti regulacije emocij**

Andrej je delal zelo marljivo, če ne celo bolj kot eden izmed njegovih kolegov. Pravzaprav so njegove ideje ponavadi boljše za uspešnost podjetja. Njegov kolega opravlja službo zelo povprečno, vendar pa se vključuje v politiko v pisarni, da bi lahko napredoval. Ko Andrejev nadrejeni oznani, da bo letno nagrado za zasluge prejel njegov kolega, je Andrej zelo jezen. Kako učinkovito bi posamezno dejanje pomagalo Andreju, da bi se bolje počutil?

#### Emotional Quotient Inventory EQ-i (Bar-On, 1997)

Kompozitne lestvice	Lestvice
Intrapersonalna inteligentnost	Emocionalno samozavedanje
	Asertivnost
	Samospoštovanje
	Samoaktualizacija
Interpersonalna inteligentnost	Neodvisnost
	Empatija
	Medosebni odnosi
Prilagodljivost	Družbena odgovornost
	Reševanje problemov
	Preverjanje realnosti
Spoprijemanje s stresom	Fleksibilnost
	Frustracijska toleranca
Splošno razpoloženje	Kontrola impulzov
	Sreča
	Optimizem

## Intrapersonalna inteligentnost

Emocionalno samozavedanje	spodobnost prepoznavanja lastnih čustev (zavedanje, sposobnost njihovega ločevanja in poznavanja njihovih vzrokov)
Asertivnost	spodobnost sprejemanja in izražanja lastnih čustev, prepričanj in misli, zavzemanja za svoje pravice (ne dovoliti, da vas drugi izkoriščajo) na nedestruktiven način
Samospoštovanje	spodobnost, da posameznik sprejme zaznane pozitivne in negativne vidike sebe, svoje omejitve in možnosti, se spoštuje in sprejme sebe kot v osnovi dobrega
Samoaktualizacija	spodobnost realiziranja lastnih potencialov - dolgoročen, dinamičen proces, usmerjen k maksimalnemu razvoju posameznikovih sposobnosti, kapacitete in talentov
Neodvisnost	spodobnost samousmerjenosti in samokontrole pri mišljenju in akcijah in emocionalna neodvisnost, zanašanje nase pri načrtovanju in odločanju glede pomembnih odločitev

## Interpersonalna inteligentnost

Empatija	spodobnost zavedanja, razumevanja in upoštevanja čustev drugih; občutljivost za to, kaj, kako in zakaj drugi čutijo to, kar čutijo
Medosebni odnosi	spodobnost ustvarjanja in vzdrževanja vzajemno zadovoljlih medosebnih odnosov, za katere je značilna intimnost in vzajemno dajanje in sprejemanje naklonjenosti
Družbena odgovornost	spodobnost biti kooperativen in konstruktiven član socialne skupine. (vedenje na odgovoren način, socialna zavest in temeljna skrb za druge)

## Prilagodljivost

Reševanje problemov	spodobnost identificiranja in definiranja problemov teri oblikovanje in uporaba potencialno učinkovitih rešitev
Preverjanje realnosti	spodobnost doseganja skladnosti med tem, kaj doživljamo in tem, kaj objektivno obstaja
Fleksibilnost	spodobnost prilagajanja emocij, misli in vedenja spreminajajoči situaciji in pogojem

## Spoprijemanje s stresom

Frustracijska toleranca	spodobnost aktivnega in pozitivnega spoprijemanja z neprijetnimi dogodki in stresnimi situacijami, ne da bi bili preveč prizadeti
Kontrola impulzov	spodobnost upiranja oziroma sposobnost odložitve impulza oziroma nagona po določenem vednju

## Splošno razpoloženje

- Sreča - sposobnost uživanja v življenju, zadovoljstvo z življenjem, z drugimi in na splošno
- Optimizem - sposobnost gledanja na svetlo stran življenja in vzdrževanja pozitivnega stališča, tudi v primeru težav

## Model emocionalne kompetentnosti (Goleman, 2002)

	Osebne sposobnosti	Socialne sposobnosti
Zaznavanje	Samozavedanje	Socialno zavedanje
Vedenje	Ravnanje s seboj	Socialne spretnosti

### Samozavedanje (zavedanje sebe, svojih čustev ter potreb)

- Emocionalno samozavedanje (prepoznavanje emocij in njihovih posledic)
- Samopercepcija (poznavanje svojih dobrih strani in omejitev)
- Samozaupanje (občutek lastne vrednosti in moči)

### Socialno zavedanje (zavedanje čustev, potreb, skrbi drugih)

- Empatija (Občutenje občutij in perspektiv drugih)
- Socialna orientacija (prepoznavanje in zadovoljevanje potreb drugih)
- Organizacijska zavest (prepoznavanje emocij in odnosov moči v skupini)

### Ravnanje s seboj (ravnanje z notranjimi impulzi, stanji in sposobnostmi)

- Samokontrola (nadzor nad razdiralnimi emocijami in impulzi)
- Zanesljivost (vzdrževanje visokih standardov za poštenost)
- Vestnost (prevzemanje odgovornosti za lastnem uspeh)
- Prilagodljivost (fleksibilnost v obvladovanju sprememb)
- Storilnostna motivacija (težnja po izboljšanju, po odličnosti)
- Samoiniciativnost (pripravljenost izkoristiti priložnost)

### Socialne spretnosti (učinkovitost induciranja želenih reakcij pri drugih)

- Napredek drugih (občutek za potrebe po razvoju in spodbujanje drugih)
- Vplivnost (uporaba učinkovitih prijemov, taktik pri prepričevanju)
- Komunikacija (odprto poslušanje in posredovanje prepričljivih sporočil)
- Reševanje konfliktov (učinkovito pogajanje in reševanje konfliktov in sporov)
- Vodstvene sposobnosti (spodbujanje in vodenje posameznikov in skupin)
- Spodbujanje sprememb (spodbujanje in učinkovito obvladovanje sprememb)
- Oblikovanje zvez (oblikovanje in negovanje učinkovite socialne mreže)
- Skupinsko delo in sodelovanje (sodelovanje z drugimi v smeri skupnih ciljev)

### Kritika laičnih poimenovanj EI

- zbirka najrazličnejših osebnostnih lastnosti (empatija, toplina, socialna sprejetost)
- združuje dva pojma, ki sta že po svoji naravi nasprotna (emocije, inteligentnost)
- prediktivna veljavnost ni boljša od IQ in pomembna na vseh življenjskih področjih

## SOCIALNA INTELIGENTNOST

- Pojem zasledimo že pri Thorndike-u (1920)
  - “S socialno inteligentnostjo mislimo na sposobnost razumeti in se uravnnavati odnose z moškimi in ženskami, dečki in deklicami – ravnati razumno v človeških odnosih”
  - Reševanje življenjskih, predvsem socialnih in medosebnih nalog (Cantor, Kihlstrom, 1987)
- Je socialna inteligentnost posebna sposobnost ali le inteligentnost, aplicirana na socialne situacije?
  - Tako denimo meni David Wechsler
- Je le “šum” okoli umske inteligentnosti, njen približek, na katerega sklepamo iz socialne uspešnosti?
- Psihometrični vidik: testi socialne inteligentnosti
  - George Washington Social Intelligence Test (GWSIT; Hunt, 1928; Moss, 1931; Moss, Hunt, Omwake, & Ronning, 1927)
  - Vineland Social Maturity Scale (Doll, 1947)
- Raziskave niso odkrile jasne strukture socialne inteligentnosti (postavke testov SI ne kažejo jasnega samostojnega faktorja ali faktorjev socialne inteligentnosti)
- Vsekakor pa obstajata tako laična kot strokovna implicitna teorija (prototip) socialne inteligentnosti

### Socialna inteligentnost in SQ

- Van Sloan - SQ
- Socialna inteligentnost
- vpliv inteligentnosti (umska inteligentnost)
- vpliv emocionalne inteligentnosti
- Merski instrument: 2347 SQ (Sloan)

### Merjenje socialne inteligentnosti

- V slogu Van Sloana:
- Pri vsaki trditvi ocenite, ali ste A (bolj kot drugi), B (enako kot drugi) ali C (manj kot drugi)
  - Optimističen in pozitivno naravnan.
  - Inteligenten.
  - Se ujamem z novimi ljudmi.
  - Se potrudim biti prijazen.
  - Sem nasmejan.
  - Mi je prav, da izrecno izražam svoje občutke in ideje.
  - Sem srečen.
  - Sem uspešen v dejavnostih in hobijih, ki zahtevajo skupinsko interakcijo.
  - Uživam, ko poslušam ljudi.
  - Se mi ni težko prilagoditi novim situacijam.
  - TOČKOVANJE: 10 za A, 5 za B, 0 za C
  - VREDNOTENJE: 80 ali več = visok SQ; 50-80 = širše povprečje; pod 50 = podpovprečje

## PRAKTIČNA INTELIGENTNOST

- Star pojem, vendar redko temeljito definiran in elaboriran
- Se prekriva s pojmi kristalizirane inteligentnosti in Thurstonovimi primarnimi faktorji
- Se še bolj prekriva s konstrukti socialne, emocionalne, inter- in intrapersonalne inteligentnosti
- Praktična inteligentnost kot del celotne triarhične inteligentnosti (analitična, ustvarjalna, praktična) pri Sternbergu
  - Zmožnost najti najustreznejše ujemanje med lastnimi zahtevami in zahtevami okolja

### Problemi s socialno, emocionalno in praktično inteligentnostjo

- Prekrivanje in neenotnost konstruktov SI, EI, PI
  - Veliko prekrivajočih se “inteligentnosti”: socialna, praktična, emocionalna, interpersonalna, intrapersonalna
- Vsekakor ni jasnega enotnega faktorja SI in EI, ki bi bil primerljiv denimo z g faktorjem inteligentnosti
- Ni razjasnjeno, koliko gre pri SI in EI za sposobnosti (nekognitivne in kognitivne) in koliko za osebne lastnosti in spretnosti
  - Koliko so ti konstrukti pokriti s prejšnjimi, npr. kristalizirano inteligentnostjo, primarnimi faktorji inteligentnosti
  - Koliko so pokriti z nekognitivnimi sposobnostmi in spretnostmi (npr. prepoznavanje emocionalnih izrazov, nebesedno sporazumevanje)
  - Koliko so pokriti z osebnostnimi lastnostmi (npr. ekstravertnost, nevroticizem, prijetnost, odprtost, makiavelizem...)
- Morda ustrežneje govoriti o kompetencah

## MORALNA INTELIGENTNOST

- Lawrence Kohlberg – moralno presojanje
- Robert Coles (1997)
  - ne le znanje morale, temveč odločenost, da se moralno ravna
  - vzgoja vesti, vrednotna vzgoja
- Aaron Hass (1998)
  - jačanje (kultiviranje) moralnega jaza
- Neodvisnost od umske inteligentnosti
  - morda celo rahlo negativna korelacija?
- Kaj pomeni vrhunski intelekt ob moralni nezrelosti?

## KAJ ZAJEMA MORALNA INTELIGENTNOST

- Lennick & Kiel, 2005
  - Poštenost
  - Odgovornost
  - Čut za drugega (empatija)
  - Odpustljivost (odpuščanje)

## MERJENJE MORALNE INTELIGENTNOSTI

- Kohlbergova lestvica
- Merjenje moralnih lastnosti
  - Poštenost, odgovornost, čut za druge, odpuščanje
- Merjenje vrednotnih usmeritev
  - Relativna moč moralnega tipa vrednot

## DUHOVNOST, DUHOVNA INTELIGENTNOST

- Duhovnost, duhovna inteligentnost, duhovno blagostanje
  - Občutje celovitosti vsega obstoječega, povezanosti, smiselnosti
  - Občutje višje sile (numinoznega), absolutnega; strahospoštovanje
  - Občutje ljubezni, poglobljenosti, zavezanosti
  - Modrost (vključno s sprejemanjem neznanega, skrivnostnega, kaotičnega)
- Navezovanje na psihologijo religije (James), humanistično, transpersonalno in pozitivno psihologijo
  - James: *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Modern Library, 1994 (1902).
  - Kaj imata skupnega religioznost in duhovnost
- Prisotna pri Keenu in Gardnerju (pri Gardnerju (1999/ kot eksistencialna inteligentnost)
- "Četrty val", Zohar, Marshall (1994, 1999)
- Bolj smiselno govoriti o duhovnosti kot o duhovni inteligentnosti



# INTELIGENTNOST V ŽIVLJENJU

---

- Kaj napoveduje inteligentnost?

## Inteligentnost je prediktor

- Inteligentnost bolj kot katerikoli drug dejavnik napoveduje uspešnost v življenju
  - šolska uspešnost
  - ustvarjalni dosežki
  - napredovanje v službi
  - dobro počutje, zdravje, psihične motnje, odvisnosti, nagnjenost k nezgodam
  - delinkventnost, kriminalnost
  - zanemarjanje otrok
  - družinski problemi
  - revščina

## Inteligentnost ni prediktor

- Inteligentnost slabše napoveduje posamezne dosežke in dosežke na kratek rok
  - toda na istem področju lahko dobro napoveduje povprečne in dolgoročne dosežke
  - problem je v zanesljivosti kriterijev
- Inteligentnost je razmeroma malo povezana z neintelektualnimi vidiki osebnosti

## POSTAJAJO LJUDJE PAMETNEJŠI IN ZAKAJ?

- Flynnov učinek: velika uganka sodobne psihologije
- James R. Flynn (1987) (NZ)
- Flynnov učinek - generacijski porast IQ
  - nove generacije opravijo stare teste boljše kot prejšnje generacije

## Hipoteze, ki razlagajo FLYNNOV UČINEK

- Razlage Flynnovega učinka
  - miljejske in kognitivne razlage
    - nutritivna teorija (Lynn, 1990: do leta 1930 stabilnost, potem akceleracija na več področjih)
    - šolanje, izobraževanje: toda zakaj je porast največji pri testih, ki so manj odvisni od izobrazbe; in zakaj je učinek opazen tudi pri osnovnošolcih, ki nimajo daljše izobrazbe kot njihovi vrstniki generacije nazaj
    - spodbudno okolje: vendar dvigne IQ za morda kakih 5 točk

- familiarnost testov, “bum” testiranja (sofistikacija testiranja): toda zakaj so potem učinki največji pri PM, ki niso odvisne od izobraževanja (porast zaradi poznavanja testa je kvečjemu okrog 5-6 točk)
- nove, boljše taktike reševanja testov; lažji testi (?)
- biološke razlage
  - testosteron (Howard, 1997)

### **Kako je s Flynnovim učinkom danes**

- Več raziskav kaže, da pojenjuje ali se celo obrača
- Trend obračanja v razvitem svetu po 1995 (Danska, Norveška)
  - Upad 1,5 IQ v 5-6 letih (podobno kot prej porast)
- V nerazvitem svetu efekt še traja

# USTVARJALNOST

- Pogledi na ustvarjalnost v preteklosti
  - domena višjih bitij
    - samo Bog kot kreator
  - relativno pozno kot atribut človeka
    - človek kot kreator
  - Platon: svetost, razsvetlitev, inspiracija (poezija)
  - romantika: vpogled, intuicija
  - Nietzsche: moč
  - Jung: individuacija
  - današnji čas ji prisoja velik pomen

## DEFINICIJE

- Kaj je ustvarjalnost? Dar, magična moč, proces?
- Uporaba preteklih izkušenj in idej na nove načine (Kearsley, 1994, 1999)
- Sposobnost misliti in izražati misli na nov, izviren način
- Izidi morajo biti IZVIRNI in KAKOVOSTNI
  - nekonstruktivna izvirnost ni ustvarjalnost

## Kdaj je rešitev problema ustvarjalna?



## USTVARJALNOST IN INTELIGENTNOST

- Razmejitev med ustvarjalnostjo in inteligentnostjo
  - ustvarjalnost kot vidik inteligentnosti (Spearman, Bujas)
  - tesno povezana z inteligentnostjo (Guilford, 1950)
  - ustvarjalnost različna od inteligentnosti
  - teorija praga
- ustvarjalnost zahteva določeno stopnjo inteligentnosti
- nad tem pragom pa več ni korelacije med obema
- Raziskovalni podatki
  - nizke korelacije

ŠTUDIJA	DOBLJENI KOEFICIENTI
Getzel & Jackson (1962)	od 0.39 do 0.12
Owens (1964)	od 0.35 do -0.11 (!)
Wallach & Kogan (1965)	povprečje 0.09
Torrance (1966)	povprečje 0.20

## USTVARJALNOST KOT PROCES

- Helmholtz, Poincare
- inspiracija, aha doživetje (Karl Bühler), eureka doživetje (gl. tudi vpogled)
- Navdih ali trdo delo?
  - T. A. Edison: *"A genius is 1 percent of inspiration and 99 percent of perspiration"*
- Nujne faze
  - oblikovanje problema
  - rešitev problema
  - presojanje rešitve

PREVERJANJE (VERIFIKACIJA)



RAZSVETLITEV (ILUMINACIJA)



NEZAVEDNO DELO (INKUBACIJA)



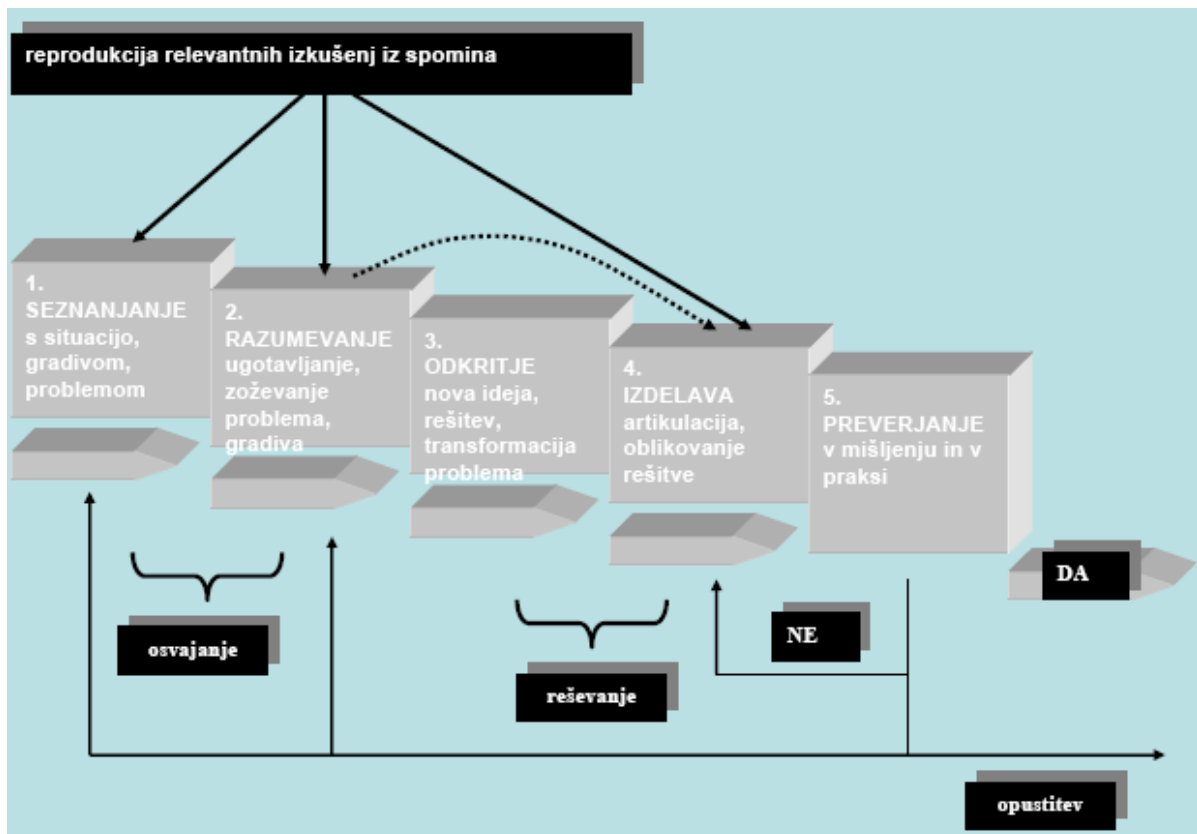
PRIPRAVA (PREPARACIJA)



### Nezavedna ustvarjalnost

- PRIMER: kemik Kekule
- struktura benzena (C<sub>6</sub>H<sub>6</sub>)

## PEČJAKOV MODEL



# POGLEDI NA USTVARJALNOST

---

## FREUD, JUNG

- Freud
  - primarni in sekundarni proces
    - izražanje primarnega procesa
    - sprejemljivo usmerjanje primarnega procesa
  - sublimacija potlačene psihične energije
    - preusmerjanje v družbeno sprejemljive cilje sproščanja
    - ustvarjalnost kot paralela nevrozi
- Jung
- individuacija, intuicija
  - kolektivno nezavedno kot rezervoar ustvarjalnosti

## GESTALTIZEM

- Wertheimer
  - Gauss, Einstein
- Köhler
- vpogled
  - miselna (p)restrukturacija problemske situacije
- fiksacije
  - fiksacija predmeta
  - fiksacija metode

## MASLOW

- samoaktualizacija vključuje ustvarjalnost
- ustvarjalnost je lastnost samoaktualiziranih oseb
- dva tipa ustvarjalnosti
  - samoaktualizacijska ustvarjalnost
  - vrhunska genialnost, "mozartovski" tip ustvarjalnosti
- je lahko nekdo neaktualiziran in ustvarjalen?
- nasprotje s Freudovo razlago
  - ustvarjalnost sodi k zdravi ali nevrotski strukturi?

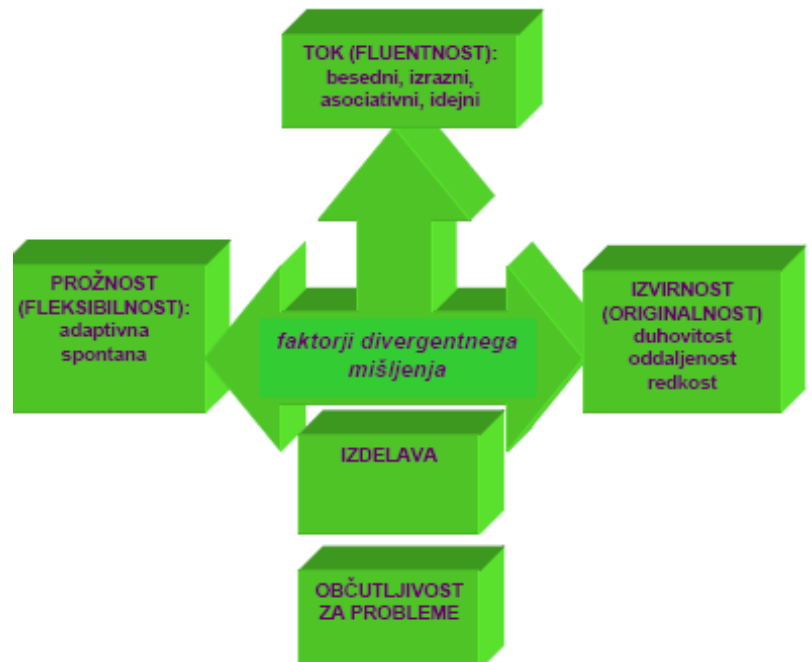
## GUILFORD

- Lov na faktorje ustvarjalnosti
  - Hargreaves
    - fluentnost
    - izvornost

- J. P. Guilford
  - konvergentno mišljenje
    - podlaga klasične inteligentnosti
  - divergentno mišljenje
  - divergentna produkcija je podlaga ustvarjanosti

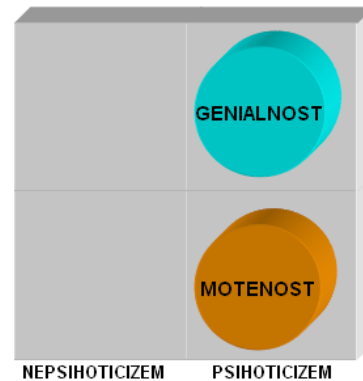
### Faktorji divergentnega mišljenja

- izvирnost
- tok
- prožnost
- izdelava
- občutljivost za probleme



### EYSENCK

- pregovori in laične teorije genialnosti
- osebna podlaga vrhunske ustvarjalnosti
  - psihotizem
  - emocionalna stabilnost
  - introvertnost
- kaj je še nujno?
  - visoka inteligentnost
  - visoka motivacija



### GENETIKA

- dednost
  - koncentracija vrhunskih ustvarjalcev v družinah in generacijah
  - sestavine ustvarjalnosti so pod vplivom dednosti
    - npr. inteligentnost, osebne poteze...
  - razlike v možganski strukturi so dedno pogojene
- a vplivi okolja so videti tudi zelo pomembni
  - velika nadarjenost terja kakovostnega učitelja

LEVI TIP MIŠLJENJA	DESNI TIP MIŠLJENJA
diskurzivno presojanje (analitično, racionalno)	intuitivno presojanje
pojmovne, logične operacije, govor	domišljija, imaginacija, glasba
matematični pojmi	prostorske predstave, vizualizacija
konvergentno reševanje problemov	divergentno reševanje, navdih
vertikalno mišljenje	lateralno mišljenje
inteligentnost	ustvarjalnost
sukcesivnost operacij	simultanost operacij
osredotočena zavest, pozornost	nezavedno, sanjarjenje, druga zavestna stanja
reprezentiran v levi hemisferi	reprezentiran v desni hemisferi

## DRUGI IN NOVI POGLEDI NA KREATIVNOST

- De Bono
- Renzulli
- Frankl
- Sternberg
- Csikszentmihalyi

### DE BONO: VERTIKALNO IN LATERALNO MIŠLJENJE

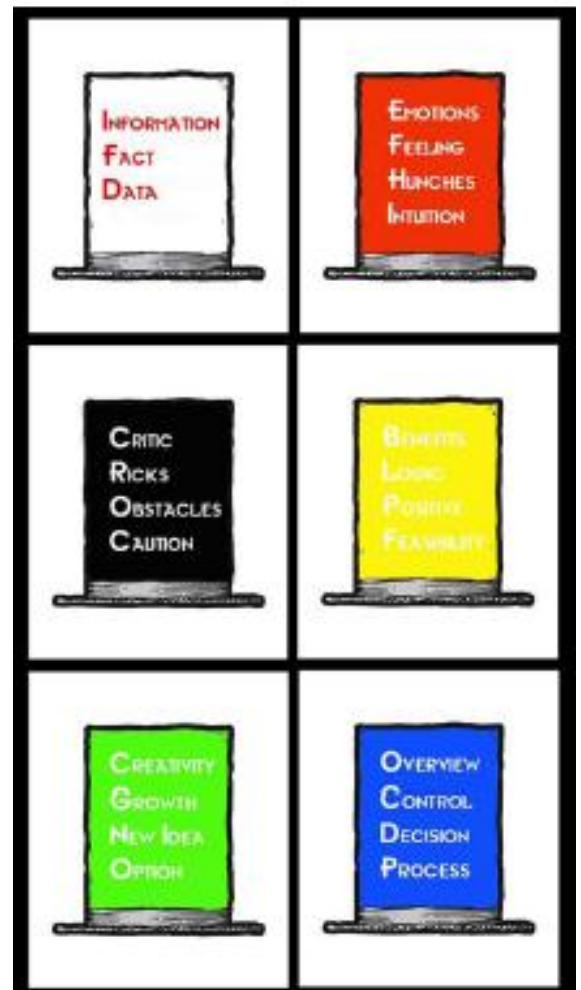
- diskurzivno in intuitivno mišljenje
- Edward De Bono (6 klobukov)
  - vertikalno mišljenje

- zaporedno
- precizno
- selektivno
- analitično
- končno



- lateralno mišljenje

- ni zaporedno
- ni precizno
- generativno
- kreativno
- verjetnostno
- raziskuje neverjetne možnosti
- ne izključuje informacij



### KREATIVNOST IN SMISEL ŽIVLJENJA

- Viktor Frankl
- ustvarjalno delo kot opora smislu življenja (poleg ljubezni, trpljenja...)

### STERNBERGOVA TEORIJA USTVARJALNOSTI

- Robert Sternberg
- Nujne sestavine ustvarjalnosti:
  - inteligentnost
    - sintetična, analitična, praktična
  - znanje (vedeti, kaj je novo)



- kritični, raziskovalni in slog mišljenja
- nekonformna in vztrajna osebnost
- intrinzična motivacija
- spodbudno okolje

## ZANOS IN KREATIVNOST

- **Mihaly Csikszentmihalyi** (1990, 1996)
- Teorija optimalne izkušnje
- Stanje preplavitve (flow)
  - Inspiracija
  - Šport
  - Drugi kreativni dosežki
- Zakon najmanjšega napora
  - Mozart : Salieri

# NADARJENOST IN TALENT

---

## DEFINICIJE

- Zgodovinske osebe in njihovi dosežki (ex post facto)
- Psihometrične definicije
  - visoki dosežki na testih
  - odstotek na vrhu (2, 10, 15, 20)
- Multipli kriteriji
  - sposobnosti, kreativnost, dosežki, obnašanje
  - specialne sposobnosti in dosežki
  - socialne spretnosti, vodenje
- Visoka talentiranost, inteligentnost, kreativnost?
- Posebni talenti
- Nadarjenost kot asinhroni razvoj (skupina Columbus)
  - odstopanje od razvojnih norm, neenakomernost
  - na enem ali več področjih
  - problemi, ki se s tem povezujejo (odnosi z vrstniki, pouk...)

## TRIJE PRSTANI NADARJENOSTI

- Joseph S. Renzulli
- Teorija treh prstanov
  - nadpovprečna sposobnost
  - ustvarjalnost
  - zavezanost nalogi (motiviranost)



## GENIALNOST

- Ocenjen IQ genialnih oseb
- Združenja "genijev"
- Najgenialnejši
  - William James Sidis
- Testi za genije

### IQ pomembnih oseb

Name	Adult IQ	IQ with Flynn Effect
Goethe	210	188
Leibnitz	205	183
Pascal	195	173
Berkeley	190	168
Laplace	190	168
Melanchthon	190	168
Newton	190	168
Pitt (the Younger)	190	168
Schelling	190	168
Voltaire	190	168
Comte	185	163
D'Alembert	185	163
Davy	185	163
Galileo	185	163
Gassendi	185	163
Humboldt, A.	185	163
Lagrange	185	163
Leopardi	185	163
Mirabeau	185	163
Arago	180	158
Bacon	180	158
Bentham	180	158
Bossuet	180	158
Byron	180	158

Chatterton	180	158
Condorcet	180	158
da Vinci	180	158
Descartes	180	158
Dickens	180	158
Erasmus	180	158
Harvey	180	158
Hugo	180	158
Hume	180	158
Liebig	180	158
Malebranche	180	158
Michelangelo	180	158
Mill, I.S.	180	158
Milton	180	158
Musset	180	158
Oersted, H.C.	180	158
Stael (Staël)	180	158
Tasso	180	158

### IQ 301 genijev

Group	Adult IQ	Flynn Effect Corrected
Philosophers	180	158
Scientists	175	153
Non-fiction Writers	170	148
Religious Leaders	170	148
Fiction Writers	165	143
Revolutionary Statesmen	165	143
Statesmen	165	143
Average Group A	165	143
Artists	160	138
Musicians	160	138
Soldiers	140	118

## IQ vrhunskih ameriških znanstvenikov

*IQs of 64 of the Most Eminent US-Born Scientists (1952)*

	<u>Original IQ Scores:</u>			<u>Flynn Effect Corrected Scores:</u>		
	Low	Median	High	Low	Median	High
verbal	121	166	177	105	150	161
spatial	123	137	164	107	121	148
math	128	154	194	112	138	178
<b>averages</b>	<b>124</b>	<b>152</b>	<b>178</b>	<b>108</b>	<b>136</b>	<b>162</b>

Če se hočete primerjati z geniji, glejte na korigirane skore!

Flynn Effect size calculation for Roe study: Presumed revision date of Stanford-Binet Test used: 1937 (the last revision before 1952). Current revision date: 1986. Stanford-Binet Flynn Effect size per year: 0.32 IQ.  $(1986-1937)*0.32 = 16$  points, rounded.

Oseba, ki je leta 1937 dosegla IQ 141, bi leta 1986 dosegla 125. Ali: oseba, ki ima 1986 125, bi na testu iz leta 1937 dosegla 141.

### **NAJINTELIGENTNEJŠI: William James Sidis (1898-1944)**

- IQ med 250 in 300
- Izjemen psihični razvoj
  - spregovoril v 6. mesecu
  - Harvard - 11 let star
  - znal vse pomembne jezike (200)
  - napisal veliko knjig, največ v zvezi s psihologijo (psihopatologijo)
- Kljub temu: nobenega pomembnega izjemnega vrhunskega dosežka
- “neizpolnjeni čudež”

# JAZ & SAMOPODOBA

## TERMINOLOŠKI PROBLEMI

- Angleški izrazi: self, ego, self-image, selfawareness, self-construal, self-esteem, self-affirmation, self-verification, selfpresentation, self-regulation, selfrumination, self-compassion, self-efficacy, self-categorization, self-enhancement, selfconcept, identity.
- Slovenski izrazi: jaz, ego, self, sebstvo, samopodoba, samospoštovanje, samoučinkovitost, samovrednotenje, samoregulacija, samozavedanje.

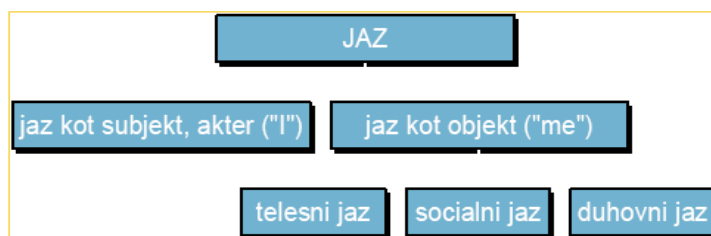
# JAZ

## ZAČETKI ZNANSTVENEGA POJMOVANJA JAZA

- **Eksperimentalna psihologija** (James, Koffka, Hilgard in Woodwoth )
- **Psihoanalitična teorija** (Freud, Sullivan – sistem jaza in personifikacije) Sullivanova teorija osebnosti: sistem "jaza" se razvije iz personifikacij, podob, ki jih ima posameznik o sebi in drugih in ki se oblikujejo že zelo zgodaj v življenju. Glavne personifikacije so "dober-jaz" (lastnosti, ki jih drugi odobravajo pri posamezniku), "slab-jaz" (lastnosti, ki jih drugi kritizirajo in zavračajo) in "ne-jaz" (lastnosti, ki jih posameznik popolnoma odklanja in zanikuje).
- **Simbolični interakcionizem:**
  - Cooley - teorija zrcalnega jaza: podobe, ki so jih drugi ustvarili o nas, vplivajo na našo lastno podobo o sebi. Tako je zrcalni jaz tista samopodoba, ki jo sami ustvarjamo s stališča pomembnih drugih. Samopodoba vsebuje naše predstave o tem, kako nas vidijo drugi, in naše predstave o tem, kako nas drugi presojujejo.
  - Mead - pomen velikega: jasno opredelil vlogo drugih (veliki Drugi) in socialnega okolja pri oblikovanju samopodobe in nasploh celotne duševnosti in s tem pospešil zaton idej in modelov o jazu kot avtonomni notranji instanci, ki suvereno obvladuje zunanji svet.

## JAMESOVA TEORIJA JAZA (1890)

- Jaz kot subjekt (akter, "I") – tisti, ki misli - najbolj notranja trdnjava
  - spremenljiv iz trenutka v trenutek
- Jaz kot objekt (pojema, podoba, "me")
  - samopodoba
    - telesni jaz - precej nepomemben
    - socialni jaz - pojmovanja posameznika o tem, kakšen je in kakšen naj bi bil v očeh drugih
    - duhovni jaz - pojmovanja in predstave posameznika o sebi kot o razmišljujočem, psihičnem in duhovnem bitju



### Jaz kot subjekt – tisti, ki misli

- Samozavedanje - bistvena značilnost človeka – da lahko sebe vzame za objekt svoje pozornosti in razmišljanja
- Raziskave jaza kot subjekta - malo v primerjavi z jazom kot objektom (donedavnega domena filozofov):
  - Stopnje in razvoj samozavedanja
  - Motivi jaza:
    - Težnja k pozitivni samopodobi
    - Težnja v samopotrjevanju
    - Težnja k samospoznavanju
    - Težnja k samorazvoju

## EVOLUCIJSKI VIDIKI JAZA

- človekova osebnost, duševnost in jaz so produkt evolucije
- bistvena lastnost, ki ločuje človeka od živali
- zavest in samozavedanje predstavljata velik evolucijski dosežek, omogočata skok v fleksibilnosti obnašanja – osredotočanje na probleme
- ločitev linij šimpanza in človeka – 4,5 milijona let - pred 120.000 leti ali še manj simbolni jaz - samozavedanje v današnjem pomenu - 8.- 6. stoletje pred Kristusom

## POSLEDICE ZAVESTNEGA MIŠLJENJA

- Manipuliranje misli in podob o sebi in drugih - predvidevanje rezultatov vedenja, priprava za naprej, oblikovanje planov
- Doživljanje emocij ob spominih ali ob predvidevanju določenega dogodka
- Sposobnost introspekcije, samovrednotenja in oblikovanja samopodobe
- Sposobnost nadziranja lastnega vedenja in vedenja, ki je drugačno od avtomatičnega

## STOPNJE SAMOZAVEDANJA



## RAZVOJ SAMOZAVEDANJA – RAZISKAVA

- Raziskovalna paradigma: sposobnost prepoznavanja sebe v ogledalu
- Večina živali - zaznava svojo podobo v ogledalu kot drugega pripadnika iste vrste (delfini se prepoznajo)
- Šimpanzi:
  - Najprej - kot da so v ogledalu druge opice

- Nekaj dni izkušenj z ogledalom: pomoč za samousmerjeno vedenje - nega
- Rdeča pika - takoj začnejo raziskovati piko na nosu
- Človek: okoli 15. Meseca

## TEŽNJA K POZITIVNI SAMOPODOBI

- Opredelitev: težnja k povečanju pozitivnosti svoje samopodobe in k njeni zaščiti pred negativnimi informacijami
- Raziskave:
  - bolj si zapomnimo in hitreje predeluje pozitivne kot pa negativne ali nevtralne informacije, povezane z jazom
  - rekonstrukcija preteklosti je v skladu s tem motivom
  - ocenjevanje sebe in svoje lastnosti kot boljše glede na druge: kot bolj srečne, z boljšimi vodstvenimi sposobnostmi in socialnimi spretnostmi, višjimi etičnimi standardi, pozitivnejšimi osebnostnimi lastnostmi
  - kavzalna atribucija:
    - pozitivne rezultate pripišemo sebi, negativne pa drugim
    - večji pomen pripišemo nalogam, ki smo jih uspešno rešili
    - svoje šibke strani opisujemo kot splošne in razširjene, in dobre strani kot redke
  - manj socialnih primerjav, kadar je večja verjetnost za slab izid oziroma se primerjajo s slabšimi in s tem povečujejo samospoštovanje
  - pozitivnim povratnim informacijam o sebi bolj verjamemo kot negativnim
  - lažni konsenz (naše /negativne/ lastnosti pretirano radi pripisujemo tudi drugim), lažna enkratnost (v naših /pozitivnih/ lastnostih se radi vidimo kot izjemni in redki)

## TEŽNJA K SAMOPOTRJEVANJU

- težnja posameznika, da ohranja konsistentnost med obstoječimi koncepcijami jaza in novimi informacijami, povezanimi z jazom - občutek nadzora nad svetom
- raziskave:
  - preizkušanci v eksperimentih več časa namenili za povratne informacije, če so pričakovali, da bodo te informacije potrdile obstoj lastnosti, za katere so bili prepričani, da jih posedujejo.
  - selektivno in bolj točno zapomnili informacije, ki so bile v skladu z njihovo samopodobo.
  - kadar so informacije drugačne od njihove samopodobe, jih označijo za netočne, nediagnostične ali pa dvomijo o kredibilnosti izvora informacij
- kavzalna atribucija:
  - vedenje, ki potrjuje njihova prepričanja o sebi – dispozicijski faktorji
  - vedenje, ki ne potrjuje njihovih prepričanj o sebi – situacijski faktorji
- motiv se pojavlja tudi pri atributih, ki jih posameznik vrednoti kot negativne, in pri posameznikih z negativnimi stališči o sebi



## TEŽNJA K SAMOSPOZNAVANJU

- Težnja k točni oceni jaza.
- Posameznik išče informacije, ki so diagnostične za njegovo spoznavanje, ne glede na njihovo pozitivnost oziroma negativnost, kar mu povečuje občutek zanesljivosti.
- Kadar ima posameznik možnost izbirati med nalogami z različno stopnjo diagnostičnosti, ponavadi izbere bolj diagnostične, ne glede na možen izid in posledice za samospoštovanje.

## TEŽNJA K SAMORAZVOJU

- Opredelev: težnja po izboljšanju svojih lastnosti, sposobnosti, znanj, zdravja.
- Maslow (1987): samoaktualizacija
- Razlikuje se od ostalih treh teženj:
  - težnja po resničnem, pravem napredku, ki ni nujno povezan s pozitivnostjo samopodobe.
  - motiv samoverifikacije - skrb za ohranitev konsistentnosti med starim in novim znanjem; motiv samorazvoja - spreminjanje samopodobe.
  - motiv samospoznavanja - težnja po točnosti znanja o sebi; samorazvoj - napredek ne glede na točnost (občutja napredka, rasti in upanja).
- Eden izmed dokazov za obstoj tega motiva - primerjava z boljšimi od sebe z namenom izboljšati sebe

## MISELNE PREDSTAVE – MENTALNI MODELI – KOGNITIVNE SCHEME

- Način organiziranja med seboj povezanih informacij
- "Schema je aktivna organizacija preteklih reakcij in izkušenj" (Bartlett, 1932)
- Posledice organiziranja informacij v sheme:
  - Hitrejše procesiranje informacij
- Vrste shem:
  - Prototipi (model objekta - najbolj tipične in malo manj tipične lastnosti)
  - Skripti (prototipično zaporedje akcij ali dogodkov)
  - Življenjske zgodbe (specifično zaporedje dogodkov, ki nam pove, kaj se je zgodilo določeni osebi –odrešilne in kvarne sekvence)
- Vrste shem glede na vsebino:
  - Sheme, ki se nanašajo na jaz – samopodoba (jaz-shema)
  - Sheme, ki se nanašajo svet okoli nas

### Mentalni modeli – prirojeni ali naučeni

- Nekateri vrojeni:
  - Prepoznavanje obraznih izrazov
  - Strahovi
- Večinoma naučeni:
  - nenamerno - implicitni
  - sistematično skozi izobraževanje - eksplicitni
- Implicitno znanje – oblikovanje reprezentacij o svetu brez zavedanja:
  - Implicitna prepričanja o vplivu vremena na zdravje
  - Implicitna prepričanja o politiki
  - Implicitne predstave o inteligentnosti, temeljih osebnostnih lastnostih, temeljni naravi človeka, vrednotah
  - Arhetipi (junak, čarovnica, vodja, zdravilec)
  - Mentalni model pomembnih drugih (razlaga transfera) – model drugih

### Točnost mentalnih modelov

- Konstruktivno mišljenje (Epstein) – stopnja, do katere posameznikovi implicitno naučeni modeli spodbujajo reševanje problemov v vsakdanjem življenju z minimalnimi stroški in stresom
- Pozitivni indikatorji konstruktivnega mišljenja:
  - Spoprijemanje, usmerjeno na vedenje (delovanje v smeri, da spremenimo situacijo)
  - Spoprijemanje, usmerjeno na emocije (npr. izogibanje zaskrbljenosti za stvari, ki niso pod vašo kontrolo)
- Negativni indikatorji konstruktivnega mišljenja:
  - Kategorijsko razmišljanje (rigidne, stereotipne kategorije – vsi ljudje so dobri)
  - Praznoverno mišljenje (prepričanja, za katere je malo znamenj, da držijo – npr. znamenja nesreče)
  - Ezoterično mišljenje (amuleti, uroki, talismani)
  - Naivni optimizem (nerealistična pozitivna prepričanja, ki niso pod vplivom izkušenj)

## **SHEME JAZA**

- "Kognitivne sheme, ki organizirajo zaznave, predstave, pojmovanja in prepričanja o sebi (Markus, 1977)
- Vsebujejo attribute, ki si jih posebno močno pripisujemo
- Shematičnost - ashematičnost (ali je neka lastnost v okviru sheme jaza, ali ne)
- Izvori informacij o sebi:
  - notranji viri (percepcija sebe, introspekcija, razmišljanja o sebi, spominske informacije, časovne spominske primerjave)
  - zunanji viri (zrcaljene sodbe, neposredne povratne informacije, socialne primerjave)
- Pojmovanj samega sebe je več, niso povsem konsistentna in nespremenljiva (odvisna od konteksta, v katerem usmerjamo pozornost nase)

## **Funkcije jaz-shem**

- Učinkovito organiziranje informacij: splošne kategorije namesto specifičnih informacij (npr. shema ekstravertnosti)
- Učinkovito procesiranje informacij: hitrejši in boljši priklic informacij, relevantnih za shemo (hitrejši reakcijski časi pri odgovorih "kot jaz", kakor pri odgovorih "ne kot jaz")
- Učinek samoreference
  - pozorni na informacije, relevantne za shemo
  - hitrejša sodbe
  - priklic in rekonstrukcija pojavov, ki se ujemajo s shemo
  - zavračanje nekonsistentnih informacij
  - zaznavanje in kategoriziranje ostalih v odnosu do te sheme

## **Samospoštovanje - temeljni motiv jaza**

### **INDIVIDUALIZEM**

- izražanje sebe
- potrjevanje lastnih značilnosti v vedenju
- izstopanje, biti boljši od drugih na področjih, ki so zanj pomembna

### **KOLEKTIVIZEM**

- razvijanje in vzdrževanje harmoničnih medosebnih odnosov
- sposobnost prilagajanja različnim situacijam
- pozitivni feedback s strani drugih

## **Točnost jaz-shem**

- Kako zanesljivi smo kot vir informacij o sebi?
  - pogosto napačno presojamo samega sebe
- Nezavedna izkrivljanja – delovanje motivov jaza – predvsem motiva po pozitivni samopodobi

# SAMOSPOŠTOVANJE

---

- Pozitivno ali negativno stališče do sebe – posameznikova globalna ocena o sebi (Rosenberg, 1965)
- Povprečni ton občutkov o sebi, ki je značilen za vsakega posameznika, in je neodvisen od objektivnih razlogov, ki jih lahko imamo za zadovoljstvo oziroma nezadovoljstvo (James, 1890)
- Posameznikova običajna ocena sebe: izraža stališča odobravanja ali neodobravanja ter meri stopnjo posameznikovega prepričanja, da je sposoben, pomemben, uspešen in vreden spoštovanja (Coopersmith, 1967)

## SPECIFIČNA PODROČJA SAMOVREDNOTENJA IN SAMOSPOŠTOVANJE

- Kako pride posameznik od specifičnih informacij v zvezi s svojimi osebnostnimi značilnostmi, sposobnostmi in spretnostmi, do globalne ocene o lastni vrednosti?
- James (1990/1948): odvisnost prispevka posamezne komponente samopodobe od pomembnosti tega področja za posameznika
- Pristopi merjenja samospoštovanja (Marsh in Yeung, 1998):
  - Aglomeratna splošna samopodoba
  - Hierarhična samopodoba
  - Enodimenzionalni vprašalniki samospoštovanja
  - Uravnotežena splošna samopodoba
  - Diskrepantni model splošne samopodobe

## VARIABILNOST SAMOSPOŠTOVANJA

- variabilnost stališča o sebi, ki večinoma odraža standardno evalvacijo sebe, vendar upošteva manjše odklone od te osnove kot funkcijo spreminjanja vlog, pričakovanj, akcij in drugih situacijskih karakteristik
- James (1890), barometer kot prisposoba za nihanje samospoštovanja: funkcija posameznikovih aspiracij in uspešnosti izkušenj, ki pa so vsak trenutek drugačne
- Raziskave dejansko potrjujejo, da situacijski faktorji lahko vplivajo na trenutne spremembe v ocenjevanju sebe in lastne vrednosti
- Stabilnost splošnih sodb o sebi nižja kot stabilnost specifičnih samoevaluacij

## STABILNOST SAMOSPOŠTOVANJA

- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B. & Robins, R. W. (2003). Stability of Self-Esteem Across the Life Span. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 84, No. 1, 205-220.
  - Od 6 let do 83
  - Metaanaliza 50 člankov (N = 29,839)
  - Medkulturna študija (N = 74,381)
- Zaključki

- Stabilnost samospoštovanja se giblje v rangi 0,50 do 0,70 – primerljivo s stabilnostjo osebnostnih potez
- Grob razvojni trend: stabilnost samospoštovanja je nizka v otroštvu, narašča skozi adolescenco in mlajšo odraslost in upade v srednjih letih in starosti (vrh stabilnosti pri 48 letih  $r = 0,77$ )

## **PROBLEMI NIZKEGA SAMOSPOŠTOVANJA**

- Nizko samospoštovanje – v absolutnem smislu je še vedno bolj pozitivno
- Začarani krog nizkega samospoštovanja: nizka pričakovanja - manjši uspeh - nižja pričakovanja
- Povezanost z depresivnostjo, zdravstvenimi problemi, antisocialnim vedenjem
- Motivacija oseb z nizkim samospoštovanjem – želja po neuspehih in zavrnitvi – povratna informacija potrjuje njihova negativna prepričanja o njih – ni res – želijo uspeti, vendar ne pričakujejo, da bodo:
  - Reakcija na uspeh – ne bodo nadaljevali, da ne bi slučajno naslednjič bili neuspešni
  - Reakcija na neuspeh – vztrajajo na istem problemu, da popravijo neuspeh
- Osredotočenost na pomanjkljivosti, da jih lahko popravijo in postanejo učinkoviti nasprotno od oseb z visokim samospoštovanjem – osredotočenost na prednosti, da lahko postanejo izjemni
- Nizka jasnost samopodobe – nimajo jasnega občutka, kdo so

## **LJUDJE Z VISOKIM SAMOSPOŠTOVANJEM**

- Imajo bolj “pozitivne” osebnostne lastnosti
- So bolj prepričani v svoje sposobnosti in dejanja
- Imajo pozitivna pričakovanja, so boljši pri izvedbi nalog in vlog, so bolj vztrajni, tudi če se soočajo s porazi
- So bolj uspešni na delovnem mestu, v šoli
- Imajo boljše tehnike spoprijemanja in samouravnavanja
- Imajo bolj zdrave medosebne odnose
- Vrstniki jih bolj pozitivno zaznavajo
- Doživljajo višje subjektivno blagostanje
- So bolj prilagojeni in doživljajo več pozitivnih emocij ter manj anksioznosti
- Imajo jasno, konsistentno in stabilno samopodobo

## **Mračna plat visokega samospoštovanja**

- So bolj agresivni:
  - izmišljujejo si več razlogov za napake,
  - ponižujejo druge, kadar so ogroženi,
- Defenzivno samospoštovanje – nerealistično visoka prepričanja o sebi???
- Visoka variabilnost samospoštovanja, odvisnost od zunanjih dejavnikov
- Ni smiselno spodbujati samospoštovanja drugače kot z usmerjanjem k obnašanju, ki spoštovanje res zasluži (Lerner, 1996)

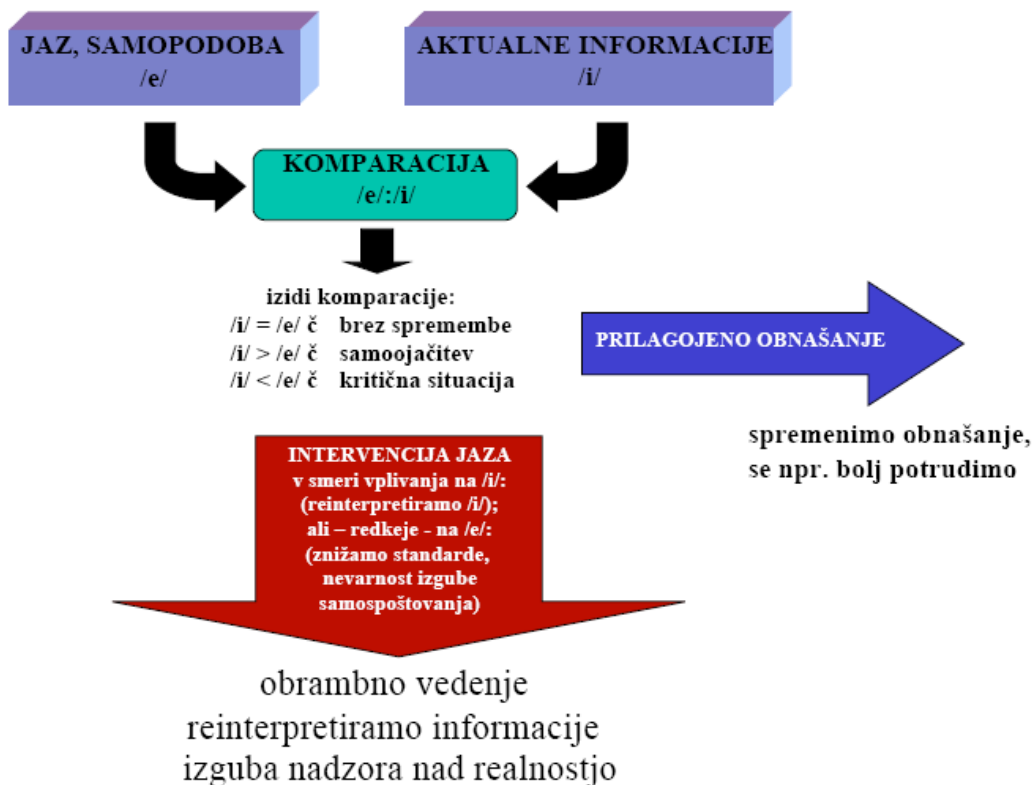
# SAMOPODOBA

## SAMOUČINKOVITOST (Bandura)

- Posameznikovo prepričanje v lastno učinkovitost
- Ne nanaša se na sposobnosti, ampak na to, kaj posameznik meni, da lahko z njimi naredi
- Stalno ocenjevanje svojih sposobnosti, izkušenj, okolice in situacij ter odločanje, ali smo sposobni določeno dejavnost uspešno izvesti.
- Vpliv samoučinkovitosti na:
  - izbiro situacij,
  - izbiro aktivnosti in
  - trud, ki ga posameznik vloži v aktivnost

## REFERENČNI MODEL JAZA (Musek, 1985)

- Kako vpliva samopodoba na naše doživljanje in obnašanje?
- Pomembno vlogo imajo zlasti tista prepričanja o sebi, od katerih je odvisno pozitivno samovrednotenje (standardi samopodobe - /e/)
- Te standarde nezavedno primerjamo z informacijami, ki jih dobivamo o svojem obnašanju
- Naša težnja je, da morajo informacije ustrezati standardom ali pa jih presegrati
- Od izida primerjave je odvisno, ali bomo spremenili
  - naše interpretacije informacij
  - naše obnašanje
  - naše standarde



## OSEBNOST, JAZ IN SAMOPODOBA

- Osebnost - to, kar dejansko smo
- Jaz - to, kar mislimo, da smo
  - Jaz je pomembna sestavina osebnosti
  - Osebnost vpliva na jaz - jaz integrira osebnostno delovanje in vpliva nanj
  - Kaj merijo vprašalniki osebnosti - osebnost ali samopodobo?

## RAZVOJ JAZA IN SAMOPODOBE

- Eriksonov model jaza in identitete
- Loevingerjev model razvoja jaza

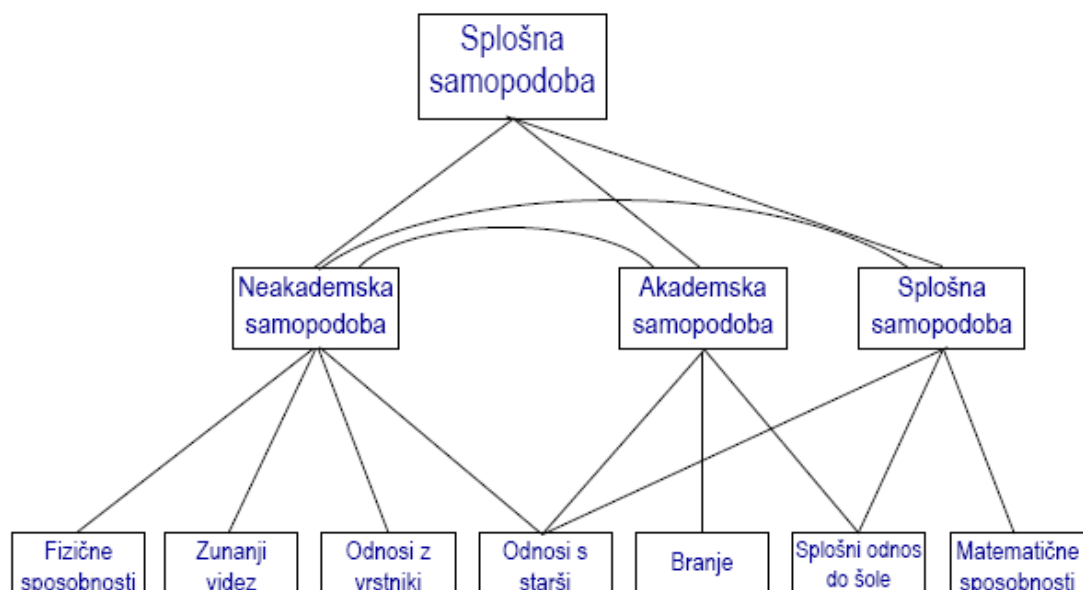
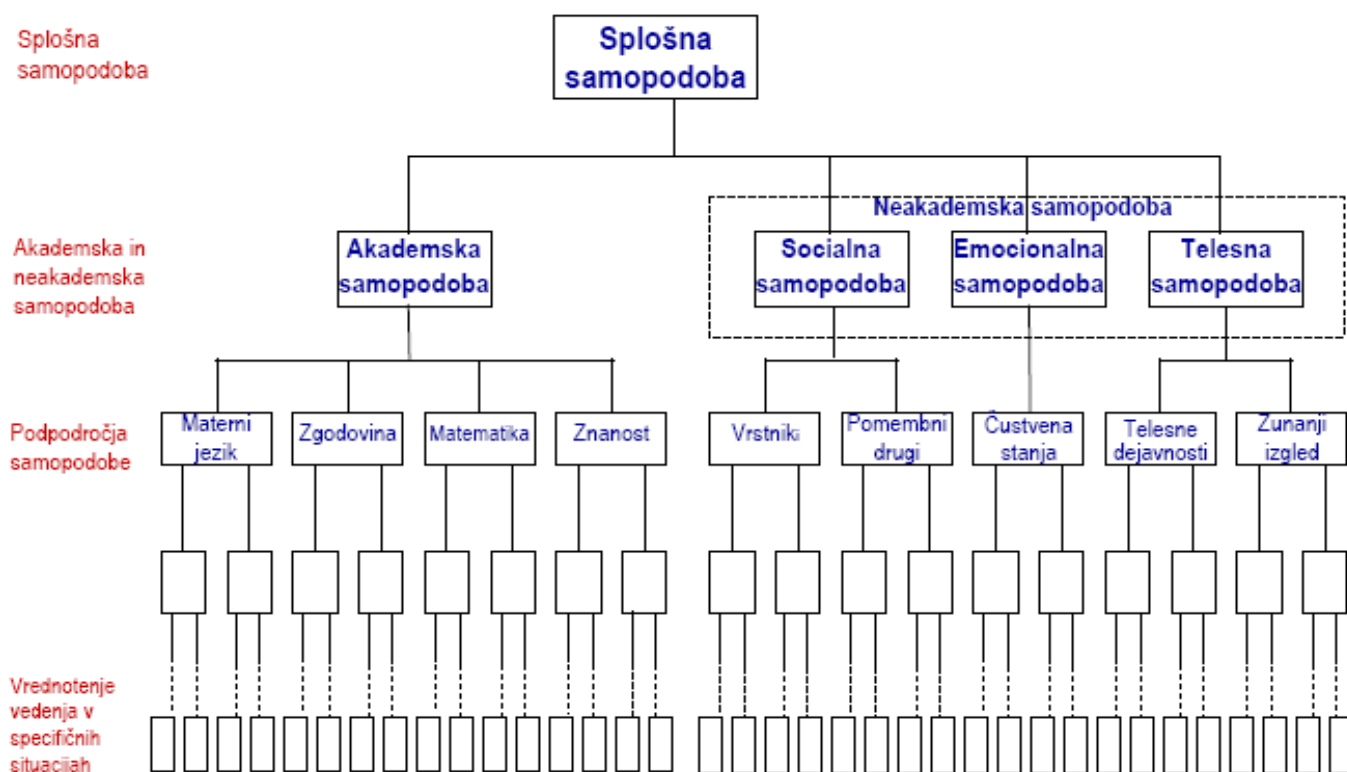
### Eriksonov model razvoja identitete

- Osnova razvoja osebnosti
- Identiteta in jaz: integralni strukturi osebnosti
- Osem razvojnih stopenj
- Identitetna kriza kot izhodišče za razplet v razvojni stopnji

Stopnja	Starost	Temeljni konflikt (kriza)	Pomembno dogajanje	Značilnosti
<u>1. Oralno-senzorna</u>	Rojstvo do 12 - 18 mesecev	Zaupanje / nezaupanje	Hranjenje	Otrok mora vzpostaviti prvi ljubeč, zaupen odnos z osebo, ki ga neguje; sicer razvije neazupljiv odnos do sveta in drugih
<u>2. Mišično-analna</u>	18 mesecev do 3 leta	Avtonomija / sram, dvom	Navajanje na čistočo, toaletni trening	Otrokova energija se usmerja k razvijanju telesnih spretnosti, npr. hoje, prijemanja, kontrole sfinktrov. Uči se nadzora, vendar se pojavi sram in dvom, če nima spodbud in nagrad za to.
<u>3. Lokomotorna</u>	3 do 6 let	Iniciativa / krivda	Neodvisnost, samostojno ravnanje	Otrok se vse bolj uveljavlja in prevzema pobude; če pri tem pretirava ali pa ga preveč grajajo, se razvijejo občutja krivde.
<u>4. Latenca</u>	6 do 12	Delavnost / manjvrednost	Šolanje	Otrok mora ustreči zahtevam po novem učenju ali pa tvega občutke inferiornosti, neuspeha in nekompetentnosti.
<u>5. Adolescenca</u>	12 do 18	Identiteta / vlogovna zmeda	Vrstniki, njihov vpliv in odnosi z njimi	Najstnik in mladoletnik oblikuje novo identiteto, povezano s poklicem, spolno vlogo, političnim in verskim prepričanjem.
<u>6. Zgodnja odraslost</u>	19 do 40	Intimnost / izolacija	Ljubezen, partnerstvo	Mlada odrasla oseba oblikuje intimne odnose ali pa začne trpeti zaradi občutkov izolacije.
<u>7. Srednja odraslost</u>	40 do 65	Ustvarjalnost / stagnacija	Starševstvo, vzgoja	Odrasla oseba mora najti način, da zadovolji in podpira novo generacijo – svoje otroke.
<u>8. Zrelost</u>	65 do smrti	Integralnost/obup	Življenjska refleksija	Življenjski vrhunec v občutju osebnostne izpolnitve in smiselnosti.

## HIERARHIČNI MODEL SAMOPODOBE

- Avtorji: Shavelson, Hubner in Stanton (1976)
- Značilnosti:
  - Ekonomičnost organizacije
  - Večfaktorska samopodoba
  - Hierarhičnost organizacije
  - Stabilnost narašča s splošnostjo
  - Kompleksnost narašča s starostjo
  - Deskriptivni in vrednostni vidik
  - Diferenciranje od drugih konstruktov





## TELESNA SAMOPODOBA

- Povezanost prevelike telesne teže s samospoštovanjem:
- stigmatizacija oseb s preveliko težo – samouresničujoča prerokba - osebe reagirajo na negativne reakcije iz okolja in tudi sami začnejo nase gledati negativno – samospoštovanje vsaj deloma odraža reakcije drugih
- ker se smatra, da lahko težo kontroliramo z dietami in gibanjem - osebe s preveliko težo tega ne uspejo – nizka samoučinkovitost zaradi neuspehov
- Zaščita pred predsodki:
- Negativne ocene s strani drugih ne vplivajo na naše samospoštovanje, če vemo, da so te negativne ocene posledica predsodkov
- Razen lahko nadzorujemo vzroke teh predsodkov - v našem primeru teže

## IDEALNI JAZ

- Mentalna podoba popolnega jaza
- Rosenberg:
  - idealna samopodoba, ki se jo da uresničiti,
  - povečana podoba sebe, značilna za nevrotike.
- James (1890/1948):
  - socialni jaz, ki ustreza najvišjim socialnim normam,
  - duhovni jaz, ki vključuje lastno vest in moralno občutljivost
- Higgins - ločevanje imperativnega in idealnega jaza
- Razvoj:
  - razumevanje, da imajo drugi ljudje nekatere njegove reakcije rajši kot druge in da reagirajo v skladu s temi preferencami (4-6 let)
  - sklepanje, kakšen bi glede na želje drugih moral biti in kako želeni jaz z vidika pomembnih drugih posreduje pri reakcijah pomembnih drugih do njega.
  - razvoj želenega jaza s posameznikovega lastnega vidika

## VRSTE JAZ-SHEM IN ODPANJA

- Osnovna ideja: konfliktna prepričanja o sebi - večja verjetnost neugodja in negativnih čustev
- Rogers - kongruentnost med realnim in idealnim jazom – polno funkcionirajoča osebnost
- Tory E. Higgins (1987) – teorija diskrepantnih jazov
- Vidiki jaza: realni, idealni, imperativni
- Perspektive: lastna, pomembni drugi
- Različna vrsta diskrepance – različna vrsta psihičnega neugodja:
  - Realni-idealni: odsotnost pozitivnih izidov - emocije, povezane z zavrnitvijo (razočaranje, nezadovoljstvo, frustriranost, depresivnost)
  - Realni-imperativni: prisotnost negativnih izidov – emocije, povezane s kaznovanjem (občutja krivde, samozaničevanje, vznemirjenost, anksioznost)

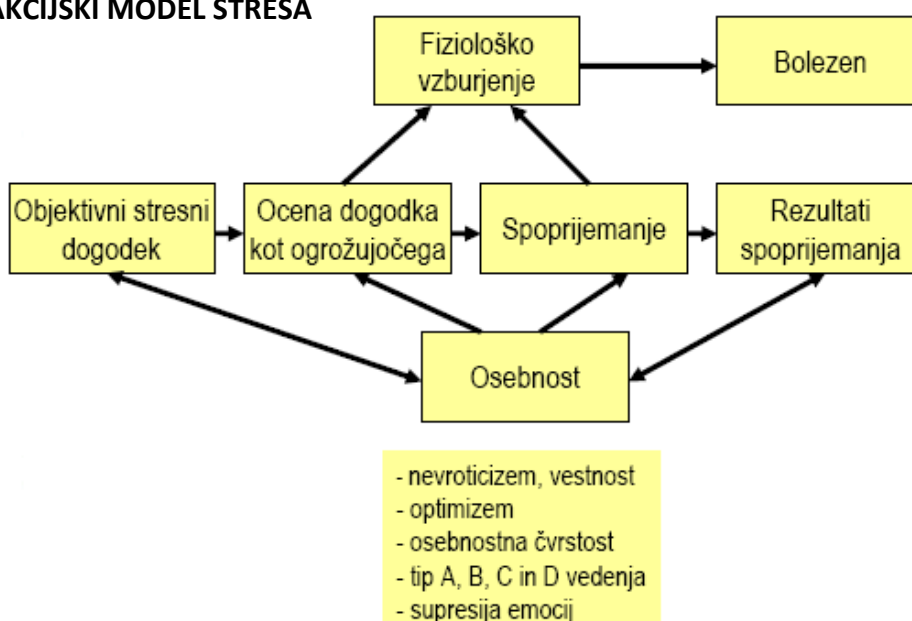
*Diskrepanca med realnim in idealnim jazom je povezana z bulimijo, diskrepanca med realnim in imperativnim jazom pa z anoreksijo.*

# OSEBNOST, STRES IN ZDRAVJE

## ZDRAVJE IN ASPEKTI OSEBNOSTI

Psihoanalitični	Potlačeni konflikti v nezavednem se lahko izrazijo preko bolezenskih znakov - samotizacija
Neoanalitični/ego	Način vzgoje in stopnja navezanosti in varnosti usmerjajo otroka k zdravim vedenjskim vzorcem (vestnost, samoučinkovitost, zaupanje) ali nezdravim vzorcem (zloraba drog, promiskuiteta, nasilje)
Biološki	Na osebo, ki je pod stresom ali z nezdravimi navadami (alkoholizem), se gleda, kot da je bolna, zdravljenje z zdravili, ki vplivajo na hormone ali nevrottransmitterje
Vedenjski	Zdravih in nezdravih navad se naučimo s pogojevanjem - spodbujanje zdravja s spreminjanjem nagrad, povezanih z boleznimi
Kognitivni	Zdravje je funkcija načinov procesiranja informacij, razumevanje, kako lastno vedenje vpliva na zdravje, in kako vzdrževati zdravje
Osebnostne poteze	Na določene osebnostne lastnosti kot je npr. vestnost, se gleda kot na zdrave, na druge kot nezdrave (impulzivnost, cinizem, iskanje vznburjenja)
Humanistični/eksistencialni	Samoaktualizacija, osebnostna rast in občutek koherentnosti so povezani s samozdravljenjem, dobri, altruistični medosebni odnosi so integralni del zdravja
Interakcionistični	Zdravje je optimalno, kadar posameznik doseže dobro skladnost med jazom in okoljem, maksimizira homeostazo

## TRANSAKCIJSKI MODEL STRESA



## VESTNOST IN ZDRAVJE

- negativna povezanost vestnosti z različnimi psihičnimi in fizičnimi problemi
- pomembno povezanost z dolgoživostjo
- negativna povezanost z vedenjem, ki predstavlja tveganje za zdravje, in pozitivna povezanost z vsemi indikatorji zdravega življenja
- vpliv na različne socialne okoljske faktorje in na zdrav način življenja (zanesljivost, vztrajnost, samodisciplina) - vpliv na zdravje in dolgoživost.

## NEVROTICIZEM IN BOLEZNI

- prepričanje - visoka izraženost negativnih emocij skozi daljše časovno obdobje vodi v bolezni
- pomembne, srednje visoke korelacije z merami fizičnih simptomov in pritožbami glede zdravja, kot npr. stalni glavoboli, boleče čeljusti, vrtoglavica, nespečnost, kašljanje, prebavne motnje
- šibka in nekonsistentna povezanost nevroticizma z objektivnimi indikatorji zdravja, npr. z obiski pri zdravniku, funkcioniranjem imunskega sistema, smrtnostjo...
- nevroticizem tudi ni povezan z dolgoživostjo
- nižja izraženost nevroticizma lahko poveča posameznikovo ranljivost za raka, še posebej pri tistih, ki potlačujejo negativne emocije - pacienti z rakom pomembno manj izražen nevroticizem

## VLOGA NEVROTICIZMA PRI STRESU

- Nevroticizem: najbolj pogosto navajana osebnotna podlaga za razlike v stresnem obnašanju
- Osebe z višjim nevroticizmom
  - Navajajo več negativnih stresnih dogodkov in več dnevnih stresorjev, zlasti medosebnih in družinskih
  - Bolj negativno reagirajo na stresno dogajanje
- Toda zakaj?
  - Ker imajo nižje prage distresnega odziva
  - Ker uporabljajo manj uspešne načine soočanja

## OPTIMIZEM - PESIMIZEM

- Opredelitev: optimisti so ljudje, ki pričakujejo, da se jim bodo zgodile dobre stvari - pozitivna pričakovanja glede prihodnosti
- Pričakovanje in akcija - zaupanje ali dvom o sposobnosti doseči cilj - če posamezniku manjka zaupanja, ne bo akcije in ne bo pripravljen vlagati napora
- Optimizem povezan s trudom, pesimizem z vdajo
- Dva pristopa merjenja pričakovanja:
  - Direktno - koliko so optimistični v prihodnosti (LOT-R)

- Indirektno - razlaga dogodkov:
  - Dobrih: internalna, stabilna in univerzalna atribucija
  - Slabih: ekstrenalna, nestabilna in specifična atribucija

### Naučeni optimizem



### Raziskave optimizma

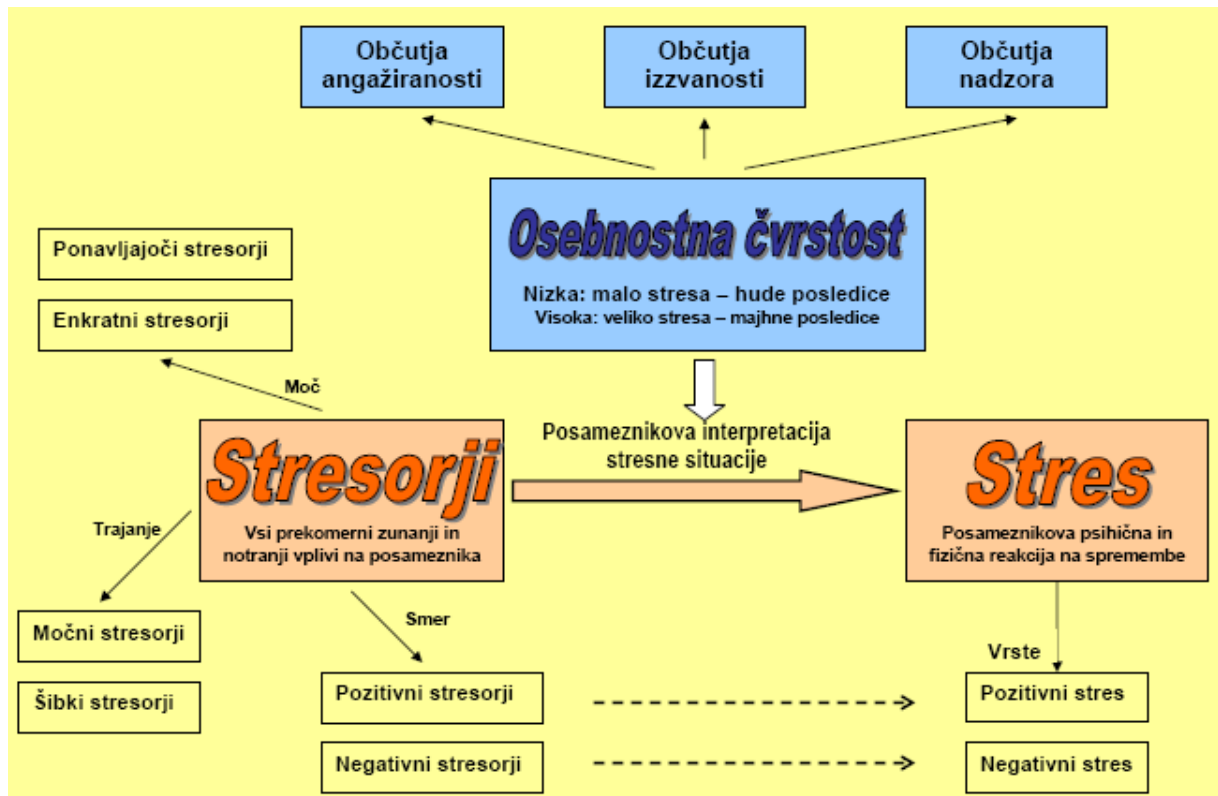
- Vzdrževanje fizičnega zdravja: optimisti so prepričani, da bodo dosegli svoj cilj - dobro zdravje - bolj verjetno zdravo živeli in se bolj trudili za zdravje
- Pacienti z boleznimi srca, vključeni v rehabilitacijski program – optimizem povezan z zmanjšanjem teže in koronarnega tveganja in povečanje gibanja
- Pacienti 5 let po operaciji - optimizem povezan z življenjskim stilom – jemanjem vitaminov, prehranjevanje z manj maščobami, vključevanje v rehabilitacijske programe
- Ženske v družinah s prisotnostjo zlorabe alkohola - pesimistke bolj pogosto poročale o problemih z alkoholom
- Zdravljeni alkoholiki - pesimisti bolj verjetno prenehali z obiskovanjem skupin zdravljenih alkoholikov in bolj pogosto ponovno začeli s pitjem
- Pesimizem glavni indikator samomorilnosti (močnejši od depresivnosti)
- Optimisti pričakujejo pozitivne izide, tudi če je situacija težka - več pozitivnih emocij
- Optimizem in stres - negativna povezanost s poporodno depresivnostjo
- Reakcija na diagnozo in zdravljenje raka - odpornost na stres
- Pri spoprijemanju optimisti zavzamejo položaj zaupanja and vztrajanja, tudi če je napredek težak ali počasen

### Diferencialna veljavnost optimizma

- Podobnost pesimizma in nevroticizma
- Vendar: pesimizem precej ožji konstrukt kot nevroticizem
- Raziskave: pomembnost optimizma pri napovedovanju drugih spremenljivk tudi ob kontroliranju nevroticizma - Npr. optimizem napoveduje ponovno hospitalizacijo oseb z by-passom, tudi ob kontroliranju samospoštovanja, nevroticizma in depresivnosti
- Podobnost optimizma in samoučinkovitosti
- Vendar: razlika, kako priti do zelenega stanja? Pri samoučinkovitosti je oseba prepričana, da njen osebni trud prispeva k rezultatu - optimizem je širši konstrukt - pozitivni izidi zaradi več razlogov

## Izvor optimizma

- Deloma pod vplivom dednosti
- Ali je sam po sebi deden ali je deden zato, ker je blizu določeni temperamentni lastnosti? nevroticizmu in ekstravertnosti
- Povezanost z zgodnjimi izkušnjami:
  - če otrok zaznava, da je svet napovedljiv, otrok razvije bazično zaupanje (Erikson),
  - če je varno navezan... odrasla varna navezanost pozitivno povezana z optimizmom



## OSEBNA ČVRSTOST

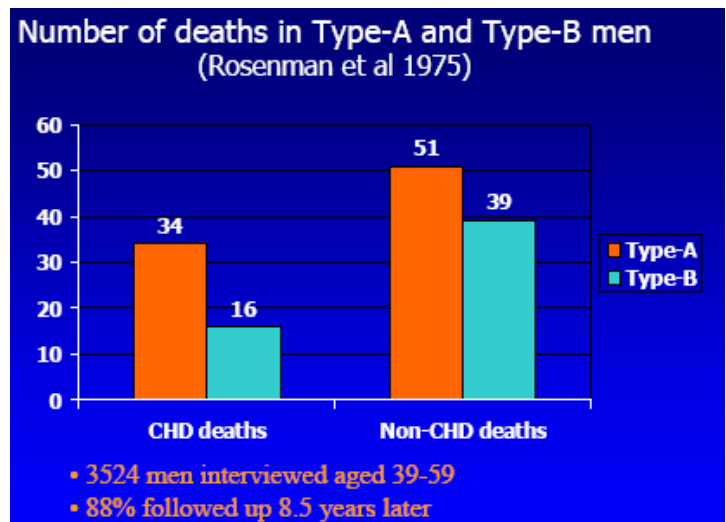
- Kompozicija lastnosti, ki pomenijo večjo odpornost na stres in uspešnost v soočanju s stresom (Maddi, Kobasa)
- Razlike med osebami, ki dobro in z malo negativnimi posledicami prenašajo tudi razmeroma hude obremenitve (osebno čvrsti), in osebami, ki jih že manjše obremenitve zelo prizadenejo:
  - angažiranost
  - nadzor
  - Izzvanost
- Vpliv čvrstosti na oceno situacije in spoprijemanje:
  - tendenca k zaznavanju potencialnih stresorjev kot manj ogrožujočih, povečanje pričakovanja o uspehu spoprijemanja
  - bolj pogosta uporaba spoprijemanja, usmerjenega na problem, manj pogosta uporaba represije

## OSEBNOSTNI TIPI, POVEZANI Z DOLOČENIMI BOLEZNIMI

- Tip A
- Tip B
- Tip C
- Tip D

### Tip A in tip B

- Friedman in Rosenman
- Zdravstveni indikatorji tipa A:
  - koronarna obolenja (vključno s srčnim infarktom)
  - zvišan krvni pritisk do trikrat pogosteje kot pri tipu B.
- Osebnostne lastnosti tipa A:
  - velika tekmovalnost in ambicioznost,
  - sovražnost, agresivnost,
  - Občutje stalnega pomanjkanja časa,
  - nepotrpežljivost,
  - glasno in hitro govorjenje,
  - hitre in sunkovite kretnje idr.



### Tip C

- nagnjenost k raku (Eysenck, 1990, 1994)
- zanikanje in potlačevanje negativnih občutij
- zmanjšana zmožnost oziroma pripravljenost izražanja negativnih čustev (jeze, agresivnosti, sovražnosti)
- žrtvovanje "zaradi ljubelega miru", kot pa da bi se znal potegniti zase in pred drugimi pokazati svoja prava čustva – občutja nemoči, pasivnost
- Nagnjenost k depresivnosti

### Tip D - distressni tip osebnosti

- Denollet (1996, 1998, 2000)
- Glavne značilnosti:
  - Povečano doživljanje negativne emocionalnosti
  - Zavrtost v izražanju emocij v socialnih interakcijah
- povezanost s kardiovaskularnimi obolenji - 4 krat večja smrtnost tipa D pri pacientih
- Povezanost s somatizacijo, anksioznostjo, nespečnostjo
- Povezanost z nevroticizmom (+), ekstravertnostjo (-)

	<i>Negative Affectivity</i>	<i>Social Inhibition</i>
	<i>Std β</i>	<i>Std β</i>
Neuroticism	0.55***	0.30***
Extraversion	-0.12	-0.40***
Openness	0.04	-0.24***
Agreeableness	-0.16*	0.20*
Conscientiousness	-0.08	-0.17
<i>R</i> <sup>2</sup>	0.53***	0.45***

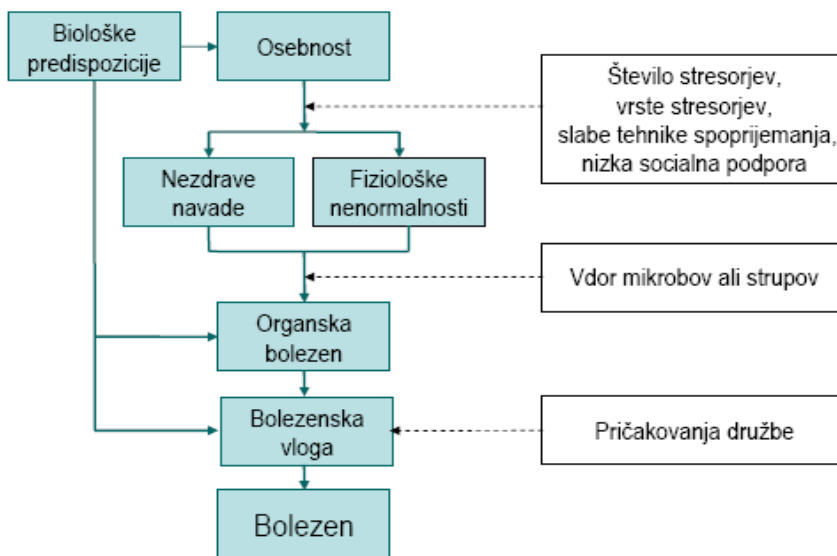
\**p* < 0.05; \*\**p* < 0.01; \*\*\**p* < 0.001.

Povezanost tipa D s petimi velikimi

## POZITIVNI UČINKI IZRAŽANJA EMOCIJ

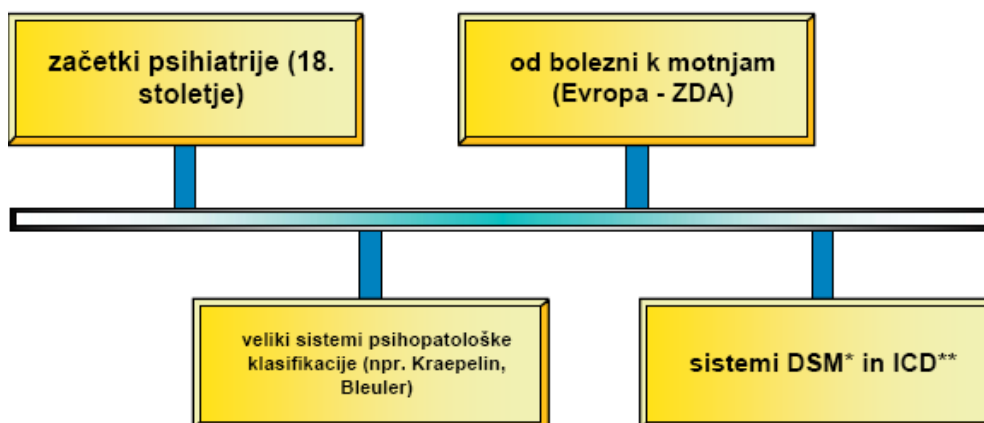
- Ali izražanje misli in emocij, povezanih s stresom, preko pisanja ali govorjenja, zmanjša negativne efekte inhibicije?
- Longitudinalna raziskava (Pennebaker idr., 1988): študenti 4 dni pisali o travmatičnih izkušnjah ali kakšni drugi tematiki: povprečno število obiskov pri zdravniku v zadnjih 15 tednih pred pisanjem in povprečno število obiskov v 6 tednih po pisanju - pomembna razlika (največje zdravje pri tistih, ki so pisali o travmi, o kateri še niso spregovorili z drugimi)
- Dodatne spremenljivke: funkcioniranje imunskega sistema, krvi pritisk, subjektivni stres
- Možne razlage - ne katarza, ampak spodbujanje kognitivne organizacije in integracije travmatskih doživetij.

## POVEZANOST OSEBNOSTI Z ZDRAVJEM



# MOTNJE OSEBNOSTNEGA DELOVANJA: DUŠEVNE IN OSEBNOSTNE MOTNJE

## MEJNIKI DIAGNOSTIKE



\*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM-IV

\*\*International Classification of Diseases – MKB 10

## OSEBNOSTNI KRITERIJI ZDRAVJA

- Več vidikov zdravja
  - Telesni
  - Psihološki
    - Umski
    - Čustveni
    - Socialni
    - Moralni
    - Duhovni
- Ti vidiki se bistveno razlikujejo, čeprav so lahko povezani
  - Telesno zdravje se lahko povezuje s psihičnim
  - Vendar medicinski in somatski kriteriji zdravja in bolezni niso avtomatsko uporabni na področju psihičnega zdravja in obratno
    - Zato je vprašljiv pojem duševne bolezni
- Bolj korektno je govoriti o motnjah



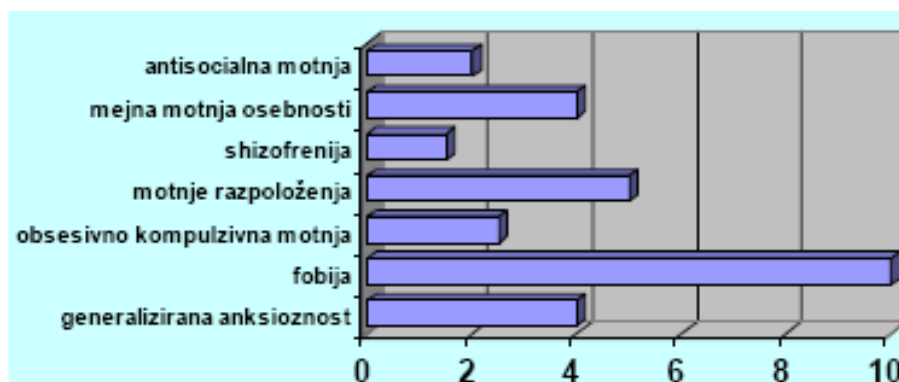


## KRITERIJI NORMALNOSTI

- Distresnost
- Onesposobljenost
- Odklonskost, netipičnost, nepričakovanost
- Kršitev norm
- Neprilagojenost, škodljivost
- Odvisnost in relativnost kriterijev
  - Modeli abnormnosti
    - Statistični
    - Psihodinamski
    - Vedenjski
    - Humanistični
    - Kognitivni
    - Sociokulturni
    - Psihofiziološki
    - Medicinski
    - Pravni (legalni)

## POGOSTOST DUŠEVNIH MOTENJ

- Nekaj podatkov o pogostosti psihičnih motenj
  - 20% odraslih v zadnjih 6 mesecih
  - 30% v zadnjem letu
  - 48% v življenju
- Razlike med moškimi in ženskami
  - ženske (anksioznost +30%, depresivnost +20%)
  - moški (odvisnost +35%, antisocialnost +5% - v drugih študijah še bistveno večja razlika med spoloma v antisocialnosti)



# KLASIFIKACIJE

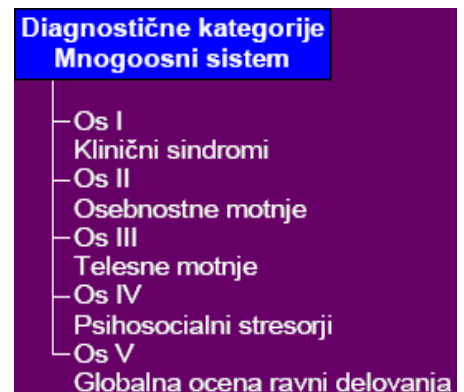
---

## KLASIFIKACIJA DUŠEVNIH MOTENJ - ICD

- ICD-10: deseta verzija mednarodne klasifikacije psihičnih motenj (WHO dokument)
- Precej usklajena z **DSM-IV**
- Kategorije psihičnih motenj po ICD-10
  - F0 Organske duševne motnje
  - F1 Duševne in vedenjske motnje zaradi rabe psihoaktivnih substanc
  - F2 Shizofrenija, shizotipske motnje ter motnje z blodnjami
  - F3 Motnje razpoloženja (afektivne motnje)
  - F4 Nevrotske in s stresom povezane motnje in somatoformne motnje
  - F5 Vedenjski sindromi povezani z fiziološkimi motnjami in fizičnimi dejavniki
  - F6 Motnje osebnosti in vedenjske motnje pri odraslih osebah
  - F7 Duševna zaostalost
  - F8 Motnje psihičnega razvoja
  - F9 Vedenjske in čustvene motnje z običajnim začetkom v otroštvu in adolescenci
  - Dodatna skupina “nespecifičnih duševnih motenj”

## KLASIFIKACIJA DSM-IV

- klinični sindromi (os I)
  - zgodaj diagnosticirane motnje
    - ment. retardacija, motnje hranjenja, vedenjske motnje, avtizem, pozornostni deficit/hiperaktivnost (ADHD), govorne motnje, huda agresivnost
  - kognitivne možganske motnje
    - delirij, demenca, amnestične motnje...
  - motnje zaradi rabe psihoaktivnih drog
  - shizofrenija in druge psihotične motnje
  - anksiozne motnje
  - motnje razpoloženja
  - somatoformne motnje
    - konverzivna motnja, hipohondrija, somatizacijska motnja
  - disociativne motnje
  - motnje spolnosti in spolne identitete
  - Motnje hranjenja
  - Motnje spanja
  - Motnje nadzorovanja impulzov (ki niso klasificirane drugam)
  - Motnje prilagajanja
  - Druga stanja, ki so lahko predmet klinične pozornosti
- 
- Osebnostne motnje (os II)
    - Krog (klaster) strah - anksioznost
    - Krog čudaštvo - ekscentričnost
    - Krog dramatičnost - impulzivnost



## KRITIKA DIAGNOSTIČNEGA OZNAČEVANJA

- Najpomembnejši pomisleki:
  - Problemi, težave in motnje se lahko pojavijo v tako številnih kombinacijah, da jih ni mogoče klasificirati v omejeno število kategorij
  - Vprašljiva je veljavnost mnogih diagnostičnih kategorij
    - Diagnostične kategorije se zelo razlikujejo med seboj glede na veljavnost
- Simptomatsko in etiološko klasificiranje
- Dimenzije ali kategorije
- Druge problematičnosti diagnostičnega klasificiranja
  - Antipsihiatrija & antipsihologija (Laing)
    - duševna "bolezen" kot ("zdrav") odziv na nezdravo družbo
  - Szasz
    - nevarnost etiketiranja
  - Goffman
    - stigmatizacija
  - Rosenhan
    - eksperiment s psevdopacienti

## KATEGORIJE POMEMBNEJŠIH MOTENJ

- Motnje anksioznosti (nevrotske motnje)
- Motnje razpoloženja
- Shizofrenija
- Motnje osebnosti
- Motnje disociacije
- Motnje hranjenja
- Motnje povezane z zlorabo drog
- Motnje spolnosti in spolne identitete

## STAREJŠE KLASIFIKACIJE

- nevrotske motnje
  - anksiozna nevroza
  - fobije
  - obsesivno kompulzivna nevroza
  - konverzivna nevroza
- psihotične motnje
  - shizofrenija
  - manično – depresivna psihoza
  - paranoja
- motnje osebnosti (disocialne motnje, sociopatije, psihopatije)

# POMEMBNEJŠE MOTNJE

---

## ANKSIOZNE MOTNJE

- Skupno obeležje: neadaptivni strah (anksioznost)
- Generalizirana anksiozna motnja
  - nerealistična in močno pretirana skrb brez specifičnega dražljaja, a običajno v zvezi z nekim življenjskim področjem, npr. zaradi denarja, družine, dela...
- Panična motnja (z ali brez agorafobije)
  - nenadni napadi intenzivnega strahu brez jasnega dražljaja
- Specifična fobija
  - nerazumen hud strah v zvezi z neko dejavnostjo, situacijo, objektom, bitjem...)
- Socialna fobija
  - huda bojazen pred socialnimi situacijami, stiki in dejavnostmi, javnostjo
- Posttravmatska stresna motnja (PTSM)
  - huda prestrašenost in onesposobljenost kot posledica intenzivne travme
- Obsesivno kompulzivna motnja (OKM)
  - ponavljanje in vsiljevanje absurdnih misli oziroma bojazni ali neustavljivo siljenje k določenim nesmiselnim dejanjem

## GENERALIZIRANA ANKSIOZNA MOTNJA

- Prekomerna zaskrbljenost (v več dneh kot ne) trajajoča 6 mesecev ali več
- Težave z odpravljanjem skrbi
- Vsaj trije od naslednjih znakov: nemir, utrujenost, dekoncentracija, razdražljivost, mišična napetost, problemi s spanjem
- Tesnoba ni omejena na specifično drugo vrsto anksioznosti (npr. specialno, panično, socialno)
- Močan distress, prizadeto funkcioniranje
- Ni posledica zlorabe drog ali zdravljenja
- 4% celotne populacije
- med najpogostejšimi motnjami anksioznosti
- 2/3 ženske, 1/3 moški
- pojavi se zgodaj in postopno
- pogosta tudi med starejšimi
- kronično potekanje

## PANIČNA MOTNJA

- Panika: nenadno močno občutje strahu
- Izvira iz težnje (gona) po bežanju, z aktiviranjem avtonomnega živčnega sistema
  - aktiviran simpatikus, dezaktiviran parasimpatikus
  - izločanje kortikosteroidov iz nadledvične žleze

- 8-12% splošne populacije doživi napad panike v celotnem življenju
- vsako leto utrpi 2.3% Američanov pravo panično motnjo, 3.5% pa v celotnem življenju
- večja verjetnost, da se razvije v pozni adolescenci ali zgodnji odraslosti
- Nočni napadi panike
  - pri 60% oseb s panično anksioznostjo
  - kot kaže NISO povezani s sanjami (nočnimi morami), pojavljajo se v delta spanju
- Kulturni ali celo rasni vpliv na nočno paniko?
  - izolirana spalna paraliza (paraliziranost z občutki panike pri prehodu iz spanja v budnost) pogostejša pri črnem prebivalstvu (toda ne pri Nigerijcih!)
- več kot dvakrat bolj pogosta pri ženskah kot pri moških
- visok odstotek suicidalnosti (20% oseb s panično motnjo)
- trije tipi motnje
  - situacijsko vezana (inducirana s fobično reakcijo)
  - nepojasnjena
  - situacijsko predisponirana: pojavi se v podobni situaciji, kot že kdaj prej
- Biološki vzroki
  - neustrezno delovanje noradrenalina v locus coeruleus (regulacija emocij)
- Kognitivni vzroki
  - napačno tolmačenje fizioloških znakov, prevelika občutljivost na telesno dogajanje; razvije se strah pred nepričakovanimi napadi v prihodnosti namesto pripisovanja napada določenemu izvoru

### **Panična motnja z agorafobijo**

- Ponavljajoči se, nepričakovani napadi panike
- Trajen strah pred prihodnjim napadom in posledicami oz. vedenjem, ki ga bo povzročil
- Strah, da v primeru napada ne bo mogoče ubežati ali se izogniti sramoti
- Ni povezave s telesnimi znaki

### **SPECIFIČNA FOBIIJA**

- Hud nenadzorljiv strah pred določenim objektom ali situacijo
- Prisotnost izvora vodi k anksiozni reakciji in izogibanju
- Povzročča motnjo v dnevnem funkcioniranju
- Štirje glavni tipi: kriinjekcija- nesreča, situacije, živali, naravno okolje
- Posebej tudi separacijska anksiozna motnja pri otrocih
- 11% splošne populacije razvije fobijo v življenju
- pri ženskah 2-4 krat pogosteje kot pri moških
- kulturne razlike: pogosteje pri Latino-Američanih kot pri Evropejcih
- kronični potek
- lahko je ali pa tudi ni posledica neposrednega stika z objektom oz. situacijo

### **Vrste in etiologija fobij**

- Pred situacijami
  - agorafobija
  - klavstrofobija

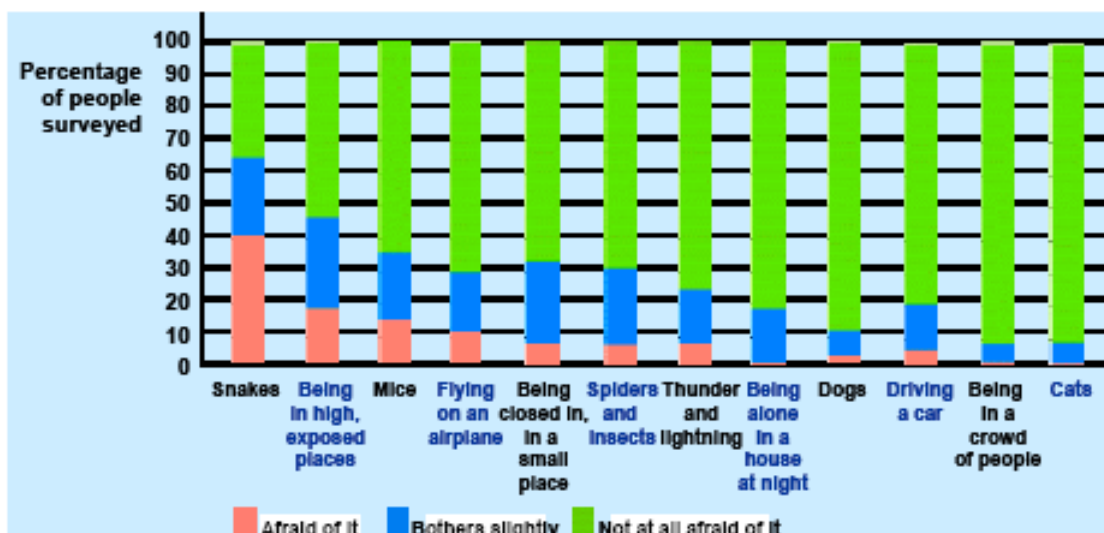
- akrofobija (višina)
- Pred objekti
  - kri, injekcija, ogenj, voda (hidrofobija)
- Pred živalmi
  - serpentofobija, arahnofobija
- Mehanizem oblikovanja fobije (Antony, Barlow, 2002)
  - Splošna biološka ranljivost
  - Stres
  - Alarmi (obrambne reakcije)
    - napačni alarm, pravi alarm, naučeni alarm
  - Specifična psihološka ranljivost
  - Posplošena psihološka ranljivost
  - Specifična fobija kot izid

### Pogoste bojzani in fobije

- kače
- višina
- miši
- let z avionom
- majhen prostor
- strela
- pajki
- tema

**TABLE 4.5 ♦ Prevalence of Intense Fears and Phobias**

Intense Fear	Prevalence per 1,000 Population	Sex Distribution	SE by Sex	Phobia	Prevalence per 1,000 Population*	Sex Distribution	SE by Sex
Snakes	253	M: 118 F: 376	M: 34 F: 48	Illness/injury	31 (42%)	M: 22 F: 39	M: 15 F: 20
Heights	120	M: 109 F: 128	M: 33 F: 36	Storms	13 (18%)	M: 0 F: 24	M: 0 F: 15
Flying	109	M: 70 F: 144	M: 26 F: 38	Animals	11 (14%)	M: 6 F: 18	M: 8 F: 13
Enclosures	50	M: 32 F: 63	M: 18 F: 25	Agoraphobia	6 (8%)	M: 7 F: 6	M: 8 F: 8
Illness	33	M: 31 F: 35	M: 18 F: 19	Death	5 (7%)	M: 4 F: 6	M: 6 F: 8
Death	33	M: 46 F: 21	M: 21 F: 15	Crowds	4 (5%)	M: 2 F: 6	M: 5 F: 7
Injury	23	M: 24 F: 22	M: 15 F: 15	Heights	4 (5%)	M: 7 F: 0	M: 9 F: 0
Storms	31	M: 9 F: 48	M: 9 F: 22				
Dentists	24	M: 22 F: 26	M: 15 F: 16				
Journeys alone	16	M: 0 F: 31	M: 0 F: 18				
Being alone	10	M: 5 F: 13	M: 7 F: 11				



## POSTTRAUMATSKA STRESNA MOTNJA

- PTSM (PTSD)
  - posledica izjemnih stresnih dogodkov
- "Oseba je doživela dogodek, ki presega okvir običajnega človeškega izkustva in ki je skoraj za vsakogar izrazito distresne narave, predstavlja npr. resno grožnjo za posameznikovo življenje ali telesno integriteto; resno grožnjo ali škodo posameznikovemu otroku, zakonskemu partnerju ali drugemu bližnjemu sorodniku ali prijatelju; nenadno uničenje posameznikovega doma ali skupnosti; pa tudi opazovanje druge osebe, ki je bila resno poškodovana ali ubita v nesreči ali zaradi fizičnega nasilja."
- **Značilnosti**
  1. ponavljajoča in vsiljujoča se spominska podoživljanja dogodka,
  2. ponavljajoče se neprijetne sanje dogodka,
  3. nenadna dejanja ali doživljanja, kot da se dogodek ponovno pojavlja,
  4. močno distresno doživljanje stvari in dogodkov, ki spominjajo na travmatsko izkušnjo ali pa jo simbolizirajo

### PTSM podrobneje

- izvira iz realne ali grozeče travme
- povzroča močan strah, nemoč ali grozo
- pogosto podoživljanje dogodka v nočnih morah in spominskih prebliskih
- izogibanje situacij, povezanih s travmo, izguba spomina, odmik
- stopnjevana vznemirjenost, pretirana previdnost in čuječnost
- če so simptomi krajši od meseca dni, gre za akutno stresno motnjo

- Resnick in sod., 1993
- Travma
  - ogroža življenje
  - grozi s poškodbo
  - oboje
- Diagnoza PTSM
  - PTSM enkrat v življenju
  - trenutno diagnosticiran PTSM

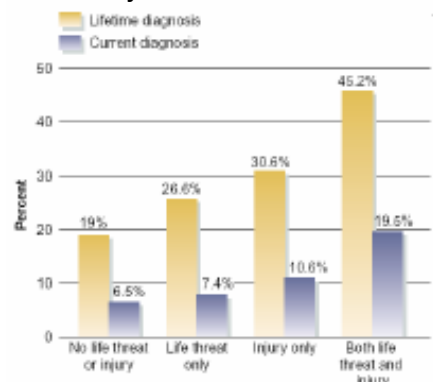


Figure 4.9 • Prevalence of lifetime and current posttraumatic stress disorder associated with assault characteristics (from Resnick et al., 1993).

### SOCIALNA FOBIIJA

- močan, trajen in nerazumen strah pred socialnimi situacijami in nastopanjem, strah pred ponižanjem
- izogibanje provokativnih situacij, doživljanje teh z veliko tesnobo
- ovira dnevno funkcioniranje
- 13% splošne populacije doživi s. fobijo v teku življenja, 8% v vsakem letu
- ženske : moški = 3 : 2
- začetek v adolescenci
- Model razvoja socialne fobije (Hofman, Barlow, 2002)
  - Splošna psihološka ranljivost

- Splošna biološka ranljivost
- Stresor
- Brez alarma, napačni alarm, pravi alarm, naučen alarm
- Anksiozna preokupacija s k-sebiusmerjeno pozornostjo

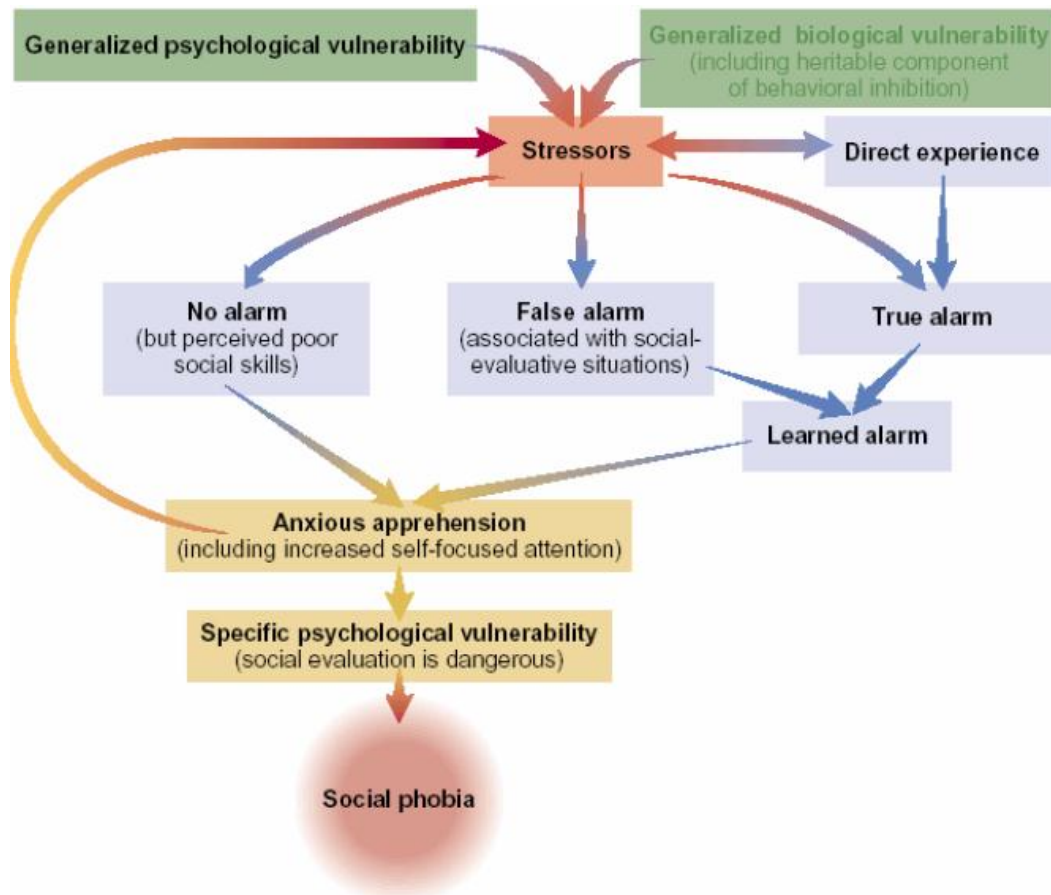


Figure 4.8 ♦ A model of the causes of social phobia (adapted from Hofmann & Barlow, 2002).

## OBSESIVNO KOMPULZIVNA MOTNJA

- obsesije: vsiljive misli ali predstave
  - želje, impulzi, skrbi, predstave, ideje, dvomi
- kompulzije: misli ali akcije, uporabljene za potlačitev obsesij in za odpravljanje tesnobe
- V življenju se pojavi pri 2.6%, 55-60% žensk pri odraslih, toda več moških kot žensk pri otrocih
- začne navadno med adolescenco in zgodnjo odraslostjo
- kronični potek s spremenljivo naravo in ostrino simptomatike

	ODSTOTEK
OBSESIJE (VSILJIVE MISLI)	
Umazanija, klice, strupi	40
Strašen dogodek (požar, smrt...)	24
Red, simetrija, natančnost...	17
KOMPULZIJE (VSILJIVA DEJANJA)	
Umivanje, čiščenje	85
Ponavljajoči se rituali	51
Preverjanje vrat, ključavnic...	46



## Vrste in razvoj OKM

- Poškodovanje
  - Strah, da bi skočili z okna, pred avto, padli pod vlak, želeli nekemu smrt, poškodovali otroka...
- Okužba, bolezen
  - Strah, da bi se na javnem mestu okužili, se okužili v toaletnih prostorih, se ne mogli znebiti umazanije na rokah...
- Neprimerno obnašanje
  - Strah da bi se začeli dreti na šefa, naredili nekaj nespodobnega v javnosti, želeli nekemu neuspeh, mislili na s...
- Dvomi glede varnosti, spomina ipd.
  - Strah, da nismo zaklenili, zaprli štedilnika, plina, pipe...
  
- Razvoj OKM (Steketee, Barlow, 2002)
  - Splošna psihološka ranljivost
  - Splošna biološka ranljivost
  - Stres
  - Vsiljive misli, predstave, impulzi
  - Specifična psihološka ranljivost
  - Anksiozna preokupacija osredotočena na vsiljivke
  - Napačni alarm, naučen alarm
  - Obrambni kognitivni ali vedenjski obredi za nevtralizacijo ali potlačitev vsiljivk
  - Socialna fobija kot izid

## MOTNJE RAZPOLOŽENJA

- Afektivna ekstremnost
- Velika depresivna motnja
  - dva ali več tednov depresivnega razpoloženja
  - občutja nevrednosti
  - zmanjšano zanimanje ali veselje ob večini dejavnosti
- Bipolarna motnja
  - manično-depresivna motnja
  - alterniranje med depresivnostjo in maničnostjo (hiperaktivnost, divji optimizem)
- Demografski vidik
- Pogostost
  - 6 % trpi za resnimi oblikami depresije (ZDA)
- Blazer et al 1994
  - trenutno 5%
  - v teku življenja 17%
- Bebbington et al 1989
  - 70% žensk in 40% moških doživi eno klinično pomembno epizodo do 65 leta
- Ogrožanje življenja
  - 15% samomor
  - 40% poskus samomora

### DEPRESIJA KOT MOTNJA (DSM-IV)

- Pet ali več od naslednjih znakov v dveh tednih:
  - depresivno razpoloženje
  - pomanjkanje interesa ali veselja v večini aktivnosti
  - izguba ali pridobitev 5% teže
  - nespečnost ali prevelika spečnost
  - psihomotorična agitiranost ali retardiranost
  - pomanjkanje energije
  - občutja ničvrednosti ali krivde
  - težave pri koncentraciji in odločanju
  - preokupacija s samomorom, smrtjo

### Značilnosti depresivnosti

- Emocionalni, kognitivni, vedenjski in telesni vidik
  - anksioznost
  - pobitost, obup
  - izguba motivacije, energije
  - krivda, sram, samoobtoževanje
  - nizko samospoštovanje
  - telesni problemi
- Ruminacija (prežvekovanje negativnih misli, bojzani)
- Podlaga samomorilnosti



### Teorije depresivnosti

- Psihoanalitska teorija
  - Freud: fiksacija v oralni fazi, introjeksija, oklepanje
  - odvisnost, samoobtoževanje, občutja krivde ob izgubi objekta
  - teorija objektnih odnosov: odziv na separacijo

- Franklova teorija
  - izguba smisla
- Kognitivne teorije
  - Beckova teorija
    - kognitivni model depresije
    - preceenjevanje negativnih izidov
  - Seligmanova teorija
    - model naučene nemoči
    - model nemoč/atribucija
    - model brezupnosti
- Dispozicijske in biološke teorije
  - Depresivnost kot dispozicija (poteza) z genetsko in fiziološko podlago
  - Depresivnost in stresni hormoni
    - povezava depresivnosti s transmieterji in hormoni
    - noradrenalin
    - serotonin
  - Povezanost s stresnimi hormoni
    - CRF (corticotropin releasing factor)
    - pripravlja delovanje dveh drugih: ACTH in kortizola
  - Ta sistem je hiperaktiven pri depresivnih osebah
- Kulturne razlike
  - Dokazujejo tudi vplive širšega okolja

### Kognitivne teorije depresivnosti

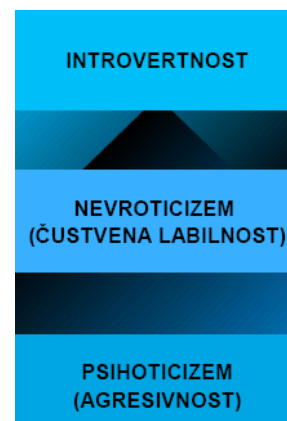
- Beckova (1967, 1986) teorija
  - Negativna triada
    - pesimistični pogled na sebe, svet in prihodnost
  - Negativne sheme
    - “moram biti popoln”
  - Kognitivna maličenja (pristranosti)
    - preceenjevanje verjetnosti negativnih izidov
  - Depresija kot izid
- Seligmanova teorija
  - “Nikoli nič ne naredim prav”
  - Naučena nemoč
    - nenadzorljivo negativno dogajanje - občutje nemoči (ni možno spremeniti situacije ali ubežati) - depresija
  - Nemoč/atribucije
    - nenadzorljivo negativno dogajanje - atribuiranje globalnih in stabilnih faktorjev - občutje nemoči - depresija
  - Brezupnost
    - nenadzorljivo negativno dogajanje - atribuiranje globalnih in stabilnih faktorjev - občutje brezupnosti (situacije ni možno spremeniti in to se tudi v bodoče ne bo zgodilo) – depresija





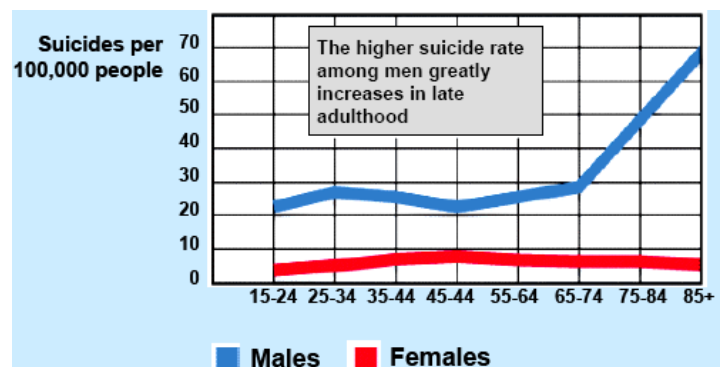
## SAMOMORILNOST

- Introvertnost
- Nevroticizem
  - komponenta depresivnosti
- Psihoticizem
  - visok, zlasti komponenta agresivnosti
- Obračanje agresivnosti k sebi



## Drugi dejavniki suicidalnosti

- Genetski faktorji
- Kulturni in nacionalni vidiki
  - Slovenija blizu vrha svetovne lestvice
- Starost
- Spol (velike razlike, sovpadajo s kulturnimi in biološkimi)
  - Npr. Kitajska (več samomorov pri ženskah)
  - Večja agresivnost moških
- Stresnost
- Alkoholizem



## BIPOLARNA MOTNJA

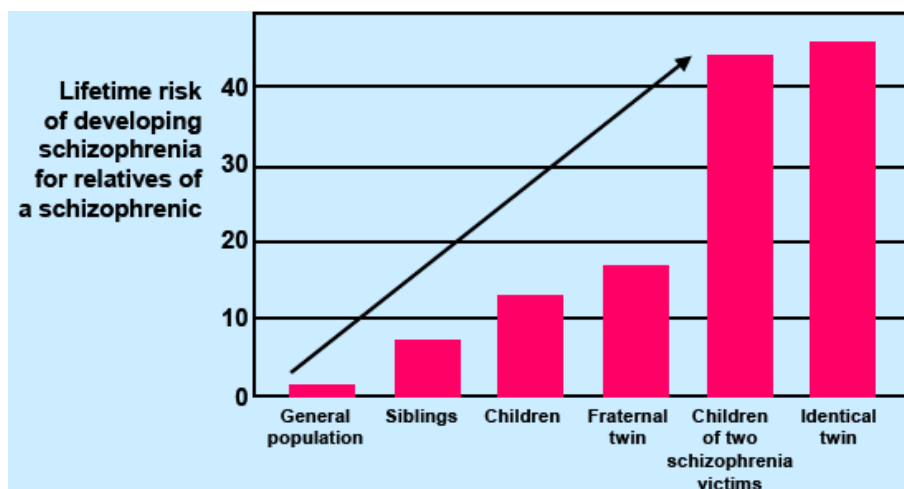
- Manično depresivna psihoza (ciklofrenija)
- depresivna faza
- manična faza
- PET slike delovanja možganov v obeh fazah

# SHIZOFRENIJA

- Psihотиčna motenost
- Izguba stika z realnostjo (realitetnega nadzora)
  - dezorganizirano in blodno mišljenje
  - motnje zaznavanja
  - neadekvatne emocije in akcije
  - avtizem
  - pogost fazni potek
  - začetek včasih že v adolescenci, relativno zgodaj
- 1-2 odstotka populacije (več kot 10% brezdomcev trpi za shizofrenijo)
- Tipi shizofrenije
  - paranoidna (blodnje, halucinacije)
  - dezorganizirana (nekoherenten govor, neustrezna čustva, otopelost)
  - katatonična (katatonija, voščena gibnost)
  - nediferencirana (mešana simptomatika)
  - včasih: paranoidna, preprosta, katatonična, hebefrenija

## OKOLJSKI IN BIOLOŠKI VIDIKI SHIZOFRENIJE

- Visoka stopnja kognitivne motenosti kaže na biološko podlago
- Latentna inhibicija (videti stvari kot so bile prej, ali kot nekaj novega; tudi faktorj kreativnosti)
- Nagnjenost k fantaziranju
- Dedna pogojenost
- Velike možganske spremembe
  - strukturne anomalije
  - propad nevronske mase (Thompson in sod., 2000)
- Vloga dopamina (ekscisivna dejavnost dopamina)



## MOTNJE OSEBNOSTI

- Trajni, dokaj rigidni vzorci obnašanja, ki ovirajo socialno delovanje
  - Samoosrediščenosti, preokupacija s seboj
  - Pomanjkanje odgovornosti, ima se za žrtev in za vse krivi druge, družbo in svet
  - Ne vidi problemov pri sebi, pogosto velik problem za okolico
- Začenja navadno v adolescenci ali zgodnji odraslosti, stabilno skozi čas, malo spremenljivo, vodi k distresu in prizadetosti
- Pogostejši, pritegujejo vse večjo strokovno pozornost
- Odporni na psihoterapijo
- Klasifikacija motenj osebnosti
  - Krog čudaštvo – ekscentričnost
  - Krog (skupina) tesnoba - strah
  - Krog dramatičnost – impulzivnost

## POGOSTI ZNAKI MOTENJ OSEBNOSTI

- Pomanjkanje zavzemanja perspektive drugega in empatije
- Manipuliranje in izkoriščanje
- Nesrečnost, depresivnost, druge oblike motenj razpoloženja in anksioznosti
- Ranljivost za druge motnje, npr. obsesivno kompulzivne in napade panike
- Izkrivljeno ali površno razumevanje opažanje sebe in drugih, nezmožnost videti motenost nesprejemljivega, neustreznega, neprijetnega ali samodestruktivnega obnašanja
- Slaba socialna prilagojenost, spreminjanje pravil igre, prilagajanje sunanjega sveta lastnim potrebam
- Brez halucinacij, blodenj in motenj mišljenja (izjema je mejna osebnostna motnja – borderline PD, kjer se lahko pojavijo kratke psihotične epizode)

## KLASIFIKACIJA MO V KROGE PO DSM-IV

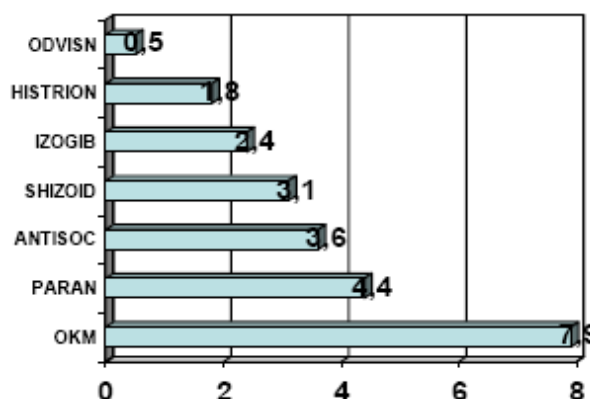
- Krog čudaštvo – ekscentričnost
  - Shizoidna osebnost
  - Shizotipska osebnost
  - Paranoidna osebnost
- Krog tesnoba – strah
  - Osebnostna motnja izogibanja
  - Osebnostna motnja odvisnosti
  - Pasivno agresivna motnja osebnosti
  - Obsesivno kompulzivna motnja osebnosti
- Krog dramatičnost – impulzivnost
  - Histrionska osebnost
  - Narcistična osebnost
  - Mejna osebnost ("borderline")
  - Antisocialna osebnost

## NATANČNEJŠA KLASIFIKACIJA MOTENJ OSEBNOSTI: DSM-IV in ICD-10

DSM-IV	ICD-10	KRATEK OPIS
SHIZOIDNA	SHIZOIDNA	Nezainteresiranost za socialne odnose; socialna distanciranost; bomo izražanje lastnih emocij in ravnodušnost do emocij drugih
SHIZOTIPSKA		Nelagodje ob socialnih stikih, ne prenese socialne bližine; nezmožnost vzpostavljanja stikov; nagibanje k čudaštvu
PARANOIDNA	PARANOIDNA	Sumničavost, nezaupljivost, občutje ogroženosti, strah pred krivičnim ravnanjem drugih; pretirano varovanje lastnih pravic
MOTNJA IZOGIBANJA	IZOGIBALNA (ANKSIOZNA)	Pretirana plašnost, sramežljivost; strah pred oceno drugih; izogibanje socialnim angažiranjem, stikom in situacijam
MOTNJA ODVISNOSTI	ODVISNOSTNA	Pretirana odvisnost, nezmožnost vsakdanjega odločanja; strah pred zavračanjem; pretirana ustrežljivost in pozabljanje na lastne potrebe
PASIVNO AGRESIVNA	PASIVNO AGRESIVNA* (DRUGI TIPI)	Nekooperativnost, pasivno izražanje agresivnosti
KOMPULZIVNO OBSESIVNA	ANANKASTIČNA	Težave z opravljanjem del in nalog zaradi obsesivne želje po popolnosti; pretiran perfekcionizem
HISTRIONSKA	HISTRIONSKA	Pretirana čustvenosti in čustveno izražanje; skrajno si želi pozornosti
NARCISTIČNA	NARCISTIČNA* (DRUGI TIPI)	Pretirana samopomembnost; precenjevanje lastnih sposobnosti in dosežkov
MEJNA (BORDERLINE)	EMOCIONALNO NESTABILNA MOTNJA (EKSPLOZIVNI, MEJNI, AGRESIVNI TIP)	Nestabilnost, impulzivnost, eksplozivnost; velika nihanja v obnašanju; pretirana ranljivost, občutljivost; agresivnost, samopoškodbe, suicidalne grožnje in poskusi
ANTISOCIALNA	DISSOCIALNA	Neupoštevanje norm, ponavljanje kršitev; okrutnost, brezobzirnost, agresivnost, manipuliranje; pomanjkanje empatije; egoizem
	*DRUGI TIPI: EKSCENTRIČNI, LABILNI, PSIHONEVROTSKI, NEZRELI	

### POGOSTOST MOTENJ OSEBNOSTI

- Grant & (2004, Archiv Gen Psychiatr) – podatki za ZDA
- Skoraj 15% (14,8%) Američanov ima vsaj eno od motenj osebnosti
- Komorbidnost motenj osebnosti
  - Povezanost zlasti z uporabo drog, anksioznostjo in motnjami razpoloženja (depresivnost)
- Pri moških pogostejša antisocialna motnja, pri ženskah izogibalna, odvisnostna in paranoidna
- Povezave s starostjo, SES, zakonskim stanom, rasno in etnično pripadnostjo



### KROG TESNOBA - STRAH

- Osebnostna motnja izogibanja
  - Socialna zavrtost, občutja neadekvatnosti, skrajna občutljivost na kritiko

- Osebnostna motnja odvisnosti
  - Ekstremna potreba po drugih, nezmožnost odločati in biti samostojen; strah preločevanjem, submisivno obnašanje; pomanjkanje odločnosti in samozaupanja
- Pasivno agresivna motnja osebnosti
  - Pasivno izražanje agresivnosti, nekooperativno obnašanje
- Obsesivno kompulzivna motnja osebnosti
  - Perfekcionizem, togost; preokupacija z nenadzorljivimi vzorci mišljenja in delovanja
  - 1-7%
  - Moški = ženske
  - Pretirano nadzorujoči, kritični starši (?)

### **Obrambe pred tesnobo**

- Izogibanje - bojazen pred potencialnim zavračanjem: beg, izogibanje kljub želji po sprejetju
- Odvisnost - podrejanje lastnih potreb potrebam drugih, podrejanje odločitam drugih v strahu pred zavračanjem
- Kompulzivnost - brani se tako, da si postavlja toga pravila in red in skuša na ta način reducirati anksioznost
- Pasivna agresija - brani se tako, da si postavlja toga pravila in red in skuša na ta način reducirati anksioznost

### **KROG ČUDAŠTVO - EKSCENTRIČNOST**

- Shizoidna osebnost
- Shizotipska osebnost
- Paranoidna osebnost

### **Problemi s prilagajanjem**

- Shizoidna - nedružabna, nedostopna, brez prijateljev, indiferentna do drugih
- Shizotipska - bizarnost, čudaštvo v zaznavanju, govoru in obnašanju - ne tako močno kot pri shizofreniji
- Paranoidna - sumničavost, nanašalnost, ljubosumnost

### **KROG DRAMATIČNOST - IMPULZIVNOST**

- Histrionska osebnost
- Narcistična osebnost
- Mejna osebnost ("borderline")
- Antisocialna osebnost

### **Problemi s stabilnostjo in samopodobo**

- Histrionska
  - egocentričnost, iskanje pozornosti, dramatično izražanje emocij



- Narcistična
  - čuti se zelo pomembnega, zahteva pozornost, občudovanje; brez občutkov empatije
- Mejna
  - nestabilnost, impulzivnost, nepredvidljivost v samopodobi, razpoloženju in odnosih z drugimi
- Antisocialna
  - krši socialne norme in pravice drugih; izkoriščevalen, lažniv, goljufiv; uporablja druge v svoje sebične namene

## HISTRIONSKA OSEBNOST

?

## NARCISTIČNA OSEBNOST

- Pretiran občutek lastne pomembnosti in kompetentnosti
- Samovšečnost
- Nesposobnost vživljanja v perspektivo drugega
- 1% populacije

## MEJNA OSEBNOST

- Mejna osebnost ("borderline")
  - Nestabilnost v odnosih, razpoloženju in samopodobi
  - Impulzivna, sebi škodljiva dejanja
  - Nestabilni, a intenzivni emocionalni odnosi
  - Nihanje med idealiziranjem in razvrednotenjem
  - Problemi identitete
  - Afektivna nestabilnost – normalno, dedpresivno, sovražno razpoloženje
  - 3-5% v populaciji
  - 50% depresivnih

## ANTISOCIALNA OSEBNOST

- Cleckley (1964): ključni znaki
  - neustrezna motiviranost za (anti)socialno delovanje
  - pomanjkanje vesti, čuta za odgovornost in empatije
  - čustvena siromašnost, bornost
- Več o antisocialni osebnosti
  - 1-3% celotne populacije
  - do 4% moških
  - povzročitelji okrog 50% kriminalnih dejanj v ZDA



### **Kriteriji DSM-IV za antisocialno osebnost**

- Trajen vzorec neupoštevanja in kršitve pravis drugih od 15 leta dalje in sicer v obliki treh ali več naslednjih značilnosti:
  - ponovljena dejanja, ki so lahko razlog za aretacijo
  - prevare in goljufije kot ponavljano laganje, uporaba lažnih imen, zlorabljanje drugih za lastno korist ali zabavo
  - impulzivnost in nezmožnost planiranja
  - razdražljivost in agresivnost, izražena s ponovljenim telesnim nasiljem
  - nemarno zanemarjanje varnosti sebe in drugih
  - dosledna neodgovornost v obliki ponovljenega opuščanja stalnega dela ali neizpolnjevanja finančnih obveznosti
  - pomanjkanje obžalovanja in kesanja, ravnodušnost in prazno izgovarjanje po storitvi hudodelstva (namerne poškodbe, ranjenja, zlorabljanja, tatvine)
- Oseba je stara najmanj 18 let
- Vedenjske motnje z začetkom pred 15. letom
- Antisocialno obnašanje se ni pojavilo skupaj z znaki shizofrenije ali manične epizode

### **Rizični dejavniki antisocialne motnje**

- Glavni rizični faktorji antisocialne osebnostne motenosti
  - genetski faktorji
    - heritabilnost za kriminalnost okrog 0,60; Raine, 1993
    - za sociopatijo tudi substancialna, Cadoret & Stewart, 1991
    - primarni in sekundarni sociopati
  - zgodnji razvoj (emocionalno odklanjanje, zanemarjanje)
    - Povezava s težavami v otroštvu: motnje z deficitarno pozornostjo in hiperaktivnostjo (ADD – attention deficit disorder; ADHD – attention deficit hyperactivity disorder), vedenjske motnje (CD – conduct disorder), motnja zoperstavljanja in kljubovalnosti (ODD – opposition defiance disorder) (Holmes in sod., 2001; Morley & Hall, 2003)
  - osebnostni dejavnik, temperament
    - empatija, altruizem, agresivnost, moralna zrelost
    - ekstavertnost in psihoticizem (Eysenck, Cloninger)
    - iskanje novosti (+), izogibanje škodi (-), odvisnost od nagrajevanja (-)
    - antisocialni slogi in strategije (makiavelizem /mach/, Christie, 1970)
  - fiziološko
    - dopamin (+), serotonin (-), noradrenalin (-)
    - testosteron
    - zmanjšano delovanje frontalnega korteksa
    - kortikalno vzburjenje
- socialno okolje (antisocialni vzori, negativni modeli)
  - zmanjšane možnosti za učinkovito socializacijo ob neodzivnosti na socialne emocije, inhibicije in kazen (npr. radovednost in občutje vzburjenosti pri mučenju žrtve prevladata na občutjem empatije in pričakovanjem kazni)
  - vzgojne motnje (agresivnost, zlorabe, kriminalnosti; pomanjkljivi zgojni vzorci, brez staršev ali enega od njih)

- šibki pogojni odzivi na kaznovanje (negativne posledice nimajo učinka)
- evolucijske strategije (teorija kompetitivne inferiornosti, Thornhill & Thornhill, 1992)
  - posamezniki z najmanj kompetitivnih prednosti (glede starosti, zdravja, privlačnosti, SES-a, inteligentnosti, socialnih spretnosti, rasne pripadnosti) najbolj nagibaju k laganju in varanju
- Genetska podlaga spolnih razlik v sociopatiji
- Cloninger: teorija dvojnega praga (Cloninger & in sod., 1975; 1978)
  - spolno omejeno dedovanje (podobno kot brada in brki)
  - pri moških je nižji prag, da se poteza izrazi, zato je poteze bistveno več kot pri ženskah
  - toda pri ženskah, kjer je izražena, je večja verjetnost, da se bo pojavila pri ženskem potomstvu, kot pri moškem
  - večji splošni riziko za moške, toda večji riziko pri potomstvu sociopatskih žensk kot potomstvu sociopatskih moških (tega ni mogoče razložiti s spolno vezanim dedovanjem in tudi ne z diferencialnimi izkušnjami obeh spolov; razlaga je lahko le spolno omejeno dedovanje)
- Sindrom, ki napoveduje kriminalnost, Raine in sod. (1995)
  - nevro-motorični deficiti v otroštvu +
  - revščina +
  - družinska nestabilnost
- prisotno pri 70% delinkventov pri 18 letu starosti

## **SOMATOFORMNE MOTNJE**

- Glavna značilnost je pogosto pojavljanje telesnih simptomov, podobnih fizični bolezni, za katere ni jasnega fizičnega vzroka.

## MOTNJE DISOCIACIJE

- Oblike
  - disociativna amnezija
  - disociativna fuga (izgube spomina, beg z doma, delovnega mesta...)
  - disociativna motnja identitete (multipla osebnost)
  - motnja depersonalizacije (odtujitev od sebe, svojega telesa...)

## MISTERIJ MULTIPLE OSEBNOSTI

- Multipla osebnost
  - dve ali več osebnosti (se menjajo, vendar vsaka organizirana zase; pogosto se "poznajo")
  - redki primeri, težavno raziskovanje, veliko strokovnjakov dvomi oziroma zavrača koncept (prim. Campbell, 1996)
  - morebitna vloga travm (zlorabe?)
- Vloga genetskih dejavnikov prisotna
- Ženske 5x več kot moški
- Pogostejše pri odraslih
- Vendar v celoti zelo redko
- Prvi primer Mary Reynolds leta 1817
- Nato do leta 1944 samo 76 opisanih primerov (Boor, 1982)
- Nato velikanski porast, 500 samo v letu 1970

### Nekaj "ni v redu"

- Zelo deljena mnenja med kliniki (Campbell, 1996)
  - nekateri menijo, da je pojav zelo redek (Coons in sod., 1988)
  - nekateri dvomijo, da sploh obstaja in povedo, da ga v svoji dolgi praksi niso srečali niti enkrat (Bliss, 1988)
  - nekateri poročajo o številnih primerih iz lastne prakse, o tem Kluff - 130 (!!!) in menijo, da je pojav veliko bolj pogost, kot se je mislilo
  - upravičena skepsa
- Aplikacija diagnostične sheme na primere, ki se ji samo približujejo
- latrogeni izvor - pacienti se sami prilagodijo pričakovanjem in sugestijam strokovnjakov, ki verjamejo v diagnozo
- Simulacija
- Avtosugestivno delovanje, podobno kot pri hipnozi
  - normalne osebe lahko v hipnozi simulirajo multiplo osebnost

## MOTNJE HRANJENJA

- Pereč problem vseh časov
- Na prvem mestu lakota
- V razvitem svetu čedalje bolj tudi druge motnje hranjenja, zlasti prenejedanje, anoreksija in bulimija
- Veliko razlag in teorij, ki upoštevajo več faktorjev, od genetskih do miljejskih
- Velik pomen prisojajo psihološkim dejavnikom, tako splošnim (temeljne dimenzije osebnosti, samopodobe) kot specifičnim, zlasti perfekcionizmu



### POVEZAVE PERFEKCIONIZMA, OSEBNOSTI IN SAMOPODOBE Z MOTNJIAMI HRANJENJA

- Vsi pomembni modeli motenj hranjenja opozarjajo na vlogo psihičnih dejavnikov
- Med njimi so zlasti v središču pozornosti temeljne osebnostne dimenzije (zlasti nevroticem), samopodoba in samospoštovanje (vključno s telesno oziroma zunanjo samopodobo)
- Med specifičnimi psihičnimi dejavniki motenj hranjenja opozarjajo zlasti na perfekcionizem

## MOTNJE POVEZANE Z ZLORABO DROG

KATEGORIJA	VZROČNI FAKTORJI	TRETMA (TERAPIJA)
Alkoholizem 52,2%	<b>Biološki</b> Genetske dispozicije Nevrofiziološki dejavniki (hormoni, neurotransmiterji...) Vzburjenje, aktivacija  <b>Psihološki</b> Emocionalni in afektivni dejavniki Kognitivni dejavniki, pričakovanja Osebnostne dispozicije (negativni afekt, težnja po stimulaciji)  <b>Sociokulturni</b> Kulturna tradicija SES, izobrazba Socialna stališča Vpliv vrstnikov	Biološki tretma Psihološki tretma Tretma stresa Psihoterapija Prevenција
Kajenje nikotina 28,8%		
Marijuana 4,7%		
Pomirjevala in poživila (kokain 0,7%)		
LSD in halucinogeni (halucinogeni 0,7%)		
Opiati (opij, morfin, heroin) (heroin 0,1%)		

## MOTNJE SPOLNOSTI IN SPOLNE IDENTITETE

KATEGORIJA MOTNJE	OBLIKE MOTENJ	ETIOLOGIJA MOTNJE	TRETMA (TERAPIJA)
Motnja spolne identitete (dokaj redko, pogosteje pri moških)	Transseksualnost Transvestizem	Nejasna biološka etiologija Zgodnje učenje?	Hormonska terapija Kirurška kozmetika in sprememba spola (Ž→M se bolje prilagodijo) Psihoterapija
Parafilija	Fetišizem, pedofilija, incest, ekshibicionizem, voajerizem, froterizem, mazohizem, sadizem in številne druge (npr. koprofilija, nekrofilija...)	Etiologija dokaj nejasna Vloga testosterona? Neobičajne zgodnje spolne izkušnje in fantazije Blokade v razvoju normalnega spolnega poželjenja in obnašanja	Psihoterapija, zlasti vedenjska, npr. averzivna terapija, trening empatije, reorientacija orgazmične reakcije Medikamentozna terapija (antiandrogeni, redukcija testosterona)
Spolne disfunkcije	Spolna hipoaktivnost, motnja spolne averzije, motnje spolnega vzburjenja, motnje orgazma,	Biološki faktorji Bolezni Psihološki faktorji (anksioznost)	Svetovanje, psihoterapija Medicinski in farmakološki tretma (viagra)

# Tretma duševnih motenj

---

- Splošno:
- Medicinski tretma (medikamentozni, farmakološki)
- Psihoterapevtski tretma
- Dokazano učinkovit je skupni medicinsko psihološki tretma
- Glavne oblike psihoterapije
  - Kognitivna in kognitivno vedenjska psihoterapija – danes vodilna po učinkovitosti in najpogostejša
  - Psihodinamska psihoterapija (vključuje več oblik, psihoanalitske, transakcijsko terapijo, gestalt terapijo idr.)
  - Humanistična psihoterapija (rogerianska, nedirektivna, h klientu usmerjena terapija)
  - Logoterapija
  - Druge, eksotične oblike

## GLAVNE OBLIKE PSIHOTERAPIJE

- (Psiho)analitična psihoterapija
  - Usmerjena v odpravljanje nezavednih vzrokov motenj
- Vedenjska psihoterapija
  - Usmerjena v odpravljanje posledic neustreznega učenja in pogojevanja
- Humanistična (nedirektivna, rogerianska) psihoterapija
  - Usmerjena k spodbujanju osebnostne integritete in rasti
- Eksistencialna psihoterapija (npr. logoterapija)
  - Usmerjena k vzpostavljanju občutja življenjske smiselnosti
- Kognitivna psihoterapija
  - Usmerjena v odpravljanje posledic neustreznih kognicij in k vzpostavljanju ustreznih stališč, prepričanj in drugih kognicij
- Družinsko sistemska psihoterapija
  - Vzpostavlja ustrezne družinske odnose in komunikacije, ki onemogočajo hujše probleme in težave